

زماره ۱۴۱ آبان ۲۰۰۸

زمانناسی

کتابخانه ملی افغانستان به تازمه ۱۴۱ به پوارنگانی زمان

کولمکتی زمان

سهلام نارغونشی

گمشه کردنی زمان

دستانه شعری

د لهپلا جه لیل

د مرگپراتی

آلمان و جورنگانی له شپه ری نوی کور دیدا

خودروسی عبودولدا

تویژیندو ری کولمه لایه شیبانه ی زمان

د مرگپراتی کاوه عبودولکتریم

سەرۆتار

کۆپی زانستی زمانی کوردی دادەمەزێت خاوەن ئیمتیاز ۳

ئیکۆئینەوه

هەندێ وردەکاری و تێبینی لە بەکارهێنانی مۆرفیمی - لا - ئەحمەد هیرانی ۵

کوشتنی زمان سەلام ناوخۆش ۲۴

ناوان و هەست رێژنە ئیسماعیل ۳۸

هەندێ لایەنی سینتاکسی لە شیۆه‌زاری پرواندزدا ئا: رازاو پەشید سەبری ۶۱

دیوه تیۆرییەکانی فۆنیم و برگەیی دەنگسازی لە ئاخواوتنی کوردیدا د. شێرکۆ بابان ۷۹

ژياننامه‌ی زانستی

مەسعود محەمەد زمانناسی گەورەیی کورد نەریمان خۆشناو ۹۸

وەرگێران

گەشەکردنی زمان د. ئازاد ئەمین باخەوان

د. لەیلا جەلیل ۱۰۶

لادان و جۆره‌کانی لە شیعری نوێی کوردیدا ئیدریس عەبدوڵلا ۱۲۱

توێژینەوه‌ی کۆمەلایەتیانەیی زمان و: کاوه عەبدوڵکه‌ریم ۱۳۵

ئەرشیفی زمانناسی

حەشارگەیی (پانای) مەسعود محەمەد ۱۵۴

شەرەهەنگی زمانناسی

زاراوه‌گەلی بواری وزه و گەرمی بزوتن پ. ی. رزگار بەکر وه‌لی ۱۶۱

كۆرى زانستى زمانى كوردى دادەمەزىت

پېنسىيانى ئەوروپى ھەر گۆرانكارى لە سېستەمى حوكمرانى و ھەژموني دەستەلاتى كەنيسە بەرپانە كرد، بەلكو دەرگای بەرووی نیشانەيەك لە نیشانەکانى ھەست و ھەزى مرۆڤەو ھە کردەو. بەلئى، ئەو رېنيسانسە چۆكى دادا بە ھەژموني زمانى لاتىنى و دەستەلاتى ئەو زمانە لە ھەموو بوارەکاندا: بواری لاهوتى، ئاينى، سياسى، كۆمەلايەتى، رۆناكېرى... ھتد. سەردەمەيتىك بوو، ھەموو ئەوروپا لە نيو ئەو سېستەمە پەستەمكارىيە دەچەوسايەو، ھەموو ئەدەبىيەكى بالا، ئەدەبىيەكى ئىنسانى پە ھەست و سۆز دەبوو ھەر بە لاتىنى بېت. شەرم بوو، رۆناكېرىيەكى ئەوروپى بە زمانى خۆى گوزارشت لە خۆى و ھەست و سۆزى خۆى بکات. ھەر ئەمەش واىکرد دەقەيەكى ئىنگىلىزى، بۆنموانە، ھەتا سەدەى چوار دە و پازدە دەرئەكەوئى، كەچى لە رۆژھەلات، بۆ نموانە، كورد لە سەدەى دەيەم و يازدەم دەقى بە كوردى ھەيە!!

ئەو گەلانە، كە لە دەستەلاتى (ئىمپراتۆرىيەتى سياسى) و (ئىمپراتۆرىيەتى ئاينى) و (ئىمپراتۆرىيەتى تاك زمان) رزگاربان بوو، پیتۆل و زانا و رۆناكېرانيان بېريان لە دامەزراندنى ئەكادېمىيە كېش تايبەت بە زمانى نەتەو ھە کردەو.

سەدەى شازدەھەم، سەدەى دامەزراندنى چەندەھا ئەكادېمىيە زمان - Academy of Language بوو: كۆرى زانستى زمانى ئىنگىلىزى لە (۱۵۴۰) و ئىتالى (۱۵۸۲) و فەرەنسى (۱۶۳۵) و ئىسپانى (۱۷۱۳) .. ھتد. كاری ئەو ئەكادېمىيە ھەر پاكکردنەو ھە زمانى خۆيان نەبوو لە لاتىنى و گرىكى، بەلكو دانانى ئەلفبەى و رېنوووسى خۆيان بوو. ھەر بەو ھەولە بەرأىيانەش قۆناغ بە قۆناغ زمانى نەتەو ھەيەيان بوو ھە زمانى فەرمى، زمانى خويندن و نووسين و ھەتا دیندارى (ئىنجیل بۆ زۆربەى زمانە ئەوروپىەکان وەرگېردرا). ئىستا، بەدەگمەن، ئەگەرنا ھەر نەتەو ھەيەك لە ولاتى خۆى كۆرى زانستى زمانى ھەيە. ھەندئ لە مېرەکانى كورد لە سەردەمى خۆياندا پیتكۆلى ئەو ھەيان کردو ھە كە زمانى كوردى بکەنە زمانى دەستەلات و ئەدەبىيات و ھەتا خويندنى حوجرە.

له سهردهمی ناشتهوایی (سهدهی پازدهم ههتا نۆزدهههم) نیوان دهولتهتی عوسمانی و میرانی کورددا، زمانی کوردی لهژیر سایههندی میر و پۆناکبیری شهو سهردهمه، گهشهیهکی باشی بهخۆوه بینیه، بهجۆری تهدهیهیکی کوردی به کوردی نووسراوه! له سهردهمی میرنشینی تهردهلاند، (گۆران) بۆته زمانی تهدهب و سیاسهت، ههروهها له سهردهمی میرنشینی بۆتاندا، (کرمانجی سهروو) بۆته زمانی گهوره شاعیران وهک (جهزیری) و (خانی)، له سهردهمی میرنشینی بابانیشدا، کرمانجی ناوهپاست له سهه دهستی ههرسی شاعیری مهزنی کورد (نالی) و (سالم) و (کوردی) ههپهشهه نهک له دهستهلاتی فارسی و عه رهبی و تورکی کردووه، بهلکو کاری له (گۆران) یش کردووه، بهجۆری زۆریک له شاعیرانی شهو دهقه ره به کرمانجی ناوهپاست شیعیریان هۆنیوه تهوه. شۆرشهکانی شیخ مهحمود و شۆرشه ئهیلول و قۆناغی گفتوگۆی ۱۹۷۰ - ۱۹۷۴، کرمانجی ناوهپاستی به ناستیکی تر دا برد. دامه زانی کۆری زانیاری کوردیش له بهغدا رۆئیکی گرنگی گپرا له گرنگی دان به کرمانجی ناوهپاستدا.

بهلام، له ماوهی حوکمرانی دهستهلاتی کوردیدا ۱۹۹۱ - ۲۰۰۹، زمانی کوردی نهک تهواو دهرفهتی پینه درا به رهو ستاندهر بوون بچیت، بهلکو شهو پرۆژه ستراتیییهی نه تهوه خهریکه دهکوژری و جاریکی تر نه تهوه و نیشتمانی نه تهوه له سهه شهنگست و بنه مای ناوچه گه ربی دابه شکده کریتتهوه! شهو ماوهیه، ده بوو وهک تهو روپییه کان بکریتته رینیسانس و شیاریی نه تهوه بی و کار له سهه هه موو پرۆژه ستراتیییهکانی نه تهوه بکری و، زمانی کوردی هیئنده زانستیانه گرنگی پیندرا بووایه که نهک هه ره له هه ریم زمانی ستاندهر بی، بهلکو عه ره بهکانی بهغداش ناچار بکرایان له په ره له مانی عیراقیدا گوئ له نوینه ری کوردی بگرن!

کۆری زانستی زمانی کوردی زۆر جودایه له کۆری زانیاری کوردی! کۆری زانیاری کوردی یاخود شه کادیمیای کوردی ته نهها کار له سهه زمانی کوردی ناکات، بهلکو زمانی کوردی ته نهها به شهیکه له کاره کانیان، هه رچی کۆری زانستی زمانی کوردییه ته نهها و ته نهها کار له سهه زمانی کوردی دهکات و هه ولدهدات به شیوهیهکی شه کادیمی و زانستی له هه موو بوارهکانی زمانی کوردی بدویت. رینوس و زمانی ستاندهر و لیكسیکۆلۆژی و زارناسی و هتد کارنامهی سه ره کی کۆری زانستی زمانی کوردی پیکدین.

داوا له زمانه وان و شاره زایانی زمانی کوردی ده که بین هاوکاریمان بکه ن لهو پرۆژه نیشتمانی و نه تهوه بییه، چونکه ئیمه له سه نته ری زمانناسی به نیازیین پرۆژه که مان ئاراسته ی په ره له مانی کوردستان بکه یین. جا هه تا مانگی تشرینی به که م چاره رتی هیممه تی ئیوه یین.

خواهن ئیمتیاز

هه‌ندی وردەکاری و تیبینی له‌به‌کارهینانی

مۆرفیمی - لا - له‌ڕیزمانی کوردیدا

ئه‌حمەد هیرانی

به‌شی دووهم و کۆتایی

٤- سەر/ به‌هۆی فۆنیمی - ه - که وه‌ک ئاوه‌لقرمانی شوین بیان وه‌ک ناویکی گشتی وه‌رگرین، ده‌گۆرپت بۆ ناویکی واتایی و ده‌بیت به (سەر) له‌رسته‌دا وه‌ک: سهره بگرن بۆ ئازوقه‌وه‌رگرتن لای فرۆشیاره‌که.

ئه‌م ناوه گشتیه به‌هۆی مۆرفیمی - لا - که دیتته پالی ده‌گۆرپت بۆ واتایه‌کی تر، وشه‌یه‌کی نوێ پهی‌دا ده‌بێ ده‌گوتری - لاسه‌ره - لاسه‌ره‌ش ناوی خشیلیکه بووکه‌کان و ژنان پیه‌ ده‌نازن که به‌خۆی وه‌ده‌که‌ن. له‌رسته‌دا وه‌ک:

أ - بازن و سنجاق و لاسه‌رو پاوان، زه‌مانی جاران له‌ زیر دروستده‌کران.

ب - نه‌سرین داوای کرمه‌ک و لاسه‌ره ده‌کات له‌ ده‌زگی‌رانی.

٥- په‌ر/ به‌واتای کاغه‌ز بیان - قاقه‌ز - دیت، به‌هۆی مۆرفیمی - لا - ده‌بیت به :

- لاپه‌ر - واتا - گۆشه‌گیر - که‌واته ناوه‌که‌ی گۆری ب وئاوه‌لئاو له‌رسته‌دا وه‌ک:

أ - ئازاد هه‌میشه لاپه‌ر داده‌نیشی.

ده‌بێ ئه‌و راستیه‌ش فه‌رماۆش نه‌کرێ، وشه‌ی - په‌ر - به‌هۆی فۆنیمی - ه - ده‌کریت به‌ ناویکی تر - په‌ره - په‌ره‌کردنیش کاریکه به‌کاری په‌ره‌کاری راده‌بێ، واتا لۆکه په‌ره ده‌کات بۆ لیف و دۆشه‌ک و بالیف، کاتی مۆرفیمی - لا - ده‌چیتته پال - په‌ره - ده‌گوتریت - لاپه‌ره، ناوه‌که‌ی گۆری بۆ واتایه‌کی تر و ناویکی تازه، له‌رسته‌دا وه‌ک:

- ب - سهیری لاپه‌ره‌ی ژیاڤم بکه‌ی شه‌وسا به‌ختی ره‌شم تیده‌گه‌ی
 دره‌ختی ژینم گه‌لای وه‌ریوه چونکه به‌ده‌به‌ختی قه‌دی بریوه.
- ٦- وشه‌کانی / سوور، ره‌ش، ئاوه‌لئاوه‌ به‌هۆی مۆرفیمی - ه - ده‌کرین به‌ ناو -
 سووره - ره‌شه، ئەم ناوانه‌ به‌هۆی مۆرفیمی - لا - دیسان له‌واتا بنچینه‌یه‌که‌یان
 لاده‌دن و ده‌گۆرپین بۆ واتایه‌کی ترو، وشه‌یه‌کی تازه، بۆ نمونه‌ له‌رسته‌دا وه‌ک:
 أ - رووی خۆی نیشاندا شای سۆسه‌ن خالان
 که‌مکه‌م له‌گۆشه‌ی لای سیامالان.
 سیا - به‌واتای ره‌ش دیت، که‌ ئاوه‌لئاوه، واتا لای ره‌شمالان.
 ب - پیاوه‌ که‌ لاره‌شه‌ی له‌جهرگی هاتبوو که‌ مرد.
 لاره‌شه - ناوی نه‌خۆشیه‌که‌ تووشی جهرگ ده‌ییت.
 ج - ههرمی لاسوره‌کان ده‌خۆین.
 ٧- جانگ / به‌واتای خام که‌ ناویکی گشتی به‌رجه‌سته‌یه، به‌هۆی مۆرفیمی - لا -
 ده‌ییت به - لاجانگ - به‌واتای لایه‌کی رووی مرۆفدیت، له‌رسته‌دا وه‌ک:
 أ - باهری تاجانگ هه‌رزانه، واتا خام هه‌رزانه.
 ب - لاجانگی هیوا سوور هه‌لگه‌پراوه.
 ج - بۆچی وا لاجانگت شین و مۆر بووه‌؟!
 د - ره‌جیم لاجان و سه‌ری خستبووه‌ ناو هه‌ردوو له‌پی ده‌ستی.
 لی‌رده‌ا فۆنیمی - گ - له‌ وشه‌ی - لاجان - په‌ریو، به‌لام مه‌به‌ستی هه‌ر - لاجانگ
 (- ه) جگه‌ له‌وه‌ش - لاجان - ناوی شاریکی کوردستانه‌ له‌ ئی‌ران که‌ ئەم باسه
 به‌سه‌ریدا پره‌کتیک ده‌بی...؟!
 چهنده‌ا وشه‌ی تر له‌و بابته‌هه‌ن، وه‌ک: ﴿ری - لاری، دی - لادی، لیو - لالیو،
 ته‌نیشته - لاتهنیشته، پال - لاپال، ته‌ریک - لاتهریک، بار - لابار... هتد﴾
 ئەگه‌رچی مۆرفیمی - لا - ئەرکی ئاوه‌لکار بنوینێ له‌ زۆر وشه‌ و رسته‌دا، به‌لام
 هه‌ر کاتی که‌وته‌ پالناوی یان ئاوه‌لئاوی که‌ ده‌ییتته‌ هۆی گۆرپینی چه‌مکی واتای
 وشه‌که‌، ئەوا له‌و حالته‌دا ده‌وری پیشگر ده‌بینێ وک پیشگره‌کانی تری ناو زمان،
 نمونه‌ وه‌ک:
 به‌یادی خالی لالیوی به‌دایم دل ئەنالینێ
 به‌لی سه‌رسه‌خت و بیچاره‌م له‌مردن فره‌م پیچوه‌

چوارهم / مۆرفیمی - لا - له گهڵ پاناوه کهسیه لکاوه کاندای: .
 لهو حالهتهدا مۆرفیمی - لا - گرییه کی ئاوه لفرمانی شوینی دروست دهکات،
 لههمان کاتدا دهبیته تهواوکهری پاناوه لکاوهکان، گرییهکانیش وهک:
 ﴿لام - لامان - لات - لاتان - لایان - لاو﴾

۱- لام لهپسته دا وهک:

أ - لهلام تهختی سولهیمان بۆیه ئهیبرد به ئاسمان

بزانن سهلتهنەت بایه بهقال نابێ له ئینسانا

ب - یاکه یفت لایه لای خۆی گومکردوه

لام وایه زامت نهسره وتۆتهوه.

۲- لامان - لهپسته دا وهک:

أ - راستت دهوێ، لهپتی راستی لامان داوه.

ب - ئهمشه و لامان بپینهوه.

۳- لات - لهپسته دا وهک:

أ - هه میشه بهندهی ئاره وزووی خاوی

یه کسانه له لات چاکی بهد ناوی

ب - له تله تمکن بکوژن هه ناچارم که بپمه لات.

۴- لاتان - لهپسته دا وهک:

أ - ره فیقان من ئهوا رۆبیم له لاتان

سهرم قه لغانه بۆ تیری قه زاتان

ب - تهنها دوو رۆژ لاتان ده مپنمهوه و راده بورم.

۵- لای / لهپسته دا وهک:

أ - گهر لهپتی راستی لای داوی تاوان

بگه شوین پپی کردهوهی پیاوان

ب - به عاشق کوژی ناوی بهدناوه

ترسی لای خواشی ناوه بهلاوه

۶- لایان / لهپسته دا وهک:

ئارووی دوی و جود سۆزیاگ ئهوێ

نیه له لایان ههچ رۆژو شهوێ

۷- لاو/ له پسته دا وهك:

أ - لاو وايه كه من ناتناسم؟!

ب - لاو دا بۆ كاملا؟!

پینجهم/ مۆرفیمی - لا - له گهڵ ئاوه ئناوی نیشانه دا:

مۆرفیمی - لا - لهو باره شدا، ده بیته تهواو کهری ئاوه ئناوی نیشانه، سه ره پرای که به کاری ئاوه لکاریه تی خۆی هه لده ستی، وهك:

﴿ له ملا - له ولا - له مه ولا - له وه ولا - له ته ملا - له ته ولا ﴾.

۱- له ملا - له ته ملا - له پسته دا وهك:

أ - په ری له م لا هات و له ولا ده رچوو - له ته ملا هات و له ته وه ده رچوو.

ب - ئیستای ده سته مل له گهڵ له مه ولای

مارای و ئیستقبال له حالّ یه کسانه لای

ج - له ولای ده بۆ بیی بۆ سه ردانمان.

گرێیه کانی ﴿ له ملا - له ولا - له مه ولا - له وه ولا ﴾، هه ندی له نو سه رانی کورد وارا هاتوون که بنووسن: له ته ملا - له ته ولا - له ته مه ولا - له ته وه ولا...

ئه مه بیان هه رچه نده که نووسینه که ی خۆمان به راست و ره وانتر ده زانم، به لام ته مه زۆر گرنگ نیه، چونکه کی شه ی ئی مه له مه ر مۆرفیمی - لا - یه نه ک رینوس.

شه شه م/ مۆرفیمی - لا - له گهڵ پاناوی نادیارو ئاوه ئناوی ژماره و ئاوه ئناوی پرسدا:

أ - مۆرفیمی - لا - له گهڵ پاناوی نادیاردا:.

مۆرفیمی - لا - له گهڵ پاناوه نادیاره کاندا له دوو شیوه ی جیاوازدا خۆی ده سازینی له گه لێاندا، حاله تی یه که م ته وه یه که ته و مۆرفیمه پیش پاناوه کان ده که ویت، به لام به هۆی ئامرازی په یوه ندی - ی - نمونه وهك: ﴿ لای هه مو، لای گشت، لای هه ر، لای زۆر، لای هه ندی، لای هیچ، لای چه ند، لای چ، لای که م... تر ﴾.

له باری دووه میشدا دواي پاناوه نادیاریه کان به ده رده که ویت ... له هه ر دوو باریشدا مۆرفیمه که ده بیته هۆی دروستبوونی گرێیه کی ئاوه ئناوی، جگه له وه ی که له ته رکی ئاوه لکاری ناکه ویت، ده بیته ته واوکاریش له دروستکردنی گرێیه کانیشیدا له زۆربه ی زۆریاندا له هه ر دوو حاله تدا ئامرازی په یوه ندی - له -

هاوبه شه له گه لێاندا، له پێشهوهی رسته کانیشت دیت، بۆ نمونه وهك:

- ۱- هه موو لا ده زانین که قهومی کورد - ماد - بۆینه.
- ۲- تکام له گشت لا کرد قبولیان نه کرد بچمه ژووری.
- ۳- زۆر لا گه پراوم، له خۆم سه رگه ردا نتر نه دۆزیه وه.
- ۴- هیچ لا نه ما له دوات نه گه ریم.
- ۵- چند لا گه پراوم له شاری کۆیه م خۆشتر نه دیوه.
- ۶- بۆ هه ر لایی پڕۆم هه ر سه رگه ردا نم.
- ۷- چ لا نه ما بۆ نه گه ریم.
- ۸- هه ندی لا قسه و کرداریان یه کنیه.

نیگایه ك / له سه رجه م رسته کانی سه ره وه دا مۆرفیمی - لا - شوینی ناویك یان راناویکی گرتۆته وه بۆ نمونه ﴿چهند شار گه پراوم له کۆیه خۆشترم نه دیوه﴾، که واته له هه موویاندا باسکراوه واتا ﴿مه وسوفه﴾.

نیگایه کی تر / له ریساو یاسای ریزمانی هه ر زمانیکدا، هه ولده درئ له دارپشتنی رسته دا شتی لاوه کی لا بیری و رسته که کورتبی، زمانی ئیمه ش ئه و خاسیه ت و تایبه تمه ندیه ی پتوه دیاره و هه لده گری، چونکه له دارپشتنی رسته کانی له مه وه به ر، راناوه لکاوه کان له جغزی به کاره یناياندا فریدراون، واتا له دوا ی هه ر مۆرفیمیکی - لا - له و رستانه ی رابردو ودا ده مانتوانی که راناوه لکاوه کانیشت له گه ل گرییه ئاوه لئاوه کان بنوسین، واتا ده توانا بنوسریت ﴿تکام له هه موو لایان کرد، قبولیان نه کرد بچمه ژووری﴾ به کاربردنی ئه و گری ئاوه لئاویانه له حاله تی یه که میشدا هه ر به هه مان شیوه ده بی و وهك:

- ۱- لای هه موو که س روونه که گۆی زه وی به ده وری خۆردا ده سوریتته وه.
- ۲- لای گشت ئاشکرایه که کورد به کۆیله یی و ژیر دهستی رازی نیه.
- ۳- لای هیچ که س نه یینی خۆت مه درکیته.
- ۴- لای هه ندی وایه که ژیان خواردن و خه وه.
- ۵- پرست لای زۆره و نه یینی لای یه کی دانئ.

وهك بۆمان ده رده که وئ که مۆرفیمی - لا - له گه ل راناوه نادیاره کاندا ده بیته هۆی دروستبوونی وشه یه کی لیکدراو که پیی ده لئین - گریی ئاوه لئاوی - ب - مۆرفیمی - لا - له گه ل ئاوه لئاوی ژماره دا:

یه کگرتنی مۆرفیمی - لا - له گه‌ڵ ئاوه‌لناوی ژماره‌دا، ده‌بیته هۆی دروستبوونی ئاوه‌لناویکی لیکدراو، له‌سه‌ر کاری ئاوه‌لکاریه‌که‌شی ده‌مینێ و هه‌ک: ﴿یه‌کلا - دوولا - سیلا - نۆلا - هه‌وتلا - سه‌دلا - هه‌زارلا...﴾

باهه‌ندێ رسته‌ بجه‌ینه پیتش چاو بۆ ته‌مانه، و هه‌ک:

١- گوریس به‌یه‌ک لا نه‌ده‌گه‌یشته‌وه‌یه‌ک، ته‌و داوای دوولام لیده‌کات.

٢- نه‌یئنی لای یه‌کی دابنێ و پرست لای هه‌زار.

٣- لایه‌کمان ئاوه‌و چوارلاشمان ئاگر، هه‌ستین ئاوه‌که ده‌مانبا، دانیشین ئاگره‌کان ده‌مانسوتینن.

٤- له‌دوولا مه‌ست و هه‌یراتم به‌قوه‌ی جه‌ز به‌ نازاتم

نه‌قوریانی سه‌رو گه‌ردن نه‌قوریانی له‌بانتم بم

ئاوه‌لناوه‌ ژماره‌یه‌کانی تریش له‌سه‌ر هه‌مان ریچه‌که و شیوه‌ دا له‌رسته‌دا به‌کار ده‌برین.

پۆزش/ که سه‌رنج ته‌ده‌ینه ئاوه‌لناوی ژماره - یه‌ک - دوای مۆرفیمه‌که دیت و هه‌ک رسته‌کانی ٢- ٣- ته‌و دیارده‌یه له‌ئاوه‌لناوه‌ ژماره‌کانی تر که‌مه‌تر به‌رچاو ده‌که‌وی .. ئامرازی په‌یوه‌ندی - ی - ده‌که‌ویته‌ نیوان - مۆرفیمه‌که و ئاوه‌لناوه‌ ژماره‌یه‌کان و هه‌ک:

١- لای سه‌د که‌س باسم کردووی به‌باشی.

٢- شه‌و لای دوو براده‌ر مامه‌وه تا دره‌نگانی..

ج - مۆرفیمی - لا - له‌گه‌ڵ ئاوه‌لناوی پرسدا:.

مۆرفیمی - لا - که له‌دوای ئاوه‌لناوه‌ پرسه‌کاندا دیت. دیسان و هه‌ک باسیکراوه‌ واتا - موصوف - خۆی ده‌نوینێ و ده‌رده‌خات، واتا له‌بری ناوی دیته‌کایه‌وه و به‌کار دیت، ته‌و گرێه‌ی که دروست ده‌ییت - گرێه‌کی ئاوه‌لفرمانیه، بۆ نمونه له‌رسته‌دا پیتشانی ته‌ده‌ین و هه‌ک:

أ - له‌کاملا هاتی و بۆ کاملا ده‌پۆی؟

له‌و رسته‌یه‌دا، له‌ جیجی مۆرفیمی - لا - ده‌توانین ناوی - شار - گوند - گه‌رکه - مال ... یان هه‌ر ناویکی تر به‌کار به‌هین ... که‌واته (باسیکراوه)، واتا - مه‌وسوفه - که‌وابی ته‌توانی بنوسری: له‌کام گوند هاتی و بۆ کام شار ده‌پۆی؟ که‌واته ﴿کاملا﴾ گرێه‌کی ئاوه‌لفرمانی شوینیه ...

ب -

۱- كاملا هه لډه بېړۍ؟

۲- كاملا ده خۆى؟

۳- له كاملا ده نوى؟

لهو نمونانه شدا مۆرفيمى - لا - له برى پاناوى يان ناوى به كاربراهه .
كهواته - باسيكراوه - مه وسوف ، بو زياتر به دوا داچون و روونكردنه وه يان كه
مۆرفيمى - لا - له رسته كاندا لابهين و هه لپگرين ، رسته كان تاوا دنوسرينه وه :
۱- كاميان هه لډه بېړۍ كراسه كه يان پانتولته كه ؟
۲- كاميان ده خۆى كه باب يان قۆزى ؟
۳- له كام مالّ ده نوى مالى خۆت يان هى باوكت ؟
ج - ماله كهت له كاملايه ؟ مۆرفيمى - لا - له جيى ناوى گه پرده ، شار ، كۆلان -
به كاربراهه .

د - چهنه لاي گه پراى ؟

ه - بو لاي كى چووى ؟

و - هيچ لانه ما بوى نه گه پريم ..

هه وتهم : مۆرفيمى - لا - وهك تاوه لئاوى ليك دراو خۆى ده رده خات ؟! -
تاشكرايه به دووباره كردنه وهى خودى ههر وشه يه كه خۆى ، تاوه لئاوى كى ليك دراو
ده رسكى و پيكدى وهك : ﴿ رى رى - پارچه پارچه - چين چين ... ﴾
مۆرفيمى - لا - گه رچى بهو كردارهش هه لډه ستى و راده بيت ، به لام له كارى
تاوه لكارى خۆى ناوه ستى بو نمونه : .

﴿ لالا - لابللا - لالايى - ... ﴾ له رسته دا وهك : .

أ - له رزيشتنا لالا ده چم . واته هه رجاره ي به لايه كا ده چم و ده كه وم .

ب - لابه لا سهردانى خزمانم ده كه م . واتا ناوه ناوه ، كه مكه مه .

ج - له سوچيك باغه كه دا لابه لا بو خوم داده نيشتم ..!

د - له كارى لابه لا خۆت تيهه لمه سه ..!

ه - لالايى مه كه نه له ژيان و نه له بېرو باوه ردا ..! ؟

گرپيه كانى ﴿ لالايى - لابه لا - لالا ... ﴾ گرتى تاوه لئاوى چو نيه تين ، كه پييان
ده گوتري - تاوه لئاوى ليك دراو .

ھەشتەم / مۆرفىمى - لا - لەگەل ھەندى پېشگرو پاشگرە كاندا -
 پېشتر لەكارى دارزاۋا و پېشگرو پاشگر دواين كە دەبنە ھۆى گۆرپىنى چەمكى
 بنەپەتى واتاى وشە .
 بنەپەتى واتاى وشە .
 مۆرفىمى - لا - كە وشەيەكى پىيادە و تامادە كراۋە لەزمانى كوردىدا، ئەو
 تايبەتتە ۋەردە گرېت، لەو حالەتەدا - گرېبەكى ئاۋەلقرمانى دېتە ئاراۋە . ۋەك:
 (بەلادا، ۋەلادا، بەلاۋە، ۋەلاۋە، ۋەلاۋەدا...تد) لەرستەدا ۋەك:-
 أ - لەگەل دەسپىژە كەدا پىياۋە كە خست و كوشتى .
 ب - نەخۆشپىيە كە ھىۋاى ۋە لا خست و كوشتى .
 ج - لەۋە بەۋلاۋە ئاگام لېى برا .
 د - بەعاشق كوژى ناۋى بەدناۋە .
 ترى لاي خواشى ناۋە بەۋلاۋە .
 ھ - وورد وورد بۆ نېچىر چاۋ بەنىگاۋ، تەكمان دا بەلاى كۆى ئاتەشگاۋە .
 و - چاۋت بىمارى بەناۋ لەسەرە .
 پىياۋ كوشتن لەلاى بىمار خەتەرە .
 ز - ھەتا پال بەلاى مەرگەۋە بەسۋى زامانى سىنەۋ جەرگەۋە
 پىارپىنەۋە لەلاى خوامان بەلكو بېتەبەر گۆلى ھىوامان
 ح - چۈنەسەر مانگ لەلايەن ئادەمىزاد، ھەلگەرپانەۋە يەك بوو بەرامبەر مېژوو .
 نۆيەم / مۆرفىمى - لا - لەگەل ئاۋەلناۋى - بى - دانە
 وشەى - بى - ۋەك پېشگرېكى ئاۋەلناۋى كە دېتە پېش ھەر وشەيەكى تر ئەۋا
 دەبېتە ھۆى دارشتنى ئاۋەلناۋىكى ھەمىشەيى بۆ نمونە:
 (بېبەك، بېپرس - بېتام - بېخوئ - بېنەۋا - بېشەرم - بېخەم - بېكەس - بېپرتەۋ
 بۆلە - بېفېز - بېبەزەبى - بېدەست - بېگېرمەۋ كېشە...تد)
 لەو وشانەۋ ھەزارانى تردا، ئەگەر ناۋن، يان ئاۋەلناۋن، بەھۆى پېشگرى - بى -
 ئاۋەلناۋىكى ھەمىشەيىيان دارشتوۋە، لەپال ئەمەشدا وشەى (بى) لە قاوغى
 فرمانىشدا خۆى دەردەخات ۋەك:
 (تەگەر نەسرېن لەگەل بى (بېت) ئېۋارە دەپۆينە پاركى منارە) لە ھەلسو كەۋتى
 زمانەۋانىشدا وشەى - بى - ۋەك ناۋىكى گشتى ھاتوۋە بۆ نمونە:

- لهسهر سينهت ئهلفو بپيه يه كيان خوڤه و يهك ههرميپيه

ههتا دهمرم تهمام پپيه

ب - با ههناوه كه بو توپي و بپيه كهش بو من ... (بي) وهك ناويكي بهرجهسته.
 له رستهي - ا - دا، وشه ي بي ناوه بو فونيمي - ب - له ئهلفابادا. له رستهي - ب
 - دا، - بي - يه كه م و سيپه م فرمانه، به لام - بي - ي دووهم بهواتا - به هي - كه
 ناويكي بهرجهسته يي ساده يه، كه له كاتي ك ههر شي لاني سه بارهت به مورفيمي -
 بي - يا خود ئاوه لئاوي - بي - كه واته مورفيمي - لا - له گه ل ئه و پيشگره
 ئاوه لئاويه دا كه دپته پيشناوه كه ده بپته هو ي دارشتني ئاوه لئاويكي - دارژاو -
 واتا گريپه كي ئاوه لئاوي دروست دهكات (بي لا) وهك له رسته دا راستيه كه
 ده رده كه وي:-

ا - بي لام - بپلايام . له هه موو كاريكي رامياريدا...!!

ب - بي لا نام له كيشه ي نيوانياندا.

ج - بي لا مه وهسته ده رهق ناراستي و ناههقي.

مورفيمي - لا - ههر كاتي پيش ئه و ئاوه لئاوه كه وت، ئه وا پيشگره كه له جغزي
 فرماندا (كار) خول ده خواته وه، وهك:

1- ههر چه نده خه لكت لابي (لا بپت) ههر دپمه لات.

2- ههر كه س كه تو ي لابي ههر سه ركه وتوه.

ده يه م: مورفيمي - لا - له گه ل راناوه كه سيپه سه ر به خو كاندا:

په يوه ندي مورفيمي - لا - له گه ل راناوه كه سيپه سه ر به خو كاندا پيكدئ له رپي
 ئامرازي په يوه ندي - ي - په وه له و باره دا گريپه كي ئاوه لفرمان ي شوين دروست
 ده بي، وهك:

1- لاي من .

2- لاي ئيمه .

3- لاي تو .

4- لاي ئپوه .

5- لاي ئه و .

6- لاي ئه وان .

له رسته دا:

- ۱- نيوەرۆ لاي من ميوني
- ۲- باشن لاي خودا لاي ئىمە بەناو
- ۳- هاوار لە لاي تۆ پولى ناهىنى
- تا دەستى قودرەت چەرخت نەشكىنى
- ۴- شىنم بى سنورە زارىم بى (شوم)
- لاي تۆ هاوار مەو لە دەستى تۆمە
- ۵- دىمە لاي ئىۋە دادەنىشم
- ۶- ئەمشەو لاي ئەو دەمىنمەۋە
- ۷- چۆن گەيشتىنە لاي ئەوان

ياز دەيەم / مۆرفىمى - لا - لە گەل راناۋى خۇيىدانە
 ئەركى مۆرفىمى - لا - لە گەل راۋە خۇيىە كاندا ۋەك ئەركە كەيەتى لە گەل راناۋە
 كەسىيە سەربەخۇكاندا، يە كدىگىر دەبى بەھۆى ئامرازى پەيۋەندى - ى - يەۋە
 لە ئەنجامدا چەند گرىيەكى ئاۋەلقرمانى شوئىنى دروست دەكات ۋەك:

- ۱- لاي خۆم
- ۲- لاي خۆمان
- ۳- لاي خۆت
- ۴- لاي خۆتان
- ۵- لاي خۆى
- ۶- لاي خۆيان

با ئەمانە لە رستەدا دەرىخەين ۋەك:

- ۱- پارەكە لاي خۆم ھەلگرتوۋە
 - ۲- ئەو پىشمەرگەيە لاي خۆمان دەبىت
 - ۳- ەرچى ھەبوو لاي خۆت گلدايەۋە
 - ۴- چى باشە لاي خۆتان پىيى بلئ
 - ۵- مامۆستاكە لاي خۆى دانام
 - ۶- گوايە لاي خۆيان ريز لەياسا دەنئىن
- دواز دەم / مۆرفىمى - لا - لە ھەندى كارى لابهلاۋ جياۋازدانە

ئەو مۆرفیمە لەزۆر پستەو گەلی شۆیندا، کە بەرچاوە دەکەوێ، یەک مەبەست و یەک واتا نادا بە دەستەوه، جگە لە مەش لە کاری ئاوەلکاری دەشۆرێت. واتا لە کارە بنجیەکی لا ئەدا و دەست بەردار دەبێ بۆ نمونە وەک:

۱- لامدا مالیان بەمیوانی

۲- ئەوهی گرتە لەرێگە کەدا لامدا

گرێی - لامدا - لە پستەکاندا دووجار بەرچاوە دەکەوێ، هەریەکە بە واتایەکی تایبەت جیاواز لەوتیر هاتوو. لە پستە یەکەمدا ئەوه ئەدا بە دەستەوه کە گشت کۆسپ و تەگەرەو گرتە کاتم لابرد لەرێگەدا. لە پستە یەکەمدا، بەبێ ئەو مۆرفیمە دەتوانین پستە کە بەمشێوەیە دەربەرین (بوومە میوانی مالیان) یان لە مالیان بووم بە میوان. لە پستە دووھەمدا ئەرکی مۆرفیمی - لا - وەک ئاوەلقرمانی نەفی (نە) خۆی دەردەخات، بەبێ ئەو مۆرفیمە، دەتوانرێ ئەو راستییە بەشێوەیەکی تر دەربەرێ وەک:

(ئەوهی گرتە لەرێگەتان نە مەهیشت.)

۳- ئەهێ لاتێ بێ لات کە من هاتمە لات بێ لامەبە، لام لێ بکەوه، تا جارێکی تر بێمەوه لات، لات وا نەبێ کە منیش وەک تۆ لاتم.

لەو پستە مەزنەدا هەشت کەرەت مۆرفیمی - لا - هاتیە، با نیگامان بچەینە سەریان.

وشە ی - لات - ی یەکەم بەواتای هەژارو کەمدەرامەت هاتوو، کەواتە لەو وشەیدا - مۆرفیم - نییە، واتا لەو شۆینەدا بە مۆرفیم ئەژمار ناکرێ، چونکە وشە کە لە بنجدا بە - لا - دەسپێکراوه. واتا مەبەستی سەریە خۆ ئەدات بە دەستەوه کە بەمانای هەژارو کۆڵ دێت.

وشە ی - لات - ی دووھەم بەواتای پارچە زەوی یان خاک هاتوو، لەمەشدا - لا - بنجیە لەوشە کەدا.

وشە ی - لات - ی سییەم، - لا - مۆرفیمە، چونکە هاتۆتە سەر راناوی لکاوی - ت - بۆ کەسی دووھەمی دوینە.

وشە ی - بێ لا - لێرەشدا مۆرفیمە، چونکە ئاوەلناوی - بێ - هاتۆتە بەردەم کەواتە بەھەردووکیان مۆرفیمە کە و ئاوەلناوە کە - ئاوەلناویان دارشتوو.

وشە ی - لام - لێرەشدا - لا - مۆرفیمە چونکە گرێیەکی دروستکردوو وەک

پېشخۆى - لات - كه (م. ت) پاناوى لكاون.
 لات - وەك - لات - ى سىيەمە، كه مۆرفىمە لەگەل پاناوى كەسى لكاودا لات -
 ئەمەشيان ھەر گرئىيەك وە پېشخۆى.

لات - ى كۆتايى ئەمەيان ھەر بەواتاي - لاتى - يەكەم ھاتوۋە.

۴- بلا بۆ كوندە بۆ بى مفتى مشك و ماری كەندووی

لەر ھۆنراۋەدا مۆرفى - لا - لەوشەى - بلا - لەمانا راستەقىنەكەى لايداۋە كە
 ئاۋەلكارىيە، ئەمەش بەھۆى پېشگرى - ب - ەۋەيە، مۆرفىمە كە و پېشگرە كە
 بەھەردووكيان واتاي - دەبا - دەگەيەنن، ئەمەشيان لەرئىژەى ئەمرى نا ئاشكرا
 بەكاردەبرئە لەرئىزماندا وەك (دەباچى نەبوۋە بى).

نمونهى تر وەك: (دەبا خەم و مەينەت لەۋەش زياتر ھېرشم بۆ بىنن من ھەر رئى
 كوردايەتى بەرنادەم)

نمونهى تر: (دەبا بىرین لەبۆخۆمان لەداخى پىرە دونىايى ئەۋەى مەردو ئەۋى
 پىاۋە لەراستى چاكى بۆ نايى)

۵- ۋەنەۋشە وەك من شىن پۆشە گەردنى كەچكردوۋە خامۆشە

بەھارى لەلا ناخۆشە ماتەمە دەگرئى و بە پەرۆشە

بۆ كوردى بىكەسى ھەژار

۶- بەبئى لام و جىم وتى باشە!؟

لېرە مۆرفىمى - لا - نەئاۋەلكارە، نەمۆرفىمە، نەپېشگرە، بەلكو وەكو ناۋىك
 ھاتوۋە بۆ ناۋ نانى فۆنىمى - ل - واتاكەش ئەۋە دەگەيەنئى بئى ئەۋەى بلى (لەبەر
 چى و بۆچى).

سىژدەم / ئەۋ چاۋگانەى بە مۆرفىمى - لا - دەستپىدەكەن:

مۆرفىمى - لا - لەچاۋگە دارژاۋ لىكدرائەكاندا؟

ئاشكرايە، كە چاۋگ لەرۋى بنجى و دروستبوۋنەۋە، كە زاناۋ پىسپۆرانى زمان
 ئاشكرا دەرياغستوۋە، دەكرئىن بە سئى گروپى جيا جيا وەك:

أ - چاۋگە بنجىيەكان

ب - چاۋگى دارژاۋ.

ج - چاۋگى لىكدرائە.

دەبئى ئەۋەش بزائىن كە چاۋگەكان بەتئىكرايى ناۋىن، بەلام تىكرا ھەلگى واتاي

ناوی واتاین ئینجا ساده، دارژاو یان لیکدراو بیته. ههر بۆیهش ناوانراون به چاوگ چونکه سهراچاوهن بۆ دروستبوونی ههزارهها وشه له ناو، ئاوهلناو... جگه له وهی که تاییه تییه تی ناو هه لده گرن له پسته دا هه موو ئه رکه کانی ناو ده بیسن وه که ئه وهی که ده بیته: بکه ر - به رکار، ته واو که ری راسته وخۆ، ته واو که ری ناو، ته واو که ری به یاریده، ته واو که ری و ته واو که ری، میانه ی چاوگ و ناو زۆر فره یه، چونکه چاوگ سهراچاوهی وه رگرتنی فرمان و هه موو تافه کانیه تی، له گه ل ئه وه شدا گهردان ده کریت و هه موو ده م و ریژه کانی لی په یدا ده بی و سه ره له ته دات.

له رووی به کاربردن و کرداریشیاندا، چاوگه کان ده بن به تیپه رو تیپه پهر، ئه وهی جیی باس و لیدوانی ئیمه به لیته دا تیشک خسته سه ر مۆرفیمی - لا - یه، تا ئاشکرا بی که ئه و مۆرفیمه چهنده رۆلیکی سه ره کی ده بیسن له رووی ریژمانیه وه، چی وه ک چاوگیکی سه ره به خۆ که به و مۆرفیمه ده سپیده کات و پیی ده گوتری چاوگی - بنجی - چی له گه ل ئه و چاوگانه ی که پیی ده لئین دارژاو یان لیکدراو. که واته با له درزی دروستبوونی چاوگه کانه وه کاریگه ری مۆرفیمی - لا - ئه نجام ده یین:

أ - چاوگه بنجیه کان: ئه و چاوگانه ن که له بنجدا له زماندا چه سپیون وه که په رسته یه کی ئاماده کراو، هه موو چاوگه کانیس کۆتاییان به فۆنیمی - ن - دیت که پیی ده گوتری - نونی چاوگ - دیار کردنی واتا ناوانی جۆری چاوگه که ش به و فۆنیمه ده بیته که پیش نوونه که که وتوه، چاوگه که هه ر به وه ناوزه د ده کرئ وه ک:

۱- چاوگی ئه لفی: خزان. دران. رژان. رمان. سوتان. قه ومان ... تد.

۲- چاوگی ئائی: خستن. چیشتن. شوشتن. رشتن. کرۆشتن... تد.

۳- چاوگی یائی: برین. کپین. فرین. سپین... تد.

۴- چاوگی دالی: خویندن. بردن. مردن. باراندن... تد.

۵- چاوگی واوی: گروون. جوون. چوون. دروون. بوون... تد.

هه ر بۆیه ش پییان ده گوتری - بنجی - چونکه هه یچ زیاده یه که نه هاتۆته پاش و پیشیان.. که واته بالا بکه یه وه لای مۆرفمی - لا - تا بزاین که چاوگی بنجی هه یه به - لا - ده سپیکات یا نا، بۆ ئه مه ده لیم:

هه رچه نده کۆشام و کردم و سهراچاوهی زۆرم پشکنی، له و چاوگانه ی خواره وه زیاترم بۆ نه دۆزرایه وه، به لام کاریگه ری ئه و مۆرفیمه له دارشتنی چاوگی - دارژاو

لیکدراو زۆر زۆر بهرفراوان و فرهیه، نمونهی چاوگه کانیس وهك:

۱- لاوان، لاواندن، لاوانهوه،

بۆ تافه کانی: رابردوو، رانهبردوو، داخوازی...؟

لاواندن - لاواند - دهلاویتیت، بلاویینه، بۆ - لاوانهوهش - بهمجۆره:

- لانهوانه - لاوانیییهوه - دهلاویتیهوه - بلاویینهوه، له پهراویزه کهشدا بۆ مانای -
لاواندن - دهلی: مانای گریان به ناسۆرهوه.

رای منیش به رامبهه کتیبه که و، دوو چاوگه که شهوهیه:

أ - کتیبه که به نرخ و به هاداره، چونکه زۆریه هه ره زۆری چاوگه کانی زمانی کورد - له ناویدا گه لاله بووه، به لام کهم و کورتیشی له وه دایه، که تاماژهی بۆ چاوگه کان نه کردوو، له پرووی دروستبوونیانهوه، تاشکراتر بلییم:

- بنجی دارژاو لیکدراوی - تیکه لکردوو، هه روا له پرووی به کاربردن و کرداردا، تیپه پو تیپه پهری دیار نه کردوو.

ب - به لای منهوه، هه ردوو چاوگی - لاواندن و لاوانهوه - چاوگی دارپێژاون که هه ردوو چاوگه که، له پرووی کردارو به کاربردندا - تیپه پرن.

له بنجدا له چاوگی تیپه پهری - لاوان - به هۆی تامرازی - ئاندن - و پاشگری - هوه - کراون به تیپه پ و دارژاو.

ج - به لگه شمان شهوهیه له رپژهی هه والیدا - شه خباری - ده لپین:

۱- زاواکه لاوا - رابردوی روت.

۲- زاواکه لاواوه - رابردوی تهواو.

۳- زاواکه لاواوو - رابردوی دوور.

۴- زاواکه دهلاوا - رابردوی بهردهوام.

۵- زاواکه دهلاویت - رانهبردوی هه والی.

۲- هه ردوو چاوگی - لاواندن و لاوانهوه - که مامۆستا تاماژهی پیداون، جارن

له جیبی وشه (مرتیه - مه پسیه - عه ره بی به کاربران، به لام له زۆریه

هه ریمه کانی کوردستان حالی حازر به واتای، رازاندن و رازاندنهوه - دیت بۆ

نمونه:

دهم بچوکی ، روت ئاوینه

گشت جیهانی تیا بیینه

بهناز، خهنده، بيلاوينه
 له جهرگت دام تيرى ناکام
 سيبوو وهري گۆلى هيوام
 كه ده تيبينم ئه ي نيو نه مام
 قرچه ي خوین گله ي پروام
 داده پۆشى دنيا ي پر زام
 ره حمت بى زوو بگه فريام
 له ده ريا ي بيهوشيا خنكام
 جگه له نمونه ي رابردوو، وهك ده لئى:
 أ - بوكه كه له تارايشگه ده لاوين!
 ب - ئه وهنده كورپه كهت مه لاوينه وه.

ج - خۆت بلاوينه وه (بلاوينه) كاتى ده چى بۆ شاههنگ.

كه واته فرمانه كانى (بيلاوينه، مه لاوينه، بلاوينه وه) به واتا ي گريان و ناسۆر
 نايه ن، به واتا ي (بيرا زينه، دارا زينن، مه پازينه، برا زينه، برا زينه وه) هاتوون.
 ۳ - لالان - لالانه وه - ئه م دوو چاوگه ش كه به مۆرفيمى - لا - ده سپي ده كه ن
 مۆرفيمه كه، پرگه يه كى بنجى داگوتراوه (چه سپاوه) له وشه كه، به لام لابردين و
 لادانى سه رتا پاي وشه كه ليكه ه لده وه شي نى، هه ردوو چاوگه كه ش به واتا ي - باران و
 پارانه وه - ديت، له رووى كردارو به كاربردنيشدا تينه په رن وهك له رسته دا:
 أ - منداله كه زۆر له باوكى لالا يه وه تا پاره ي بداتى.

ب - سوا لكه ره كه ده لالا يه وه بۆ دينارى.

له زۆر ناوچه ش - لالان - لالانه وه - به واتا ي - بوران و بورانه وه - ديت وهك
 له رسته دا:

أ - نه خو شه كه له جيى خۆيدا لالا يه وه.

ب - مندالى ساوا به كۆكه ره شه ده لالا يه وه.

ب - چاوگه درژاوه كان: چاوگه بنجيه كان، به هۆى پاشگرو پيشگر كه ده چنه پاليان
 له واتا ي بنجى خۆيان و روخسار ياندا ده گۆرپين بۆ واتاو مه به ستى كى تر وهك:

۱ - رزان، ده رزان، رازان، رازانه وه، مان، رامان، نان، هه لنان،... هه ت.

۳ - برين، دا بران، هه ل برين، برينه وه، دا برين... ت.

٤- بوون، بوونهوه، ههلبوون، رابوون ههلبوونهوه...تد.

٥- كردن، كردنهوه، ههلكردنهوه، راكردن، داكردن...تد.

لهخالی دووهمی ئەو لیكۆلینهوهیهدا، رۆلی مۆرفیمی - لا - دەرمانخستوه، وهك پیشگر لهگهڵ ههندی لهچاوكه كاندا وهك:

(لاچوون، لاکهوتن، لابرڤن، لادان، لاهاتن، لانان، لابوون...)

ناشكرامان كردوه، كه ئەو چاوكانهی - مۆرفیمی - لا - كه هاتۆته پیشیان گۆرانیکي بنهڕهتیا بهسهرداهاتوه لهرووی واتاو روخسارهوه. كهواته مۆرفیمی - لا - رۆل و دهوری پیشگر دهبینی لهم گۆرانکارییهدا. تهنیا ئەوهنده بهس نییه لهو لیكۆلینهوهیهدا، چونكه مۆرفیمی - لا - پتر لهوه ههلهدهگرئ، كه تیشکی بخریتهسهر و رۆل و دهوری بوزورگی زیاتر رونبکریتهوه، لهبهر شهوهی له پرستهسازی و پیکهینانی راسته لهو زمانهدا دهوری زۆر گرنگی ههیه، كه خهلكانی ههن تا ئیستا دهركیان بهو کاریگهرییه نهکردوه، ههر بۆیه پێویسته ژیرانه و هۆشهندان بهو بچین و لهتهتره بدریته... با لیسهوه سهیری ئەم چاوكه دارژاوانه بکهین كه بههۆی کاریگهری ئەو مۆرفیمه رسكاون و خزاونهتهسهر خهرمانی دهولهههندی و گهشهپیکردنی زمان و هاتونهته ئاراوه، وهك:

(لینان، لیدوان، لیگهپان، لیقهومان، لیدان، لیپران، لیپزان، لیچوون، لیپچانهوه، لیخوپین، لیگرتن، لیبورڤن، لیپهپین...تد.)

- مۆرفیمی - لی - لهو چاوكه دارژاوانهدا لهبنجدا ههر مۆرفیمی - لا - بووه، بهلام لهبهر پێویستی ههلس و كهوتی زمانهوه لهبارو گونجاو لهبهركارهینانیدا بههۆی کاری میکانیزی فیزیکی زمانهوه ئەم گۆرانکارییهی بهسهر ئەو مۆرفیمهدا هیناوه، تهنیا لهروخسارهکهیدا كه فۆنیمی - ا - بووه بهرئ - بهلگهی ئەم گۆرانکارییهش بهزهقی و روونی لههوشهکاندا دیارهو رهنگ تهداتهوه.

جگه لهوهش لهههر زمانیکي گیتیدا - ههندی وشه ههیه - بۆ خزمهت و پهڕسهندنێ زمانهکه له ههلسو كهوتی زمانهوانیدا بهرگی ههمهجۆر بهپیی پێویست و پیکان و مهرامی زمانهکه لهگۆکردن و نووسیندا، روخسارو ناوهڕۆکیان دهگۆریت، تا بۆ ئاسانکردنی دهبرپین بهسوكی و رهوانی لهشایانی زماندا لاسهنگ نهبی، وشهکه پارسونگ تهداتهوه کاتی پێویست بهتاییهت لهزمانیکي وهکو ئینگلیزی - بهلگهی راستیهکهش لهوهدایه:

وشه‌ی - لیخوڕپین - له‌گۆکردن و ده‌رپریندا ئاسانتز و له‌بارتره‌ له - لاخوڕپین - ،
 وشه‌ی - لیقه‌ومان - ئاسانتز و سوکتره‌ له - لاقه‌ومان - وشه‌ی - لیبووردن -
 ئاسانتزو ره‌وانتره‌ له‌ ده‌رپرین و گوتندا له‌ وشه‌ی - لابوردن - ئیتر وشه‌کانی تریش
 له‌سه‌ر هه‌مان ریچکه‌و به‌هه‌مان ریژه‌ تاوتوی ده‌کرین و له‌قه‌پان شه‌درین...
 دیارده‌که‌ش ره‌وشیکی سروشتی زمانیه‌، نه‌ك له‌زمانی کورد - له‌زمانه‌کانی دنیا
 به‌گشتی.

ج - چاوگی لیكدراو: ئەم چاوگانه‌ش بنجین به‌لام به‌هۆی وشه‌یه‌کی تری واتاداری
 سه‌ربه‌خۆ ئاویتته‌و یه‌کدیگیر ته‌بی له‌گه‌لیدا، له‌ ته‌نجامدا چاوگیکی لیكدراو سه‌ر
 هه‌لته‌دا و په‌یدا ده‌بی، که جیاوازه‌ له‌روخسارو ناوه‌رۆکدا له‌چاوگه‌ بنجیه‌ که وه‌ک:

۱- گوشت برژان، دۆرژان، دیوار رمان، چاوگیپان، په‌له‌کردن... تد.

۲- سه‌رخستن، ئاوپرشتن، ده‌ستگرتن، یه‌کگرتن... تد.

۳- گه‌نم کرپین، جه‌رگپرین، ریشتاشین، خۆپی هه‌لواسین... تد.

۴- له‌ پیکردن، ئیشکردن، ئاپروبردن، کتیپ خویندن... تد.

۵- به‌رگدروون، له‌ده‌ستچوون، شینبوون، پیتگروون... تد.

له‌چاوگه‌ لیكدراوه‌کانیشدا مۆرفیمی - لا - ده‌وری سه‌ره‌کی و ته‌واو ده‌بینی له‌
 دروستبوونیاندا هه‌ر بۆ نمونه‌:

(چاولیکردن، پی لیخشاندن، پی له‌لپرین، چاو لیبوون، ده‌ست لیشووشتن،
 ده‌ست لیه‌له‌مالین، سه‌رلیشیاواندن، چاولیپۆشین... تد.)

مۆرفیمی - لی - که له‌م چاوگانه‌دا هاتوه‌، له‌ بنجدا - مۆرفیمی - لا - بووه
 له‌به‌ر هه‌له‌سوکه‌وتی زمانه‌وانی ویویست و ئاسانی ده‌رپرین، به‌هۆی میکانزمی
 فیزیکی زمانه‌وه‌، شه‌و گۆرانکارییه‌ی به‌سه‌ر وشه‌که‌دا هیئاوه‌، له‌و
 گۆرانکارییه‌شدا فۆنیمی - ا - گۆردراوه‌ته‌وه‌ بۆ فۆنیمی - ئ - هه‌روه‌ک له‌مه‌وپیش
 له‌ چاوگی دارژاودا لییداواین هۆنراوه‌یه‌کی سالم ده‌که‌ین به‌ نمونه‌ که مۆرفیمی -
 لا - له‌حاله‌تی گۆریندایه‌ که ده‌لی:

لیم گه‌رین با گۆشه‌گیریم ده‌ست له‌ ته‌ژنۆ که‌ف زه‌نان

گیژه‌ لۆکه‌ی بای نه‌دا حه‌ت تاریکی کرد سه‌فحه‌ی جیهان

چواره‌م/ مۆرفیمی - لا - وه‌ک فرمان و ناوی فرمان-

ناۋى فرمان، وشەيەكە كە لەروخساردا ناۋە، ھىچ پەيۋەندى بەفرمانەۋە نىيە بەلام لەكرداردا ھەلگىرى واتاى فرمانە، لەبەكاربردنىدا لەپرستە. دروستبۈونى ناۋى فرمانىش بەشى زۆرى دەگەرپىتەۋە بۆ چاۋگەكان. لەدروستبۈونى ناۋى فرماندا فۆنىمى - ە - رۆلى گىرگى و بو زورگ دەگىرپى مۆرفىمى - لا - كە وشەيەكى پىادەۋ تامادەكراۋە لەزمانى كورددا، زۆرجار لەبەكاربردنىدا ەك - فرمان - يان - ناۋى فرمان خۆى دەنۆينى، ھەرچەند سەرنج ئەدەم و رادەمىنم، لەكردارى ئەۋ مۆرفىمە ۋاق ۋرەدەمىنم... با ئەم راستىيە لەرونكردنەۋەى ئەم رستانە بىخەينە پىش چاۋ ەك:

أ - رۆلە لاي لايە شىركۆ لاي لايە

شەۋگار درەنگە بۆچ خەۋت نايە

گرپى، لاي لايە، كە دووجار لەۋ ھۆنراۋەى بىكەسدا دووبارە بۆتەۋە ەك فرمانى خۋازى - بنوۋە، بنوۋە ھاتوۋە.

۲- بروسكەى نىگاي ديدە شاپازان.

دەنگى لاي لايە شەكەرىن رازان

گرپى - لاي لايەى - لىرەدا ەك ناۋى فرمانى نوسىتن ھاتوۋە.

۳- گيانە نەغمەى نەشىدەكەى نازت

بەندى لاي لايەكە بۆ رۆحم

لىرەشدا گرپى - لاي لايىكە - ەك ناۋى فرمان خۆى دەرخستوۋە.

۴- لاي لايى رۆلە لاي لايى

شەۋگار درەنگە لۆ خەۋت نايى

ھەردوۋ گرپى - لاي لايى - لاي لايى - بەۋاتاي فرمان ھاتوۋن واتا - بنوۋە - بنوۋە.

۵- لايە لايەت بۆ دەكەم بەلكو خەۋ دەتباتەۋە.

دەست لەسینەت ۋەردىنم تا رۆژ شەۋ دەباتەۋە

لىرەشدا - لايە لايەت - ەك ناۋى فرمان ھاتوۋە.

۶- لاي لايە رۆلەى لاي لايە لەكزە كوردان دەنگم دەرنايە

لىرەدا گرپى - لاي لايە - لاي لايە كە دووجار ھاتوۋە بەۋاتاي فرمانى - بنوۋە - بنوۋە

۷- لای، لای، لای، لای، تۆ کهوی گەردن بە خاڵی
تۆف تۆف تۆف تۆف!
تۆ کچۆلەیی چوار دە سالی
ژیکەلێ ماچت بە چەندی

لەو پرستەدا مۆرفیمی - لا - که چوار جار بە کاربراوە بە واتای - بنوو - هاتوو
لە کۆتایی ئەم باس و لیکۆلینهوهیەدا دەلێم:

سوپاس و ریزو نەوازش و چەپکە گوڵی خۆشەویستی بۆ ئەوانەیی که پیشکەوتن و
گەشەکردنی زمانی کورد - رووگەیی مان و نەمانیانە. هەر وا دەم بە مۆم و موژدە
ئە دەم بە گیانی پاکی، خانی و حاجی قادرو بیکەس و شیخ سەلام و ئەسیری و
پیرەمیژد و رەفیق حیلمی و سالم و کوردی و نالی و ئەمین فەیزی و ئەوانی
دیكەش پێیان دەلێم: که ئیمەیی کورد، زیندوو دەمێنین بە لام، هەر بە برابەرەتی و
یەکیەتی دەگەینە ئامانج هەر لە یە کبۆن و یەکیەتیدایە سودو قازانج.

سەرچاوه کان:

۱- دیوانی پیرەمیژد، کۆکردنەوه و ساغکردنەوهی- لیژنەییەک، بەرگی
یە کەم.

۲- دیوانی مەولەوی محەمەد ئەردەلانی، بەرگی یە کەم.

۳- عەبدوڵلا شالی، رابەری قوتاییان بۆ چاوگ و فرمان.

۴- ئەو پرەجمانی حاجی مەرف، ریزمانی کوردی، بەرگی یە کەم
(وشەسازی)، بەشی یە کەم (ناو)، چاپخانەیی کۆری زانیاری عێراق،
بەغدا، ۱۹۷۹.

۵- نالی لە کللاو رۆژانەیی شیعرەکانیەوه- محەمەدی مەلا کەریم.

۶- ئاواز ئەحمەد حەمەدەمین، فۆلکلۆری دەشتی دزەبیاتی.

۷- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ قوناغەکانی ئامادەیی و ناوەندی.

۸- سەعید دیرەشی، قەفتەک ژ ھۆزایت نالەنی.

۹- ئەحمەد ھیرانی، دیوانی سروەو پەییامی کوردایەتی، دیوانە شعر.

۱۰- دیوانی سالم- چاپخانەیی کوردستان- گیوموگریانی.

۱۱- دیوانی شیخ سەلام- چاپخانەیی نجاح- بەغدا.

كوشتنى زمان

كوشتنى كه سايه تى نه ته وه يى

پروفيسورى ياريددهر
سه لام ناوخوش

گومان له وه دا نيه كه زمان كۆله گه ي رۆحى "بوون" ه، ته مه وه هه ر زمانه گوزارشت له كه سايه تى تاك و بنياتنانى كۆمه لگه وه نه ته وه ده كات.. زۆر جار ده وترى فلان زمان زمانىكى مردوه.. با ليره دا بپرسين زمان چۆن ده مري. ته ويش وهك مرۆف ته مه نيكي هه يه وه كه گه يشته ته وه ته مه نه ده مري؟؟ به واتاي قه ده رى هه ر ته وه نده يه وه له ئاسمانه وه بۆى ديارى كراوه وه ته واو له هه موو شتى موسه يه ره.. ده بى هه ر ته وه نده بژى، بيه وي و نه يه وي!! به واتايه كى تر قه ده رى زمان قه ده ريكي خوداييه هه يچ ده ستى مرۆفى تيدا نيه؟! ته م خويندنه وه بۆ زمان خۆى له خۆيدا هه ولدانىكه بۆ تييرۆر كردنى زمان، ته گه رنا مردنى زمان زياتر كوشتنى زمانه له وه ي پرۆسه كه قه ده رى بى. له واتاي ته وه مرۆفه، كه زمان ده كوژى نهك زمان ته مه نيكي هه بى و ته مه نيكي حه تمى بيت!! زمانى سانسكريتى كه به ليكۆلینه وه ئيسپات بووه زمانه داىكى (Language proto —) زمانه هيندۆ ئه وروپيه كانه. پياوانى هيندى كۆن ته وه زمانه يان هينده به پيرۆز ده ديت به شيوه يه كه ده بوايه چۆن ده بى قورئانى پيرۆز به پى ته جويد بخوينرته وه، ئاواش ده بوو بخوينرته وه!! زمانى ئيتالى له ته وروپا زمانى ده ولت، سياسه ت، ته دهب بوو. ببووه زمانى كۆمه لگه يه كى نهك هه ر دينى و ئيمپراتوريه تى، به لكو زمانى رۆژانى خه لكيش بوو. بيگومان له كۆمه لگه يه كى ئيمپراتورى و هه بوونى كۆيله دا شيوه ي ستانده ر و ناستانده ر هه بوو.

ئەو شکۆییەى ئەو دوو زمانه هه‌نده سنووردار بووه، به‌جۆرئ ته‌نها له تقوسى دینى یاخود له‌زهین و هۆشى پیاوانى تاینى یاخود ده‌قى تاینى و ئەدهبى یان پیران بى‌نیتته‌وه.. ئەمه قه‌ده‌ربوو! ده‌سته‌لات و بوونى ئەو دوو زمانه به‌قه‌د ده‌سه‌لاتى سیاسى و تاینى و ئەده‌بىیان بى‌ت؟!!

ده‌بى هه‌ر ته‌نیا ستراتیژییه‌تى نه‌یارى ده‌ره‌كى هۆكارى ئەو كوشتنه سامناكه بى‌ت؟! بى‌گومان هۆكارى ده‌ره‌كى به‌شیک له‌و رۆله‌ى هه‌بوو، به‌لام خاوه‌نى ئەو دوو زمانه‌ش راسته‌وخۆ یا ناراسته‌وخۆ به‌ مه‌به‌ست یان بى مه‌به‌ست رۆلى سه‌ره‌كى تریان هه‌بوو! ئەو هه‌موو زمانه‌ى ئەوروپا كه‌ى بوونه ئەو زمانه نوێیانه‌ى تىستا؟! ئەوانه له‌كوئى دروست بوون؟ چۆن دروست بوون؟ یاخود ریکتر پیرسین ئاخۆ یه‌كزمانى و كۆمه‌لگه‌ى یه‌ك زمانى ديارده‌یه‌كى سروشتیه‌؟! له‌ نه‌مانى ئەو زمانه له‌ ته‌ره‌ف خه‌لكه‌وه ئەوه ئاشكرا ده‌بىت كه‌ زمانى ئىمپراتۆر زمانىكى سروشتى نییه، به‌لكو جۆریكه له‌ هه‌ژموونى ده‌سه‌لاتى سیاسى. له‌ پرۆسه‌ى میژوودا ئەوه ده‌ده‌كه‌وئ كه‌ له‌ كۆمه‌لگه‌ى ئىمپراتۆرایه‌تى سیاسیدا ئەمپروتراریه‌تى زمانى ده‌سه‌لاتیش هه‌بووه. هه‌ر ئەو خه‌لكانه‌ش له‌هه‌مبهر هه‌ژموونى ده‌سه‌لاتى سیاسیدا رۆلى خۆیان هه‌بووه بۆ ئەوه‌ى زمانى خۆیان دوور له‌زمانى ده‌سه‌لات نه‌ك هه‌ر قسه‌ى بى بكن، به‌لكو ئەده‌بىشى بى بنوسن.

زمانكوشتن و جینۆساید

زمان كوشتن (Linguacide) جۆریكه له‌ جینۆساید، خه‌ته‌رى یاخود هه‌ره‌شه‌ى كوشتنى زمان له‌ هه‌ره‌شه‌ى جینۆسایدى نه‌ته‌وه ترسناكتره، چونكه ئەو پرۆسه‌یه ده‌ره‌ق به‌ زمان ده‌كرئ كوشتنىكى رۆحى و مه‌عنه‌وییه، له‌وانه‌یه له‌ پرۆسه‌ى هه‌ولئى جینۆسایدى نه‌ته‌وه‌دا ده‌ره‌فى بونیادنانه‌وه نه‌ته‌وه ئاسانتر بىت، هه‌روه‌ها زۆر جار به‌ ئاگایى و بى ئاگایى تاكه‌كانى نه‌ته‌وه به‌شدارن له‌ پرۆسه‌ى كوشتنى زماندا، ئەو جۆره به‌شداریه له‌ ئاكامى نه‌فامى و دوور له‌ مه‌عریفه‌وه سه‌رچاوه ده‌گرئ. هه‌ندى جار كارکردن له‌سه‌ر كوشتنى زمان و په‌سه‌ندکردنى زمانىكى تر جا زمانى دینى بىت، سیاسه‌ت یاخود هه‌زاره‌ت بىت، به‌ پرۆسه‌یه‌كى موقه‌ده‌س بۆ دین و ته‌قه‌دومیه‌ت و مه‌ده‌نیه‌ت بۆ دووه‌كه‌ى تر لیکده‌دریته‌وه؟ ئەم جۆره بىرکردنه‌وه‌یه خۆى له‌خۆیدا هه‌ولئىكى جدیه بۆ تیرۆرکردنى زمان به‌ده‌ستى رۆله‌كانى، ئەوه‌ش له‌بىر نه‌كه‌ین كه‌ ديارده‌ى (دیاسپۆرا) په‌رتو بلاوبونه‌وه‌ى

عهوامی خه‌لك نۆخه‌ی نه‌ته‌وه له‌ناو كۆمه‌لگه‌ی كه‌لتووو دین و زمان جیاواز هه‌وێكی تری تاكه‌كانی نه‌ته‌وه‌یه بۆ كوشتنی زمانی نه‌ته‌وه. ئه‌وه كۆمه‌لكۆژیانه‌ی ده‌ره‌ق به‌ كورد كراون له‌ میژوو دا نه‌یانتوانیوه ق‌رانی كورد ب‌كه‌ن، چونكه تاكه‌كانی كورد به‌تایبه‌تی دایكی كورد مندال‌ه‌كانی خۆی هه‌ر به‌زمانی كوردی گۆش ك‌ردوو و شانازیشی به‌ پ‌رۆسه‌ی فێرك‌ردنه‌وه ك‌ردوو. لێ‌رده‌ا ده‌ك‌ری ب‌لێن دایكی كورد پارێزه‌ری زمانی ك‌رده‌ جا ئه‌گه‌ر دایكی ك‌ورد، خۆی ك‌وردی نه‌زانێ چۆن ده‌توانێ نه‌وه له‌دوای نه‌وه به‌زاری شیرینی ك‌وردی نه‌وه‌كانی گۆش بكات؟! لاوازی هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی و به‌كه‌مزانیی زمانی نه‌ته‌وه تاعونیکه‌ زمان له‌من و بووكه‌وه له‌ناو كۆمه‌لگا هه‌ل‌ده‌ته‌كێنێ، جا ئه‌وه‌ی له‌ تاراوگه‌ ده‌ژی و ده‌یه‌وێ هه‌روه‌ك دیا‌سپۆر. ب‌ینیت‌ه‌وه، به‌شداریه‌کی راسته‌وخۆ ده‌كات له‌كوشتنی زماندا، هه‌روه‌ها نه‌وه‌یه‌ك دروست ده‌كات هه‌یچ په‌یوه‌ندییه‌کی رۆحی به‌ ولات و نه‌ته‌وه نایه‌ستیت‌ه‌وه. ئه‌مه‌ش س‌تراتیژییه‌تی داگیركارانه له‌م‌به‌ر ك‌ورد و زمانی ك‌وردیدا.

به‌هه‌یچ پ‌یوه‌ریك هه‌یچ زمانیک "كه‌م!" نییه، به‌لكو هه‌ر زمانیک تاییه‌تیکی گه‌وره‌ی خوداییه، بۆیه "گه‌وره" و "به‌ریز راگرتنی" خۆی له‌خۆیدا گه‌وره‌و به‌ریز راگرتنی یه‌كێك له‌ ئافه‌ریده‌كانی خودایه!

با له‌م پ‌رۆسه‌یه‌ی زمان كوشتنی ك‌وردیدا وریابین، چونكه ئه‌وانه‌ی ئاماژه‌مان پ‌ی‌ك‌ردن هه‌موو هۆكارێك بۆ تیرۆرك‌ردنی زمان به‌ده‌ستی خۆمان!!

زمانی دین

ئه‌دگار ه‌كانی زمانی دین له‌هه‌ر زمانیکێ تر جودایه. ئه‌و زمانانه‌ی له‌دنیا دا به‌زمانی دین ناسراون، هه‌ژمونی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تیشیان هه‌بووه‌و هه‌یه. ئه‌و جۆره‌ زمانه به‌ به‌راورد به‌زمانی دی ئاسایی دره‌نگ‌تر تیرۆر ده‌ك‌رین، مه‌گه‌ر هه‌ر ده‌سه‌لاته‌ دینییه‌كه‌ به‌ده‌ست پیاوانی دینی ئه‌و زمانه به‌ پاره‌ دۆكسی گو‌فتارو ره‌فتار بیکۆژی!! قه‌ده‌ری هه‌ردوو زمانی سانسکریتی و لاتینی جۆریك بوو له‌و دیارده‌یه.

سه‌باره‌ت به‌ لاتینییه‌وه هه‌تا كه‌نیه‌سه ده‌سه‌لاتی ره‌های هه‌بوو، هه‌رچی زمانی دی گه‌لانی ناو ئیمپراتۆریه‌ت هه‌بوو به‌ (زمان) نه‌ده‌خوینرانه‌وه، به‌لكو هه‌ر به‌ (زار) و (شیواز) و (قه‌سی خه‌لك) حسیبیا بۆ ده‌ك‌را. هه‌رچی زمانی ئاویتا بوو، كه‌

زۆر هەن جەخت لەسەر ئەو دەکەنەوه که ئاویستا بەشیۆه ی کونیفۆرم یاخود میخه کی نووسراوه، که جگه له زهردهشت که سیتێ نه یزانیوه بیخوینیتتهوه. هه ندیکێ تر ده لێن به ئەلفبای ئاویستای یاخود په هلهوی نووسراوه تهوه. هه ر چۆنیکێ زمانی ئاویستا زمانی دین بووه، نه ک زمانی ئاخوتن! یاخود زمانی نه تهوه یی بوویت. هه ر ئەمهش وایکرد دوا ی رووخانی ده ولته تی میدیاش، ئەخمینییه کان (هاخامه نشینه کان) زمانی ئاویستا هه ر به زمانی دین به کاربینن، به لām پاش ئەوه ی ئەسکه ندهری مه کدۆنی له سالی ۳۳۱ پ. ز. دهستی به سه ر ناوچه که داگرت، ئاویستا و کلتووری ئایینی ئاویستای سووتاند، ئەو ئاویستایه ی له سه رده می ساسانییه کان هه بوو ئەوه ئاویستاکه ی زهردهشت نه بوو، به لکو ئاویستایه کی دی بوو ساسانییه کان له ریگه ی موغه کانه وه به فه رمانیکی فه رمی ده ولته تییه وه نووسرا بووه وه. مه سه له ی نووسینه وه ی ئاویستا ئەوه نده ی سیاسی بوو، دینی نه بوو!!

بابزانی هۆی چیه ئەو هه موو زمانه دینییه (مردن!) که چی زمانی قورئانی پیرۆز هه ر زیندووه!؟

سێ فاکته ری سه ره کی له پال ئەم دیارده یه هه ن:

یه ک: خودای گه وه له قورئاندا به لێنی ئەوه ده دات که قورئان پیا ریژی. ئەوه زیاتر له ۱۴۳۰ سال به سه ر واده که ی خودا تیپه ریوه و زمانی قورئان خویندن زیاتر بووه. له کاتی به لێنه که ی خودا (دابه زینی قورئان) ته نیا عه ره ب ده یانزانی قورئان بخویننه وه، که چی ئیستا ئەوه ی موسلمانه خاوه نی هه ر زمانیکێ نه ته وه یی بی، ده توانی هه ندی قورئان بخوینیتته وه.

دو: عه ره ب به هه موو ئایدۆلۆژی نوپوهش (نایه وی!) شه ری زمانی قورئان بکات، چونکه ده زانن شه ریکی دۆرا و ده که ن، واته هه تا عه ره به مارکسی و لیبراله کانیش نه یاننوانی زمانی قورئان له مزگه وت بمرین!!

سێ: به کاره ی نه ری زمان فاکته ریکێ دی سه ره کییه... فاکته ری روخانی زمانه دینییه کانی دی مردنی به کاره ی نه رانی بوو نه ک زمانه که!! بۆیه هه رچه نده چه ندان جار زمانی قورئان وه ک زمانه دینییه کانی ده سه لاتی سیاسی له ده ست داوه، به لām له بهر ئەو فاکته رانه ی سه ره وه نه مردووه.

له و پێودانگه وه، ئەوه ده فامریتته وه که عه ره به کان خاوه ن هه ر ئایدیۆلۆژیایه ک بن،

پێکۆلتی ئه‌وه‌یان نه‌کردوه تیرۆری زمانی خۆیان بکه‌ن! له‌ناو باوه‌ردارانى ئایینی (جوله‌که) و (مه‌سیحی) زمانی (ته‌ورات) و (ئینجیل) ئه‌وه‌ ئه‌دگاره‌ی نییه‌! له‌وانه‌یه‌ ئه‌مه‌ش له‌به‌ر دوو هۆی سه‌ره‌کی بێ:

یه‌که‌م: زمانی ئه‌وه‌ دوو ده‌قه‌ زمانی ئاسمانی نییه‌.

دووه‌م: هیچ نه‌ته‌وه‌یه‌ك وه‌ك عه‌ره‌ب گرنگی به‌ زمانی دین نه‌داوه‌. هه‌رچه‌نده‌ له‌ چاخه‌کانی کۆندا زۆر مشتوم‌پ‌ریش له‌سه‌ر زمانی دین کراوه‌، به‌لام هیچ نه‌ته‌وه‌یه‌ك زمانی ئاسمانی ته‌ورات و ئینجیلی پێ ساغ نه‌کراوه‌یه‌، هه‌روه‌ها نه‌یتوانی وه‌ك ناسنامه‌یه‌کی شارستانی، هه‌روه‌ها نه‌ته‌وه‌یی له‌ ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تدا گرنگی پێ‌دات.

زمانی نه‌ته‌وه‌یی

نه‌ته‌وه‌ نییه‌ زمانی نه‌بێ! به‌لام زۆر نه‌ته‌وه‌ هه‌یه‌ به‌هه‌ندێ پاساوی (دینی)، (شارستانی)، (که‌لتووری)، هه‌نده‌ قه‌در و ریزی زمانی خۆی ناگرێ! وه‌ك بلیتی زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌وه‌ (که‌مه‌تره‌) له‌زمانی نه‌ته‌وه‌ی بالا ده‌ست یاخود زمانی ده‌سه‌لات به‌رزتره‌ یاخود پیرۆزتره‌ له‌ زمانی ئه‌وه‌!

له‌رووی ئاین و زمانه‌وانییه‌وه‌ هیچ زمانێك له‌ زمانێکی تر که‌مه‌تر نییه‌، ئه‌وه‌ته‌ هه‌روه‌ك چۆن جیاوازی نه‌ته‌وه‌کان ئایه‌تیکی خوداییه‌، به‌هه‌مان شیوه‌ جیاوازی زمانه‌کانیش هه‌ر ئایه‌تیکی خوداییه‌! ئه‌گه‌ر له‌بونیادی هه‌ر زمانیکیش بکۆلیه‌وه‌، هه‌موو زمانێك له‌ مۆرفیم و وشه‌و رسته‌ پیکهاته‌وه‌، به‌واتای زمانه‌کان له‌رووی پیکهاته‌وه‌ش هه‌یچیان نه‌ له‌یه‌کتر به‌رزترن، نه‌ که‌مه‌ترن!!

زمانی نه‌ته‌وه‌، وه‌ك کریستال له‌

An Encyclopedic Dictionary of Languages and language

ده‌نوسێ زمانی نه‌ته‌وه‌یی به‌زمانی سه‌ره‌کی نه‌ته‌وه‌ی ده‌وله‌ت داده‌نرێ، زمانی فه‌ره‌نسی، بۆ نمونه‌، زمانی بواری دادگا، حکومه‌ت و راگه‌یاندن به‌کارده‌ی.

زمانی نه‌ته‌وه‌ به‌شیکی بنه‌رته‌ی بونیادی دروستکردنی نه‌ته‌وه‌ پێکدێنێ. ئه‌وه‌ رۆله‌ گرنگه‌ی زمانی نه‌ته‌وه‌ ده‌یکێرێ له‌بونیادی نه‌ته‌وه‌دا هیچ فاکته‌ریك جگه‌ له‌ دین نایکێرێ، به‌تایبه‌تی ئه‌گه‌ر دین هه‌ژموونی رۆحی و ده‌سه‌لاتی شه‌رعی هه‌بوو. له‌ پیناسه‌که‌ی (کریستال) ده‌رده‌که‌وێ که‌ رۆلی هه‌بوونی کیانیکی نه‌ته‌وه‌یی چه‌نده‌

گرنگه بۆ ئهوهی زمانی نهتهوهیی ههر له رینسانسدا بژی و بیته زمانی فهومی ولات و له خویندن و دام و دهزگاکانی دهولت ههژمونی خۆی هه بیته و نهتهوه پبویستی بهزمانیکی تر نه بیته. ههروهها زمانی نهتهوهیی کاریگهیری راستهوخۆی لهسهه بونیادی تاك و کۆمه لیش ده بیته، بهلام لیڤه دا، گرنگه ئهوه له بیر نه کړی که زمانی نهتهوه (پهروژ!) نه کړی، چونکه به پهروژ دیتنی زمانی نهتهوه، زمان و نهتهوه بههوه پهسهندی نهتهوهیی و تهتینکی ده بات. ئهم دیاردهیه له رۆژتاوا له ناو ئه لمان، فه ره نسی، ئینگلیزی. هتد. بوونی ههیه، که ئه و سی نهتهوه خاوه نی ئیمپراتۆریه تی مه زن بوون له میژوودا و چه ندهها موسته عمه ره یان داگیر کردبوو، زمانی خۆیان سه پان دبوو، ئه لمانه کان میژوویکی رهشیان له و بواره دا ههیه، هه تا ئیستاشی له گه لدا بیته، که زۆریه ئه وانیه له دام و دهزگاکانی دهولت کار ده کهن، ئینگلیزی ده زانن، بهلام که په سیاریان لیڤه کهی ههر ناچار نه بن ههر به ئه لمانی وهلام ده ده نه وه!! هه رچی فه ره نسییه کانن ئه وه زمان به فاکته ری نهتهوه ده زانن، به واتای خۆمالی بوونی ده قیك په یوه ست ده کهن به زمانه وه!

ئینگلیزه کانیش ههر له ریگای داگیر کردنی سه ربازییه وه توانییان زمانه که یان به سهه کیشوهری هیند سه پیئین، به جوړی له پاش نه مانی داگیر کردنیش، ئه وه ئینگلیزی زمانی فهومی هیندستانه!!

له رۆژه لاتیش عه ره ب و تورک و فارس زمانی نهتهوهیی خۆیان هینده په سه ند ده کهن، که به جوړی هه یچ ریژیک بۆ هه یچ زمانیکی دی مه مله که ته که یان دانانین. به حوکمی ئه وهی قورئانی پهروژ به زمانی عه ره بییه، به نیه تیکی نهتهوهیی و رواله تیکی دینی، زمانی عه ره بی له ئاست کورد به زمانیکی دینی و پهروژ نیشان ده ده ن. هه ندی فه رموده ی هه لبه سترایان دا هیناوه به شیوه یه ک بانگه شه ی ئه وه ده کهن که زمانی ئه هلی به هه شتیش هه ره عه ره بییه!! ئه و زمان په سه ندی و به دین کردنی زمان وای له عه ره به کان کردوه، زمان و دین بکه نه فاکته ریك بۆ به عه ره بکردنی غه یه عه ره ب!

هه بوونی ئیمپراتۆریه تیش فاکته ریکی دی بوژانه وهی زمانی نهتهوه بییه. هه رچه نده زمانی ئیمپراتۆریه تی عوسمانی، به تورکی عوسمانلی هینده زۆر بووه، به جوړی ببوه ناسنامه ی دهولته تی و ئومه یی. له م باره یه وه میژوونوسی گه وره ی کورد

(محمد ته مین زهکی) ده نووسی: ئیمه هه موومان خۆمان به عوسمانلی ده زانی، هه تا تورک نه یگوت ئیمه تورکین، عه ره ب نه یگوت ئیمه عه ره بین، ئیمه نه مان ده گوت ئیمه کوردین، به لام که ته وان به ناوی زمان و نه ته وه قسه یان کرد، ئیمه ش و تمان ئیمه ش کوردین!!

له لایه کی تر، هه تا له یه که م رۆژنامه ی کوردی (کوردستان) به شیک له وتاره کانی به تورکی عوسمانلی نووسراون، بۆیه ته و رۆژنامه یه رۆژنامه یه کی کوردی - تورکی بووه نه ک ته نها کوردی!!

فارسه کان، به فاکته ری مه زه هب و حه زاره ته وه توانییان گه شه به زمانی نه ته وه به دن، زۆری فارسه کان، وه ک عه ره به کان (به شه پ) بوونه ته موسلمان! عه ره ب به موسلمان بوون له ژیا نی به دا وه ت و ته عرابیه ت رزگاری بوو... و پیرای ته مه ش عه ره ب به موسلمان بوون بوونه میلله تیکی حه زاری پیشه نگ! فارسه کان ویستیان ئیمپراتۆریه تیکیان هه بی، مه زه هب بکه نه بزۆینه ری ته و ئیمپراتۆریه ته. به و مه زه به به ته وه توانییان میژوو یێک بۆخۆیان دروست بکه ن، که جو دا بن له عه ره ب! له میژوو ی خۆیان هینده گرنگیان به زمانی خۆیاندا، به جو ری زمانی فارسی نه ک له ئیران، به لکو له (عیراق) و ده ولته تی عوسمانیدا زمانی فارسی دام و ده زگا و ته ده ب و سیاسه ت بوو، هه ره ها یه که م میژوو نووسی کورد، (شه ره فخان ی به دل یسی) شه ره فنا مه ی به زمانی فارسی نووسیوه. ته و میره رو نا کبیره ی کورد، چه ند سه ده یه ک پێش ناسیۆنالیزمی رۆژئاوایی، هه سته کوردانه وایلێکردوه میژوو ی نه ته وه یه ک له فه وتان بیاریزی، میژوو ی کوردی نووسیوه ته وه، به لام به حوکمی ته وه ی کورد ده ولته تی نه بووه، زمانه که ی زۆر ناوچه یی REGIONAL بووه، بۆیه میر جو رته تی ته وه ی نه کردوه (به کوردی) (میژوو ی نه ته وه ی کورد، میژوو ی میرو بنه ماله کانیان) بنووسیته وه، ته مه و به گویره ی قوتا بجان ه ی فه ره نسیه وه که پا ول قان تیگم و هه ندی رو نا کبیره ی تری فه ره نس ی بنه ما و شه نگسته کانیان دا نا وه ده لیین زمان ناسنامه ی ده قه. ته و ده قه ی شه ره فنا مه ش به شیک له ته ده بیاتی فارسی پیکده هیینی، چونکه به فارسییه!!

هه رچی قوتا بجان ه ی ته مریکییه جه خت له سه ر نا وه رۆک ده کات، نه ک ته نها زمان. له م روانگه وه، له بهر ته وه ی ته و ده قه ی (شه ره فنا مه) له سه ر کورده، که واته مو لکی کورده!!

کورد فاکتەری (دین) و (ئیمپراتۆریەت) و (هەزارەت)ی نییە! ئەو چۆن گەرنگی بە زمانی نەتەو بەدات و گەشەیی پێبکات؟! لەسەر دەمی ئیستادا، تەنھا عەرەب سوود لە فاکتەری دین و زمانی دین دەبینی، نەتەو کانی تر سوود لە زمانی دین نابین، بۆ پەرەپێدانی زمانی نەتەو، چونکە هیچ کتییکی ئاسمانی نەماوە بە زمانە ئاسمانییەکی، جگە لە قورئانی پیرۆز! لێرە، هەندێ لە ناسیۆنالیستانی کورد، زیندووکردنەوی زمانی ئاوێستا بە فاکتەریک دەبین بۆ پەرەپێدانی زمانی کوردی. کێشە ئەوانە تەنھا هەڵاتنە لە هەژمونی ئیسلام، ئەگەر نا ئەوێ لە ئاوێستا و زمانی ئاوێستای کۆلیبیتەو، دەزانی زمانی ئاوێستا زمانی دین بوو ئەو زمانی نووسین و ئاخوتن. ئەو جۆرە زمانە تەنھا پیاوانی ئایینی و موعەکان MAGIS لە تقوسی دینی بە کاریان هیناوە. ئەمەو زمانی ئاوێستا، زمانی نەتەو نەبوو یان ریکتر بلیین زمانیکی نەتەویی کوردی نەبوو، هەر تەنھا مۆلکی کورد بیت!! ئەو تە لە پاش روخانی ئیمپراتۆریەتی میدیاش بە دەستی ئەخمینیەکان، زمانی ئاوێستا وەک زمانی دین لە ناو دەوڵەتی ئەخمینی هەر مایەو! لەم روانگەو، خۆ خەریککردن بە فاکتەری دین، ئاوێستا بە کوردی دیتن و بە بنەما دیتن بۆ زمانی نەتەو جگە لە بە فیرۆدانی سەرۆت و سامانی نەتەو هیچی تر نییە. وەک دەلین ئەم پڕۆسەییە جگە لە (گرەوکردن لەسەر ئەسپی تۆپیو) هیچی تر نییە. وێرای ئەمەش، وەک وتمان تەنھا عەرەب لە ناو زۆری نەتەو کاندای سوود لە فاکتەری (زمانی دین) دەبینی لە پەرەپێدان و نەشونماکردنی زمانی نەتەو بیدا. ئینگلیزی ئەم پڕۆچ پەییوەندییەکی بە ئینجیلەو هەیه! راستە لە میژووی نویدا کورد ئیمپراتۆریەتی نەبوو وەک عەرەب و فارس و تورک!! بەلام ئەو ئیمپراتۆریەتانەش سەد لەسەر سەد بێنەمان و نەتەو دانەمەزراون و تاکە چالاک و پیاوانی دەوڵەتی ئەو ئیمپراتۆریەتانە هەموو عەرەب و فارس و تورک نەبوون! ئەمەو، کورد بەر لەو هەموو نەتەوانە، ئیمپراتۆریەتی میدی هەبوو، ئەو ئیمپراتۆریەتە (زمانی دین) و (زمانی نەتەو)ی هەبوو، بەلام هەردوو زمان (زمانی دین و نەتەو) بوونەتە قوربانی فاکتەری خزمایەتی زمانی و ئەتینیکی لە گەڵ فارس. هەروەها (غەلەت حالی بوون) لە (دین) و (زمان) فاکتەری ترن!! نەک دین خۆی ئاوابی، ئەو تە تورک و فارس لە دەوڵەتی خۆیان کە هەردوو بە دەوڵەتی دینی یاخود مەزەهەبی لە میژوو

ناسراون، کهچی گرنگییه کی زۆریان به زمانی نهتهوهیی خۆیان داوه! لهپاش کهوتنی میدیا، کورد فاکتەری هەلسانەوهی بۆ خۆی نهخولقاندووه. ئەو هەولانەیی میرانی کورد داویانە هەموو هەولێ ناوچەیی بوون، بۆیە نهیانتوانی جگه لهپاراستنی زمانه که له فهوتان زیاتر بکهن!

هه‌بوونی ئیمپراتۆریه‌تی میدیا جودایه له ئیمپراتۆریه‌تی عه‌باسی و عوسمانلی و سه‌فهوی و قاجاری. میژووی ئەوانه نزیکه و له‌دوای رووخانه‌وه‌ش فاکتەری زیندووبوونه‌وه له ئارادا‌بوو، به‌لام رووخانی ئیمپراتۆریه‌تی میدی پاشاوه‌که‌ی تهنه‌ها میرنشین بوو نه‌ک ده‌ولت. ئەو میرنشینانەش تهنه‌ها له‌سه‌رده‌می (ده‌سه‌لاتی ئیسلامی) هه‌بوون نه‌ک عه‌لمانی! هه‌رچی عه‌ره‌ب و تورک و فارس بوون له‌پاش رووخانی ئیمپراتۆریه‌تی عه‌باسی، عوسمانلی و قاجاری، ده‌ولتەتی نه‌ته‌وه‌ییان دامه‌زراند نه‌ک میرنشین!!

چه‌مکی حه‌زاره‌ت زیاتر ده‌سته جهمعی ده‌گه‌یه‌نی نه‌ک نه‌ته‌وه‌یی. ئەگه‌ر عه‌ره‌ب و تورک و فارس سوودیان له فاکتەری حه‌زاره‌ته‌وه‌ وه‌رگرتبێ بۆ په‌ره‌پێدانی زمانی نه‌ته‌وه‌یی، ئەوه رۆژئاوا‌یی‌ه‌کان هه‌تا رزگاریان نه‌بوو له هه‌ژموونی (ئیمپراتۆریه‌ت) و (حەزارەتی رۆمانی)‌یه‌وه نه‌یانتوانی په‌ره به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی بدن و به‌زمانی نه‌ته‌وه‌ی خۆیان ته‌ده‌ب بنوسنه‌وه. بۆ نمونه، زمانیکی وه‌ک زمانی ئینگلیزی که ته‌مپۆ زمانیکی جیهانییه، له‌هه‌موو بواره‌کاندا هه‌ژموونی خۆی هه‌یه. له‌زۆریه‌ی ولاتانی غه‌یره ئینگلیز زمانی دووه‌می خۆیندنه!! ئەو زمانه هه‌تا له‌ده‌سه‌لاتی که‌نیه‌سه‌و ئیمپراتۆریه‌ت و حه‌زاره‌تی رۆمانی رزگاری نه‌بوو، حسیبی زمانی (LANGUAGE) بۆ نه‌ده‌کرا، به‌لکه‌ وه‌ک (زار DIALECT قسه‌ی خه‌لک!) ته‌ماشای ده‌کرا. ئەمه‌وه ده‌قیکی ئینگلیزی نییه میژووه‌که بگه‌رپته‌وه بۆ سه‌ده‌ی سێزده‌وه‌ چوارده‌!! هه‌ر هه‌مان شتیش سه‌باره‌ت به‌ فه‌ره‌نسی و ئەلمانی و ئیسپانی .. هتد راسته‌!!

ئەو زمانه ئه‌وروپایانه به‌ رینیسانس بوونه زمانی نه‌ته‌وه‌! کورد له به‌رانبه‌ر ده‌سه‌لاتی داگیرکار زۆر دا‌کوکی له زمانی خۆی ده‌کات، به‌لام ئەفسوس له‌ناوخۆی ئەو کۆششە ناکات!! ئەزمونی حکومه‌تی هه‌ریم ۱۹۹۲-؟ درێژترین ئەزمونی کوردییه له حکومه‌تکاری ناوچه‌یی‌دا، ئەو حکومه‌ته‌ جگه له فشاره‌کانی هاوسپیکانی، له ناوه‌وه‌ش کار له‌سه‌ر فاکتەری لاوازکردنی یاخود

روخانی دهكړی. به حوكمی ته وهی تهو به شهی كوردستان، جگه له ئیسلام چه ند مه زهه ب و دینیکی تر هه یه، ته وانه له لایه ك هه بوونی دوو دیالیكتی سه ره کی فاكته ری تری لاواز كردنی تهو ته زموننه!!

له و چه ند سالدا، هه ریبه ك له كوردی فهیلی و شه به ك، هه ردووك له گه ل زۆر به ی كورد مه زهه ب جودان - شیعه ن، هینده شیعه ن هینده كورد نین (قسه م له سه ر عه وام و هه ندی ته یاری مه زهه بییه نه ك هه موویان)، بۆ نمونه له به غدا ملیونیك كورد هه یه، كه چی (لیستی كوردستانی) چه ند هه زار ده نگیکی هه یه. رۆژنامه نووسیکی كورد پیی وتم یه كیتی و پارتی موچه ی سی هه زار كه س ده دهن له به غدا، كه چی تهو لیسته ته نها دوازه هه زار ده نگی هیئاوه!! له ولاوه ش، ره وتیك له هه ورامانییه كان خویان له كورد داده برن!! یه زیدییه كانیس، به حوكمی ته وهی له گه ل كورد دین جودان، له ناو ته وانیش دوو ره وت هه یه: ره وتیك وه ك جوله كه یه زیدیاتی به (دین و نه ته وه) ده زانی و خویان پی كورد نییه! ره وتیکی تر، ته گه ر خۆیشی به عه رب نه زانی، وه لای بۆ ده سه لاتی عه ربی هه یه!! هه ندیك له كا كه بییه كانیس جۆریك له و هه ره شه یه ده كه ن!! به شیک له مه سیحی و توركه مانه كانیس داوای (حكومه ت) یان (حكومه تۆكه یه ك) له باشووری كوردستان ده كه ن؟! وپرای تهو هه ره شه یه، هه ره شه یه کی تر كه تر سه كه ی له وانه كه متر نییه، كار كرده بۆ كوشتنی زمانی نه ته وه!!

له لای كورد، زمانی نه ته وه یی زمانی ستانده ره، زمانی فه رمییه، زمانی نووسینه، خۆینده، حكومه ت نه یوانی ته م كیشه یه چاره سه ر بكات، به لكو نه یوانیوه ریگریش بكات له هه مبه ر تهو هه ره شه یه دا!!

دوو ستانده ر

دوو زمان!

حاله تیکی دی كوشتنی زمان

زمان و دایه لیكت له په یوه ندییه کی جه ده لی دان! دایه لیكت بی زمان نابی، هه ره ها به زۆری زمانیش بی دایه لیكت نابی، به لام هه ردووكیان هاوواتاو هاوشیوه ی به كتر نین! چونكه ده كړی زمان وه ك تیرمیکی بالاو به هه ژموون به بی ئاماژه بۆ دایه لیكت به كاری، به لام هه رچی دایه لیكت به ته نیا تهو

سه‌ربه‌خۆیی‌ه‌ی زمانی نییه‌ و بۆیه‌ هه‌ر ده‌بێ بلیین دایه‌لیکتی زمانی هه‌روه‌ها پ‌روبه‌رو ژماره‌ی ئاخاوتنه‌که‌ری دایه‌لیکت سنوورداره‌ له‌چاوه‌ی زمان!

مه‌رج نییه‌ و لا‌ت فره‌ نه‌ته‌وه‌ بێ تا‌کو دیارده‌ی دایه‌لیکت و زمانی هه‌بێ یان (تا‌که نه‌ته‌وه‌) بێ هه‌روه‌ها ئه‌و دیارده‌یه‌ په‌یوه‌ندی به‌ (نه‌ته‌وه‌ی بچووک) و (نه‌ته‌وه‌ی گه‌وره‌) هه‌روه‌ها دیارده‌که‌ په‌یوه‌ندی به‌ نه‌ته‌وه‌ی خاوه‌ن حه‌زاره‌ت و مه‌ده‌نییه‌ت و نه‌ته‌وه‌ی دوور له‌ حه‌زاره‌ت و مه‌ده‌نییه‌ته‌وه‌ نییه‌!

به‌کورتی ده‌کرێ بلیین هه‌بوونی دایه‌لیکت و زمان دیارده‌یه‌کی جیهانییه‌، چونکه‌ له‌هه‌موو شوێن و کاتی‌که‌ ئاماده‌گی هه‌یه‌!

ئه‌وه‌ی گ‌رنگه‌، وشیا‌ری تا‌که‌ و کۆمه‌لگایه‌ له‌وه‌ی دایه‌لیکتی‌که‌ بکاته‌ زمانی خۆیندن و نووسین و کارگێ‌ری و حکومه‌تکاری!

ئه‌و زمانه‌ له‌ناو ئی‌مه‌دا به‌زمانی ستانده‌ر ناوبانگی ده‌رک‌دووه‌، زمانی ستانده‌ر، خۆی له‌خۆیدا، دایه‌لیکتی‌که‌ قۆناغ به‌قۆناغ ته‌دگارو جیاوکی دیالیکته‌کانیتری زمانی نه‌ته‌وه‌یی وه‌رگرتووه‌، بۆته‌ زمانی خۆیندن و نووسین.

زمانی ستانده‌ر زمانی‌کی سروشتی نییه‌، ده‌ست‌کرده‌، به‌لام مۆلکی ته‌نها که‌سی‌که‌ و کۆمه‌لگایه‌، به‌لکو (وشیا‌ری) و (ئاگایی) و (پێویستی سه‌رده‌م) و (مملانی‌ی نه‌ته‌وه‌ له‌به‌رانه‌ر نه‌ته‌وه‌یتر) دروستی کردووه‌! مندا‌ل له‌دایکی ئه‌و زمانه‌ فی‌رنابی، چونکه‌ زمانی ستانده‌ر زمانی دایک نییه‌، به‌لکو زمانی قوتابخانه‌ و کتێبه‌! زمانی ئاخاوتن نییه‌، به‌لکو زمانی ئه‌ودیی ئاخاوتنه‌، زمانی فه‌لسه‌فه‌یه‌!

زمان و دایه‌لیکت هه‌یچیان پ‌ه‌رۆز نین!! زمانی ستانده‌ر، ئه‌گه‌رچی ئه‌ده‌بی به‌رز و مۆلته‌زیم! و فه‌لسه‌فه‌ و هه‌تا ده‌قی دینیشی پێ ده‌نوسریته‌وه‌، له‌پ‌رووی دینی و زمانه‌وانییه‌وه‌ پ‌ه‌رۆزتر و (بالا‌تر!) و (سه‌روه‌تر) نییه‌!! وه‌ک وتمان زمانی ستانده‌ریش هه‌ر زاری‌کی زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌! ئه‌وه‌ته‌ زمانی ستانده‌ری ئینگلیزی جگه‌ له‌ دایه‌لیکتی‌کی زمانی ئینگلیزی هه‌یچتر نییه‌. ئه‌وه‌نده‌ هه‌یه‌ زمانی ستانده‌ر فاکته‌ری کۆکردنه‌وه‌ی تا‌که‌کانی نه‌ته‌وه‌یه‌، بۆیه‌ ده‌کرێ بلیین زمانی ستانده‌ر فاکته‌ری به‌هێزکردنی جیۆپۆلیتیکی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یه‌. چه‌ند زمانی ستانده‌ر زیاتر کاری له‌سه‌ر بک‌ری له‌ دام و ده‌زگای ده‌ولت هێنده‌ی تا‌که‌کانی نه‌ته‌وه‌ یه‌ک‌گرتووتر ده‌بن، هه‌روه‌ها ده‌بیته‌ ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی نه‌ته‌وه‌!

کوردی وهك دایه لیكتیکی زمانی فارسی دهبینن، تورکه کان ههر دان به بوونی نانین، ههرچی عه ره به کانن به (زمان) ناخویننه وه (سهیری کتیبه کهی مونزر ئەلموسلی بکه) (هه ره چهنده له رهوشی ئیستای عیراقدا به کوردی له په ره له مانی عیراقدا نووسراوه: ئەنجومه نی نوینهران، به لام له پاش به هیژبوونی دهسه لاتی به غدا شه ری زمانیش به پڕیوهیه.. ههرچ نه بی ده لئین کام زمانی کوردی (سۆرانی!) یان (بادینی!).

ئهوانه ی له ناو کوردانیش کار له سه ره دوو ستانده ره ده کهن، ئه وه بیان هوی و نه یانه وی کار له سه ره پڕۆزه ی دهسه لاتی به غدا ده کهن، کاتی خۆی رژی می به عس له پینا وه تکردنی زمانی کوردی، رۆژنامه ی (ئاسۆ) و رۆژنامه ی (بزا قی) ده رکرد، له پاش شه ری سیاسه ت، شو قی نییه کانی به غدا، ئه وه مه سه له یه جار ی کیت ره ده بو ژیننه وه، به لام سهیره که له وه دایه ئه مجاره کورد خۆی ده ستپیش خه ره! ئه وه ی له وهش سه یرتر ئه وه یه، پڕۆزه ی دوو ستانده ره، پڕۆزه ی قه له مداره کانه!! ده بی ئه وانه له وه نه که یشتین که سه پاندنی دوو ستانده ره له خویندن و حکومه ت له ئاکام دوو نه ته وه ی لیده که ویتته وه؟! ئه وه با بی هه ر دوو ده قه ری بادینان و سۆران - گه رمیان، هه ر فاکته ری (جوگرافیا) و (سیاسه ت) له یه کیان جیانا کاته وه، به لکو له رووی (زمان) وه وهش له یه ک جیا ده بنه وه! چما زمان ناسنامه ی نه ته وه نییه؟! خۆم کار له سه ره زاری هه ولیتر ده کهم، وه ک زمانی پایته خت، که له زۆر ولاتدا، زمانی پایته خت به پالپشتی زارو شیوه زاره کانیتر بو ته زمانی ستانده ره!

زمانی پایته خت بو هیچ نه ته وه یه ک فاکته ری (یه کبونه وه) نه بو ویته، بو کوردی باشوور، فاکته ریکی سیاسی، جوگرافی و زمانه وانیه. وه ختی خۆشی، هه ورامی به هوی میرنشینی ئه رده لان، بو تان به هوی میرنشینی بو تان و بادینان، زاری سلیمانی به هوی میرنشینی بابانه وه بو ما وه یه ک بوونه زمانی نووسین له ناو کورد، هه رچی ئه زموونی حکومه تی هه ری مه، ئه وه له رووی رو به ره و سه رده مه وه ده رفه تی زۆر له بارتره بو ئه وه ی زمانی پایته خت به مۆتور به کردنی به په یف و زاراره کانی زارو شیوازه کانیتر بکری نه زمانی خویندن و کارگی پری! هه رچی زارو شیوه زاری دی هه یه با له شرۆفه کردنی وانه کان له قوتابخانه و زانکو به کاریین، هه ره ها نووسه رو رۆژنامه نووسانیش ئازاد بن به وه ی به و زمانه ی پایته خت ده ی نووسن یان به زارو شیوه زاری خۆیان.. به لام ئه وه ی گرنه گه یه ک ستانده ره له

خوئىندن و دام و دەزگای حکومەت ھەبىت، چونکە بەدوو ستاندر (دوو نەتەوھ) (دوو بىرکردنەوھ) (دوو نەوھ) (دوو کەلتور) دروست دەبى، ئەمەش ھەر ھىچ نەبى جۆرئىکە لە جۆرەکانى تىرۆرکردنى زمانى كوردى! ئەو جۆرە تىرۆرکردنە ژانى بەقەد ژانى خەنجەرەكەى (برۆتس)ە، چونکە وەك (سىزەر - قەيسەر) ھەرگىز چاوەرپى نەدەکرد (بروۆتس) لەپىلانى تىرۆرکردنى ئەو بەشدار بى، زمانى كوردىش ھەرگىز چاوەرپى ناکات منداڵەکانى لە پشتەوھ غافلکۆزى بکەن!!

ئە نجام:

ئەو ھەموو ھەولانەى تىرۆرکردنى زمانى كوردى، ئەگەر پەگىكى كۆنسان ھەبى بەلام ھەر بەردەوامن. كتيشەكەش بەمە ئالۆزبووھ دەسەلاتى حوكمپرانى كورد خۆيشى بەشيوھىەك لە شيوھەكان لەو پروسەيە بەشدارە! ئەو بەشداريەش، بەشداريەكى سياسىيە! بۆيە، لەو ھەژدە سالەى حوكمپرانيدا نەيتوانى وەك ھەر نەتەوھىەكى دى پروژەى كۆرپى زانستى زمان دابمەزىنئى. ھەبوونى ئەو كۆرپە يەكئى لە پىويستىيە ھەرە سەرەكىيەكانى بزاقى زمانناسى كوردىيە، چونکە چەند گرنكى بەزمان بدرئ ئەوئەندە ئەو زمانە لەلامى تاكەكانى نەتەوھ خۆشەويست دەبى، ھەرەھا لە پروسەيەكى ئەكادىمىدا قۆناغ بەقۆناغ بەرەو ستاندرەبوون دەچى!! لەلايەكى تر، بەدەر لەبواری زمانناسى، گرنكى دان بەزمان لەدام و دەزگاکانى خوئىندن ھەولئىكى بەرھەمەيئ دەبى بۆ بونىادنانى نەتەوھىيى تاك و ئاشتکردنەوھى تاك بە زمان و كەلتوورى نەتەوھە.

ناونان و ههست

بهشی دووهم و کۆتایی

رێژنه ئیسماعیل

مامۆستا له زانکۆی سه لاجه دین

۱۰- سهروا و ئاواز

یه کۆی له هۆکاره سه ره کیه کانی ناونان گونجانی ناوی خوشک و براكانه له گه لایه کتری، کاتی باوک و دایک ناوه که هه لده بژێرن ره چاوی سه روا و ئاوازی ناوه کان ده کهن.

بو نمونه یه کۆی ناوی منداله کانی به و شیوه یه ریکخستوه (رۆژگار، یادگار، سازگار، شه وگار).

- ههروه ها باوکێک که خۆی ناوی هاورییه ناوی مناله کانی له سه ر ئاوازی ناوی خۆی ریکخستوه (هاوکار، هاونا، هاوژین).

- بنه ماله یه کۆی تر ناوی مناله کانی به م شیوه یه داناوه (سان، قان، بان، ئان).

- چه ند خوشکیک ناویان به م شیوه یه (نهوین، شهوین، شهوین).

زۆر جاریش دایک و باوکه که له پسته کانی ناوی خویان ناو بو منداله کانیان داده نین، واته له پستی یه که می ناوی باوکه که و پستی کۆتایی ناوی دایکه که ناوه که هه لده بژێرن یان به پسته وانه وه.

وه ک شه م ناوانه ی خواره وه:

- (سامان و شیرین) کچه که یان ناو ناوه (ساوین).

- (سامال و ناشنا) کچه که یان ناو ناوه (سانا).

- (سه رمه د و جوان) کوره که یان ناو ناوه (سان).

- (په یمان و دانا) کچه که یان ناو ناوه (په نا)

- (هۆگر و رۆژان) کوه که یان ناو ناوه (هۆزان).

زمانناسی

۳۸

ژماره (۲) ئابی ۲۰۰۹

۱۱- بەناوکردنەو:

زۆر جار بەھۆكاری بەناوکردنەو ناو بەمرۆقەكان دەبەخشریت، ئەمەش بۆ گەلئ ھۆكار دەگەریتەو، یەكەمیان خۆشەویستی كەسیكی دی لە ناو بنەمالە، كاتیکەسیكی ئازیز و خۆشەویست دەمریت یان دوور دەكەویەو زۆر جار ناو كەمی بەسەر مندالەكەیان دەپن بۆ ئەو دی ھەر زیندوو بمینیتەو، زۆر جار كچ و كوپ بەناوی دایك و باوكیانەو كراون و اتا باپیر و داپیریان، ئەمەش وەك ریت و خۆشەویستی نواندنیک بەرامبەر بەو كەسە كۆچی دوایی كردوو، زۆر جار منالەكە هیشتا لە دایكەبوو، باوكی دەمریت، جا ئەگەر كوپ بوو بەناوی باوكی دەكریتەو، زۆر جاریش منالەكە بەناوی یەكی لە ئەندامانی بنەمالەكەیان دەكەنەو، دەیانەوی كاتی مندالەكە گەرە دەبی ھەموو سیفەتی ئەو كەسە لی دەریكەوی كە بەناوی كراو.

ھەندی جاریش منال بەناوی پوری یان مامی یان ھەر كەسیكی تری خیزانەكەیان كراو تەو چونكە لە رووی روخسارەو جۆرە لیکچونیک بەدی دەكریت لە نیوانیان بۆیە بەھەمان ناوی ئەو دەكەن.

وەك ئەم ناوانە خوارەو:

- (ئاقان) بەناوی پوری كرایە، چونكە شیوہی روخساری لەو دەچوو.

- (دلیر) بەناوی مامی كرایە بە ھەمان ھۆكاری پيشوو.

- (بەھرە) بەناوی پوری كرایە، بەھەمان ھۆكار.

دیاردە بەناوکردنەو بەزۆری لە لایەن بنەمالە شیخەكان و منالی مەلایەكان و ئاغا و عەشیرەتەكان زیاتر بەرچاو دەكەوی، بۆیە زۆر جار دەبینین باوكەكە ناوی كوردییە، بەلام منالەكە ناوی عەرەبییە چونكە بەناوی باپیری كرایە، وەك:

- مستەفا راویژ

- عەزیز ھۆشیار

- محەمەد سامان

- مستەفا ریدار

- ھۆكاری دووھمی بەناوکردنەو خۆشەویستی كەسیكی ترە لە دەرەو دی بنەمالە، بەو مانایە ھەندی خیزان باوەرپان بەمەزاری شیخەكان و مەزاری پیاوہ ئاینییەكان بەشیوہیەك بەھیتە، كاتی ژن و میڕ خیزان دروست دەكەن و ماوہیەك

خو منالپان پى نابه خشى، ئىتر لەسەر مەزارى شىخە و سەيد و پياوہ ئاينىيە كان
دوعا دەكەن و دەپارپىنەوہ بۆ ئەوہى بن بەدايك و باوك كاتى خوا منالى پى
بەخشىن، مندالەكە بەناوى ئەو كەسە دەكەن، كە گوايە لەسەر گۆرپى ئەو
دوعايان كرددوہ و مرازەكەيان ھاتۆتە دى، يان زۆر جار ئەو كەسانە لە خەو
دەبينن. بۆ نمونە:

- سافى بەناوى (سافى ھىرانى) كراوہ، بەپىيى باوہرى داىكى لەوى دوعاى كرددوہ.
- زەكىيە بەناوى كچى (سافى) كراوہ، بەھەمان شىوہ باوہرى وايە لەوى دوعاى
كرددوہ.

- يونس بەناوى (نەبى يونس) كراوہ بەھەمان ھۆكارى پيشو.
- عبدالقادر بەناوى (شىخ عوبدولقادرى گەيلانى) كراوہ، باپىرى لەوى دوعاى
كرددوہ.

- گەيلان بەناوى (شىخ عەبدولقادرى گەيلانى) كراوہ، داىكى لەوى ئەم دوعاىيە
كرددوہ.

- عوزيىر بەناوى (عوزيىر پىغەمبەر) كراوہ، داىكەكە لەوى مرازى خواستوہ.
- شىخ محەمەد جگە لەوى ناوى پىغەمبەرە، بەناوى (شىخ محەمەدى زارگەلى)
كراوہ، بەھەمان شىوہ لەوى دوعايان كرددوہ.

ھۆكارپكى ترى بەناوكرنەوہ لە كۆمەلگاي كورددەوارى سۆزى خۆشەويستى
كورە بەرامبەر كچ كاتى كورپك كچپكى خۆش دەوى و بەقىسمەتى نابى يان لىي
جيا دەبىتتەوہ، كورەكە كاتى لەگەل يەكى تر ژيان دەگوزەرىنى، ناوى كچى
خۆى بەناوى ئەو كچە دەكات كە پيشتر خۆشويستوہ. بۆ نمونە:
- شەوين، سەردار بەناوى ئەو كچەى كرددوہ كە خۆشى ويستوہ.
- تريفە، دلزار بەناوى ئەو كچەى كرددوہ كە خۆشى ويستوہ.
- بىگەرد، ئومىد بەناوى ئەو كچەى كرددوہ كە خۆشى ويستوہ.

۱۲- خەون

يەكى لە ھۆكارەكانى ناوان(خەون)ە، زۆر جار لە رپىگاي خەونەوہ ناو بە
كەسە كان دەبە خشرىت، ئەم ديار دەيە كاريگەر يەكى راستە و خۆى لەسەر ھەستى
ناولپنەرەكە ھەيە.

بۆ ئەم مەبەستە چەند نمونەيەك دىنمەوہ:

- (زیبا) دایکی ناوی لێناوه، چونکه ههفتهیهك بهر له دایك بونی مندا له كه خهوی به زبای خیزانی سافی بینیه.

- (مستهفا) دایکی ناوی لێناوه، چونکه له خهودا بیان وتوه ئه ناوهی لیبنی.

- (یوسف) باوکی ناوی لێناوه، ئه ویش له خهودا بیان وتوه.

- (عهلی) باپیری ناوی لێناوه، ئه ویش به هه مان شیوه له خهودا پێیان وتوه.

سه بارهت به کاریگهری ههستی نه ته وایهتی له سه ره له بژاردنی ناوی مندا له ههروه ها (موسلح ئیروانی) له کتیبیکدا به ناوی (ئیسلا م و ناسیۆنالیزم له کوردستاندا) له لاپه ره (١٦٦) له خسته یه کدا په یوه ندی نیوان بایه خپیدان به هۆشیاری نه ته وه یی و کاریگهری له سه ره له بژاردنی ناوی مندا له ده رده خات.

له کۆی ٣٥ کهس به رێژه ی (٦١, ١٠%) له وانه ی بایه خ به په روه رده و هوشیاری نه ته وه یی ده دن، ژماره یان ٣٢ که سه به رێژه ی ٩,٧٠% ناوی کوردییان له مندا له کانیا ن ناوه، له به رامبه ردا ئه وانه ی بایه خ به په روه رده و هوشیاری نه ته وه یی نا دن ژماره یان ته نها ٣ که سه به رێژه ی ٠,٩١% هه روه ها ئه وانه ی ناوی عه ره بی - ئیسلا مییا ن له مندا له کانیا ن ناوه له کۆی ٢٠ کهس به رێژه ی ٦,٠٦% له وانه ی بایه خ به په روه رده و هوشیاری نه ته وه یی نا دن ژماره یان ١٥ که سه به رێژه ی ٤,٥٤% به لام له لایه ن ئه وانه ی بایه خ ی پیده ده ن رێژه ی ناوی عه ره بییا ن دا به زیوه بو ١,٥٢% که ژماره یان ٥ که سه. ئه و ناوانه ی که دوو باره بوونه ته وه بو کورپان ته مانه ن (سالم، ئوسامه، ئه حمده، مسته فا، عه لی، جیهاد، یاسر، عوبدولهادی، عه بدولستار) ناوی کچانه ش (هودا، سومه یه، ئیما ن، ئالا، بوشرا) ته نانه ت ناوی کوردی وه کو (به هه شت) و پروا) ش به رچاو ده که ون هه روه ها ئه وانه ی زیاتر له مندا لێکیان هه بوو، ناوی هه ندی مندا لێیا ن کوردی بوو، هه ندیکیشیا ن عه ره بی بوو له کۆی ١٤ کهس به رێژه ی (٤,٢٤%)، ئه وانه ی بایه خ به په روه رده و هۆشیاری نه ته وه یی ده دن ژماره یان ٩ که سه و به رێژه ی ٢,٧٣% له به رامبه ر ئه وانه ی که بایه خ ی پێ نا دن ژماره یان ٥ که سه رێژه ی (١,٥٢%).

هه روه ها ئه وانه ی ناوی مندا له کانیا ن نه داوه له کۆی ٤٥ کهس به رێژه ی ١٣,٦٤% ئه وانه ی بایه خ به په روه رده و هوشیاری نه ته وه یی ده دن ژماره یان ٣٨ که سه به رێژه ی ١١,٥٢% له به رامبه ر ئه وانه ی که بایه خ ی پێ نا دن ژماره یان ٧ که سه به رێژه ی ٢,١٢% ئه وه ی که ده شی نیت ته وه سه لتن و مندا لێیا ن نییه ژماره یان

٢١٦ كەسه بهرپێژهی ٦٥,٤٥٪. ژماره‌ی ئه‌وانه‌ی بایه‌خ به‌په‌روه‌رده و هوشیاری نه‌ته‌وه‌یی ده‌ده‌ن ١٨٥ كەسن به‌رپێژهی ٥٦,٠٦٪ له به‌رامبه‌ر ئه‌وانه‌ی كه بایه‌خی پێ ناده‌ن ژماره‌یان ٣١ كەسه به‌رپێژهی ٩,٣٩٪. كه‌واته له كۆی گشتی ٣٣٠ كەس ئه‌وانه‌ی بایه‌خ به‌په‌روه‌رده و هوشیاری نه‌ته‌وه‌یی ده‌ده‌ن ژماره‌یان ٢٩٦ كەسه، به‌رپێژهی ٨١,٥٢٪ له به‌رامبه‌ر ئه‌وانه‌ی كه بایه‌خ به‌په‌روه‌رده و هوشیاری نه‌ته‌وه‌یی ناده‌ن ژماره‌یان ٦١ كەسه به‌رپێژهی ١٨,٤٨٪.

هه‌روه‌ها (چنار سه‌عد عه‌بدوڵڵا) له كۆتیی‌كدا به‌ناوی (كارێگه‌ری باری سیاسی له‌سه‌ر گه‌شه‌كردنی هوشیاری نه‌ته‌وه‌یی كورد دوا‌ی راپه‌رپینی سالی ١٩٩١) له لاپه‌ره (١٩٠ - ١٩١) له خشته‌یه‌كدا به‌راوردی ناوه‌كوردییه‌كان و ناوه‌بیانییه‌كان كردوه.

له ئه‌نجامی ئه‌م زانیاریانه‌ بۆمان ده‌رده‌كه‌وت، كه له سالی ١٩٩٠ له مانگی حه‌وت له كۆی ١٦٦٠ مندالی له دایك بوو له‌و مانگه‌وه ١٠٤٨ مندال كه رێژه‌كه‌ی ده‌گاته ٦٣,١٣٪ ناوه‌كانیان كوردییه و ٦١٢ مندال كه رێژه‌یان ده‌گاته ٣٦,٨٦٪ ناویان كوردی نه‌بووه، واته ناوی عه‌ره‌بیان لێنراوه.

هه‌روه‌ها له سالی ١٩٩٥ له هه‌مان مانگ مانگی حه‌وت له كۆی ١٢٩١ مندالی له دایك بوو له‌و مانگه‌دا ٧١٣ یان كه رێژه‌كه‌ی ده‌گاته ٥٥,٢٢٪ ناوه‌كانیان كوردی بووه، وه ٥٧٨ مندال، واته ٤٤,٧٧٪ ناوه‌كانیان عه‌ره‌بی بوو.

سه‌باره به‌سالی ٢٠٠٠ ته‌گه‌ر سه‌یر بکه‌ین ئه‌وا ده‌بینین باره‌كه‌ پێچه‌وانه‌ بو‌ته‌وه، واته له كۆی ٢٦٠٥ مندالی له دایك بوو له مانگی حه‌وت، ته‌نها ٨١٧ مندال واته ٣١,٣٦٪ مندال ناویان كوردییه و له كاتێكدا ١٧٨٨ مندال، واته ١٧٨٨ مندال، واته ٦٨,٦٣ رێژه‌كه‌ ناوی عه‌ره‌بییه.

٢- رێژه‌ی هه‌ست له ناودا

(رێژه‌ی هه‌ست له هه‌مو وشه‌یه‌كدا وه‌ك یه‌ك نیه) هه‌ندێ وشه‌ رێژه‌ی هه‌ستی زیاتره له وشه‌یه‌کی تر (ئه‌مه‌ش به‌ پێی كەس و كومه‌لگا ده‌گورپیت) (محمد علی الخولی، ٨، ١٩٩١) بو نمونه هه‌ندێ وشه‌ی وه‌كو (پوژئاوا، كه‌ناری ده‌ریا، به‌فریارین، گه‌ل‌اوه‌رین، گوئی سور... رێژه‌ی هه‌ست له‌م جو‌ره‌ وشانه‌ به‌پێی كەس ده‌گورپیت.

ههروهها ههندی وشه‌ی وه‌کو(دیموکراتی، سه‌ربه‌ستی، هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی...) له کومه‌لگایه‌ک بۆ کومه‌لگایه‌کی تر ده‌گۆرپیت، هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی لای کورد رپژه‌ی هه‌ستی زیاتر تیا‌یه وه‌ک لای نه‌ته‌وه‌یه‌کی تر. ههروهها ههندی وشه‌ی وه‌کو(چه‌کدار، خه‌باتکار، تیرۆرست...) رپژه‌ی هه‌ستی له‌م جووره‌ و‌شانه‌ به‌ پیتی کومه‌لگا ده‌گۆرپیت، چونکه‌ تیرۆرست لای کورد تیرۆرسته‌، به‌لام لای ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ی که‌ لیبهاتوه‌ له‌وانه‌یه‌ خه‌باتکار بیت. ناوی تاییه‌تی مرۆفیش به‌ هه‌مان شیوه‌ رپژه‌ی هه‌ستی تیدا وه‌ک یه‌ک نیه‌، بۆ نمونه‌ له‌ کومه‌لگایه‌کی ئایینی ناوه‌ ئایینه‌کان رپژه‌ی هه‌ستیان زیاتر تیدا‌یه وه‌ک له‌ ناوه‌کانی تر.

زۆرجاریش رپژه‌ی هه‌ستی له‌ناوی تاییه‌تی مرۆفدا به‌پیتی تاقیکردنه‌وه‌ی که‌سه‌کان ده‌گۆرپیت، و‌اتا مرۆف ته‌گه‌ر یه‌کی خۆشبویت، ئیتر به‌هۆی ئه‌وه‌وه‌ هه‌مو ئه‌و که‌سانه‌ی خۆشده‌ویت که‌هه‌لگری ئه‌و ناوه‌ن.

ئه‌گه‌ر رقیشی له‌یه‌کیک بیته‌وه‌، به‌هۆی ئه‌وه‌وه‌ رقی له‌هه‌مو ئه‌و که‌سانه‌یه‌ که‌هه‌لگری ئه‌و ناوه‌ن.

۳- رهنگدانه‌وه‌ی هه‌ستی له‌ناواندا:

أ- رهنگدانه‌وه‌ی باش:

هه‌ندی ناو کاریگه‌ری هه‌یه‌ له‌سه‌ر هه‌ستی مرۆف به‌تاییه‌تی ئه‌و ناوانه‌ی که‌ گه‌شبینی ده‌گه‌یه‌نن، بیان ئه‌و ناوانه‌ی کومه‌لگا ته‌زمونیکیان له‌گه‌ل هه‌یه‌(هه‌ندی له‌م ناوانه‌ هه‌لگری هه‌لۆیستن و‌ نرخیکی دیاری کراویان هه‌یه‌)(حاکم مالک، ۱۹۸۰، ۳۱۴).

بۆ نمونه‌ ناوه‌ ئایینه‌کانی وه‌کو(مه‌مه‌د و‌ عه‌لی و‌عومه‌ر...) و‌ ناوی سه‌رکرده‌کانی کورد وه‌کو(شیخ مه‌حمود و‌ قازی مه‌مه‌د و‌ بارزانی...) و‌ هه‌ندی ناوی وه‌کو(مزگه‌وت و‌ گول و‌ په‌پوله‌ و‌ بولبول...) رهنگدانه‌وه‌یه‌کی باشیان له‌سه‌ر هه‌ستی که‌سه‌کان هه‌یه‌، هه‌روه‌ها هه‌ندی ناوی وه‌کو(سه‌ربه‌ستی و‌ ئازادی و‌ نیشتمانپه‌روه‌ری...) رهنگدانه‌وه‌یه‌کی باشیان له‌سه‌ر کومه‌لگا هه‌یه‌.

ئه‌م رهنگدانه‌وه‌یه‌ له‌ناوی تاییه‌تی مرۆفیش رهنگی داوه‌ته‌وه‌، لی‌ره‌دا کاریگه‌ری ناوی مرۆف به‌سه‌ر ده‌رونی ده‌رده‌که‌ویت، چونکه‌ هه‌موو که‌سیک به‌رامبه‌ر ناوی خۆی هه‌ستیکی دیاریکراوی هه‌یه‌.

زۆر جار ھەست لە بازى ھەنگدانەۋەدا پىچكەى قىبۇلكردن و پازى بوونىك دەگرىت، بەواتاى ئەۋەى كەسەكان بەرامبەر بەناۋەكانى خۇيان ھەستىكى باشيان ھەيە و ھىچ جۆرە بىزارىيەك دەرنابىر بەرامبەر ناۋەكانىيان ئەمەش زىاتر ناۋى سەردەم و ناۋى ناسك و پىر و اتا دەگرىتەۋە، ھەر چەندىش ناۋ گوزارشت لە شتىكى دروست و بەجى بكات ئەۋەندە پەسندتر و شىاوتر دەبىت.

ناۋنان پەيوەستە بەھەستى كەسى ناۋلىنەر كە بەپىيى چىركە ساتى لەدايكبۇنى مندالەكە دەگۆرىت، واتە ئەگەر تاكى نوئى چانسىكى ۋەھى ھەبىت لەچىركەساتىكى خۇش وتەندروست بەگۆيرەى خىزان وژىنگەكەى لەدايك بىت، ئەۋا زىاتر ئەگەرى ئەۋەى ھەيە بىتتە ھەلگىر ئەۋ ناۋانەى كەگوزارشت لەخۇشى ۋشادى دەكەن، ئەمە جگە لەۋەى ھەندى ناۋ واتاى گەشېبىيان تىدايە رەنگدانەۋەيەكى باشى بەسەر ھەستى كەسەكان ھەيە كە ھەلگىر ناۋەكانن ۋەكو ناۋى (بەختىيار، كامەران، ئومىد، دلشاد، شادمان، ئاۋات، ئامانچ، تەبا،...) .

زۆرجارىش ناۋنان بەگۆيرەى بارودۇخى ژىيانى خىزان دەگۆرىت، كەلەرژۆگارى ژىياناندا لەشۋىننىكدا بۆ ماۋەيەك ژىيانىكى خۇشيان بەسەر بىردوۋە يادگارى خۇشيان لى جىھىشتو، ۋەك يادكردنەۋەيەك ناۋى شۋىنەكە لەمندالەكانىيان دەنەن.

زۆرجارىش ناۋنان بۆسەرسام بونى دايك وياۋك دەگەرىتەۋە بەرامبەر ھەندى كەسايەتى كەرەنگدانەۋەيەكى باش لەسەر ھەستىيان دروست دەكات و لەناۋنانى مندالەكەيان رەنگدەداتەۋە.

ھەندى ناۋىش ھەن ھەر بەرۋالەت دەزانرى ئەنەنجامى جۆرە گەشېبىيەك ئەم ناۋەى لىنراۋە.

سەبارەت بەرەنگدانەۋەى باش لەناۋنان چەند نمونەيەك دىنمەۋە:

- (ھۆزان) دايكى ناۋى لىناۋە، چونكە لەسەر دەستى دكتورىك بەۋ ناۋە شىفای بۆ ھاتوۋە.

- (سەرۆك) باۋكى ناۋى لىناۋە، چونكە ئەۋ رۆژە لە دايك بوۋە كە مەسعود بارزانى بوۋە سەرۆكى ھەرىم.

- (بىرپار) باۋك و دايكى ئەۋ ناۋەيان لىناۋە، چونكە لەۋ رۆژەۋە لە دايك بوۋە بىرپارى راۋەستان درا لە نىۋان عىراق و ئىران.

هه‌ندی ناو کاریگه‌ریه‌کی خراپیان هه‌یه له‌سه‌ر هه‌ستی مرۆڤ به‌تایبه‌تی
 ټه‌و ناوانه‌ی مرۆڤ تاقیکردنه‌وه‌یه‌کی خراپی له‌گه‌لیان هه‌یه وه‌کو ناوی(صدام، علی
 کیمیای، شیخ زانا....)هه‌روه‌ها ناوه‌کانی(شه‌ر، ئاژاوه، ته‌قینه‌وه، تیرۆرست،
 کۆچره‌و....)ره‌نگدانه‌وه‌یه‌کی خراپیان له‌سه‌ر هه‌ستی کۆمه‌لگا هه‌یه.

هه‌ندی ناوی مرۆڤ هه‌ن جووره‌ ره‌شبینیه‌کیان تیدایه، ټه‌م ناوانه
 په‌نگدانه‌وه‌یه‌کی خراپ به‌سه‌ر هه‌ستی که‌سه‌کان دروست ده‌کات که هه‌لگری
 ناوه‌کانن وه‌کو ناوی(غه‌مبار، غه‌مگین....) هه‌روه‌ها هه‌ندی ناوی بکه‌رو
 به‌رکاریش په‌نگدانه‌وه‌یه‌کی خراپیان هه‌یه، وه‌کو(بکوژ، بخوژ)،(سوتاو، کوژراو)
 دیارده‌ی ناوانان په‌یوه‌سته به هه‌ستی که‌سی ناولینه‌رو چرکه سادی له‌دایکبونی
 منداڵ، واتا ټه‌گه‌ر تاکه نوێ‌یه‌که له‌چرکه ساتیکی پر خه‌م و ئازار له‌دایک بیت
 له‌وانه‌یه هه‌لگری ټه‌وناوه بیت که گوزارشت له‌خه‌فته و ناخۆشی ده‌کهن.
 زۆر جاریش به‌پیتی بارودۆخی ژیانی ټه‌و خیزانه‌ی که‌منداڵه‌که‌ی لی به‌دنیا دیت
 ناوه‌که‌ی بو هه‌لده‌بژێردریت، بۆیه هه‌ر به‌رواله‌ت ده‌زانریت ټه‌و ناوه له‌ئه‌نجامی
 جووره‌ ره‌شبینیه‌ک هاتۆته ئارا.

هه‌ندی جاریش له‌ئه‌نجامی پروبه‌روویونه‌وه‌ی خیزانه‌که به‌رامبه‌ر
 کاره‌ساتیکی ناخۆش، منداڵه‌که ناویکی وای لیده‌نریت که گویت له‌ناوه‌که ده‌بیت
 یه‌کسه‌ر ده‌زانریت هۆکاره‌که‌ی چیه، چونکه ناوه‌که ته‌عبیر له‌و بارودۆخه ده‌کات
 که خیزانه‌که پێیدا گوزه‌ری کردوه.

زۆر جاریش که‌سه‌که ناویکی وای لینه‌راوه که به‌هۆیه‌وه هه‌ست به‌جووره
 شه‌رمیک ده‌کات وه‌کو ناوی(خۆخی، دلی، به‌فراو، شوشه، شه‌ربه‌ت....).
 یان هه‌ندی جار ناوه‌که له‌م جوورانه‌یه جیاوازه له‌گه‌ل که‌سایه‌تیه‌که‌ی وه‌کو
 ناوی(شیرکوژ، دژوار، بیباک، چه‌ته، ریگر....).

لیره‌دا هه‌ست له‌بازنه‌ی په‌نگدانه‌وه‌دا جووره نارازیبونیک ده‌گریت، به‌واتا
 که‌سه‌کان به‌رامبه‌ر ناوه‌کانی خۆیان هه‌ستیکی باشیان نیه‌و نارازین له‌ناوه‌کانیان،
 زۆر جار گله‌یی له‌دایک و باوک و که‌سی ناولینه‌ر ده‌کهن بۆچی ټه‌و ناوه‌یان لینه‌ناوه.
 سه‌باره‌ت به‌ره‌نگدانه‌وه‌ی خراپ له‌سه‌ر ناوانان چه‌ند نمونه‌یه‌ک دینه‌وه:

وه‌ک ټه‌م ناوانه‌ی خواره‌وه:

- (شیوه‌ن) دایکی ناوی لینه‌ناوه، چونکه هه‌فته‌یه‌ک به‌ر له‌ دایک بوونی منداڵه‌که

- باوکی منالته که کۆچی دوایی کردووه.
- (رابهر) باوکی ناوی لیئاوه به ناوی برای خۆی کردۆتهوه که به کاره ساتی ئۆتۆمبیل گیانی له دهست داوه.
- (فرمیسک) دایکی ناوی لیئاوه چونکه باوکیان له دهره وه بووه، هه موو کات چاو به فرمیسک بووینه.
- (هاننا) باوکی به ناوی برای خۆی کردووه که شه هید کراوه.
- (عومه ر) دایکی ناوی لیئاوه چونکه که میرده که ی مردووه تهو له سکی بووه.
- (زامدار) دایکی ناوی لیئاوه، چونکه له رۆژی له دایک بوونی مامیکی تهو منالته له شهر بریندار ده کریت.
- (جوان) به ناوی دایکی کراوه، چونکه دایکه که بهو منالته وه گیانی له دهست داوه.
- (ماتهم) دایک و باوکی ناویان لیئاوه، چونکه له رۆژی کاره ساته که ی ای شوبات له دایک بووه.
- (بیزار) دایکی ناوی لیئاوه، چونکه کاتی که له دایک بوه شهر هه بوه له نیوان دوو بنه ماله.
- (محه مه د) باوکی ناوی لیئاوه، به ناوی برای خۆی کردۆتهوه که مردووه.
- (شیرین) دایکی ناوی لیئاوه، به ناوی خوشکی خۆی کردووه که مردووه.
- (عه بدولکه ریم) به ناوی مامی کراوه، چونکه دوو رۆژ بهر له دایک بوونی مندالته که، مامی به کاره ساتی ئۆتۆمبیل گیانی له دهست داوه.
- له کۆی ۳۰۰ کهس له ۸۵% تاکه کان له ناوه کانیان رازین، که لییان نراوه، له به رامبه ریشدا ۴۲% له ناوه کانیان نا رازین، له ۶۱,۹% ته وانهی له ناوه کانیان نا رازین به هۆی ته وه یه که زمانی ناوه کانیان به دل نییه، له ۱۳,۴% هۆکاری نا رازیونیان له ناوه کانیان بو ته وه گه رانده وه که بهو هۆیه وه بووته هۆی گالته پیکردن، له ریگای بچوکر دنه وه ی ناوه کانیان بو ناویکی گالته ئامیز. ههروه ها له ۲۴,۶% له بهر ته وه له ناوه کانیان نا رازین چونکه پییان وایه ناوه کانیان له گه ل دید و که سایه تی و که زیاندا نایه ته وه.
- له راپرسییه کدا ته وه ده رکه وتوو ه ۵۵,۱% ته وانهی که زمانی ناوه کانیان به دل نییه که زیان ده کرد ناوه کانیان ناوی کوردی بوان، له ۳۳,۳% که زیان

ده کرد ناوه کانیان بیانی بوایه، له کاتی کیشدا ته نیا ۱۱,۵% ئاره زوی ئه وه بیان ده کرد ناوه کانیان عه ره بی بوایه.

۴- ناوگۆرین له کۆمه لگای کورده واری

ئه گهر سه رنج بدهینه لاپه ره ی رۆژنامه کان هه ست به وه ده که یین ناوگۆرین وه کو دیارده یه کی کۆمه لایه تی لی هاتوو ه ئه مه ش له ئه نجامی نارازی بوونی تاکه کانه به رامبه ر ناوه کانیان. بو ئه م مه به سته له ژماره (۱۷) ی هه فته نامه ی پرووشه، رۆژی دووشه ممه ی ۲۰۰۷/۱۱/۱۷ چاوپێکه وتینک له گه ل حاکم عبدالرحمان سیوهیلی دادوهی دادگای باری شارستانی هه ولیئێر ئه نجامداروه، تیایدا ئه وه ی رۆنکردۆته وه که له سه ره تای سالی ۲۰۰۷ تا ۲۰۰۷/۱۰/۲۱، (۷۸۱) حاله تی ناوگۆرین ئه نجامداروه، ئه م حاله تانه ش هه ندیکیان گۆرینی ناون، به لام هه ندیکێ تریان چا کردنه وه ی ناون. ئیمه بو زیاتر زانیاری دیارده ی ناوگۆرین له کۆمه لگای کورده واری سه ردانی (به رپۆه به رایه تی ره گه زنامه و کاروباری شارستانی هه ولیئێر) مانکرد. به پێی ئه و زانیاریانه ی که خستیا نه به رده ستمان له ۲۰۰۸/۱/۱ تا ۲۰۰۸/۱۰/۱، (۲۱۴) که س ناوی خۆیان گۆریوه. له کۆی ئه م ژماره یه، (۱۱۸) که س ره گه زی نیرن و (۹۶) که س ره گه زی میئن، که واته به پێی ئه و میژوو ه ی دیاریمان کردوه ئه وان ه ی ناوی خۆیان گۆریوه زیاترینیان ره گه زی (نیرن).

۵- هۆکاره کانی دهروونی ناوگۆرین

یه کێک له دیارده کانی کۆمه لگا ناوگۆرینه، زۆر که س هه ن له ته مه نیکی دیاریکراودا ناوی خۆیان ده گۆرن به پێی ئه و چاوپێکه وتنا نه ی ئه نجاماندا وه له گه ل ئه و که سانه ی ناویان گۆریوه یان نیازی ناوگۆرینیان هه یه وه به پێی ئه و زانیاریانه ی له (به رپۆه به رایه تی دادگای تیهه لچوونه وه ی هه ولیئێر) وه رمان گرته ه گه یشتومه ته ئه و ئه نجامه ی دیارده ی ناوگۆرین بو چه ند هۆکارێک ده گه ریته وه، ئه وه ی په یوه ندی به باسه که ی ئیمه وه هه بیته ئه مانه ی خواره وه ن:

۱- هۆکاری سیاسی:

به هۆی گۆرانکاری بارودۆخی سیاسی زۆر جار که سه کان به گۆرانکاری بارودۆخیکی تایبه ت ناوه کانیان ده گۆرن، چونکه ناوه کان ته عبیر له ره مزه کانی ده سه لا تیکێ سیاسی ده کات، بارودۆخه کانی کوردستان له م چه ند ساله ی دوا ییدا

وایکرد زۆر کەس ناوهکانیان بگۆرن، بهتایبهتی ئەو ناوانەى که راستهوخۆ دەربرینیان له ناوی بهرپرسه سیاسییەکان و ڕەمزەکانی هێزه سیاسییەکان دەکرد وەك ئەم ناوانەى خوارهوه:

مه‌ل‌به‌ند ← ئەحمەد

جه‌لال ← هیوا

مه‌لا ← به‌ختیار

نه‌وشیروان ← شیروان

۲- تیکه‌لاوی ناوی کۆر و کچ:

به‌هۆی جیاوازی نه‌کردن یان تیکه‌لاوبوونی هه‌ندی ناو له نێوان کچ و کۆر وایکردوه زۆر کەس ناوی خۆیان بگۆرن، چونکه ناوه‌کان هه‌م بۆ کچان هه‌م بۆ کۆرانی‌ش به‌کار دێن ئەمه‌ش وای کردوه هه‌ندی کۆر ناوی کچانه هه‌لنه‌گریت یان به‌پێچه‌وانه‌وه، بۆیه سه‌خته کۆر قبوولی ناوی کچ بکات و به‌پێچه‌وانه‌وه. وەك گۆرینی ئەم ناوانەى خواره‌وه:

دل‌گه‌ش ← مه‌ستی

دل‌گه‌ش ← ئارام

هاوژین ← شوان

ئاریان ← ئاری

هانا ← سانا

دیاری ← توانا

عیسمه‌ت ← میهره‌بان

ئاشتی ← خانزاد

ئاشتی ← ئەحمەد

۳- خرابی واتای ناوه‌که:

زۆرجار کەسه‌مان ناوی خۆیان ده‌گۆرن، چونکه ناوه‌که واتایه‌کی باشی نییه، یانیش ناوه‌که ده‌بیته بچو‌ک‌کردنه‌وه‌ی که‌سایه‌تییه‌که‌ی. وە‌کو (رێگر، چه‌ته، مشکۆ...)

رێگر ← ئەحمەد

چه‌ته ← نه‌وزاد

۴- پرسیارکردن:

هەندى ناو هەن دەبنە ھۆى جىگەى پرسیارکردنى بەردەوامى خەلك،
لیرەدا خاۋەنى ناۋەكە پىيى بىزار بىت، چونكە ھەركاتى پرسیارى ناۋەكەى لى
دەكەن، دەبى چىرۆكەكەيان بۆ بگىرئىتەۋە، بەمەش خاۋەنەكەى ناچار دەبىت
ناۋەكەى بگۆرپىت، ۋەك:

ھتلەر ← دلیر

گىقارا ← ئىبراھىم

عەنتەر ← سالار

۵- باۋنەمانى ناۋەكە:

زۆر ناۋەن لە سەردەمىكدا جىگەى گرنگ و بايەخ پىدانى خەلكى بوو،
بەلام بەپىپەربوونى رۆزگار ناۋەكان باويان نامىنى، ھەر بۆ نمونە لە سەردەمى
پژىمى بەعس ناۋەكانى (سەدام و عودەى و قوسەى و ھەلا) زۆر بوون، بەلام
بەگۆرانى رۆزگار و تىپەربوونى كات ناۋەكان باويان نەماۋە، زۆر كەس لەۋانەى
ھەلگىرئى ئەۋ ناۋانەن ناۋەكانيان گۆرى بۆ ناۋىكى تر ۋەك:

سەدام ← سەرھەد

سەدام ← سەردار

سەدام ← سەلام

سەدام ← شالۆ

سەدام ← ئارام

سەدام ← محەمەد

سەدام ← ھەزار

سەدام ← رىبوار

سەدام ← سەفین

سەدام ← ھەقال

سەدام ← ديار

سەدام ← سامان

سەدام ← رزگار

- عوده‌ی ← بلند
- حه‌لا ← نیا
- کاسترۆ ← عه‌لی

٦- به‌دناویبونی ناوه‌که:

هه‌ندی کهس له‌ ڕووی کۆمه‌لایه‌تی و نه‌ته‌وه‌یی و ئایینییه‌وه به‌کاری خراپه‌ ده‌ناسرین، جا‌ ته‌وانه‌ی که هه‌لگری ناوی خۆیان ناوه‌که‌یان ده‌بیته‌ ڕه‌مزیک بۆ خراپه‌کاری و به‌د ڕه‌فتاری. بۆ نمونه‌ دوای ئاشکرابونی باندی (شیخ‌ زانا) و گرووپه‌ تیرۆریستییه‌که‌ی، وای کرد ژماره‌یه‌کی زۆر له‌و که‌سانه‌ی ناویان زانایه‌ ناوه‌کانیان بگۆرن ته‌مه‌ش له‌ ته‌نجامی ته‌وه‌ست و ڕق و بیزاریه‌ی له‌ لایه‌ن خه‌لکه‌وه‌ دروست بوو به‌رامبه‌ر به‌شیخ‌ زانا و گرووپه‌که‌ی، لی‌ره‌دا کاریگه‌ری زانا ته‌وه‌ بوو سیفه‌تیکی ناشیرین به‌و ناوه‌ ببه‌خشیته‌، بۆیه‌ زۆر خه‌لك‌ بی‌زیان له‌و ناوه‌ بۆوه‌ به‌یانتوانی چی دی ته‌وه‌ ناوه‌ هه‌لگرن، جگه‌ له‌ ناوی زانا ناوی (ئوسامه‌)یه‌، چونکه‌ که‌سایه‌تی (ئوسامه‌ بن‌ لادن) له‌ لای زۆر که‌سه‌وه‌ بووه‌ ڕه‌مزیک بۆ خراپه‌کاری، زۆر که‌س که هه‌لگری ته‌وه‌ ناوه‌ بوون ناوه‌که‌یان گۆری بۆ ناوی تر:

- زانا ← تاکۆ
- زانا ← زه‌رده‌شت
- زانا ← ئالان
- ئوسامه‌ ← به‌لین
- ئوسامه‌ ← ته‌حمه‌د
- ئوسامه‌ ← سامان

٧- ڕق لی‌بونه‌وه:

هه‌ندی کهس له‌ ته‌نجامی ڕق لی‌بونه‌وه‌ له‌ که‌سیک ناوی خۆیان ده‌گۆرن، چونکه‌ که‌سه‌که‌ هاوناوه‌ له‌گه‌ڵ ته‌وه‌ که‌سه‌ی ڕقی لی‌یه‌تی، بۆیه‌ ناوه‌که‌ی خۆی ده‌کاته‌ ناویکی دی. بۆ نمونه‌:

- (شادیه‌) ناوی خۆی گۆری بۆ شادی له‌ ڕقی زردایکی که هه‌مان ناوی لی‌یه‌.
- (عه‌لی) ناوی خۆی گۆری بۆ (توانا) له‌ ڕقی مامۆستاکی، چونکه‌ له‌ وانیه‌ ته‌وه‌ که‌وتبوو.
- (کوردستان) ناوی خۆی گۆری بۆ (به‌هار)، چونکه‌ له‌گه‌ڵ کچی‌ک به‌و ناوه‌

کیشهی هه‌بوو.

- (جوان) ناوی خۆی کرده (ثاقان) له رقی که‌سیک که هه‌مان ناوه له‌گه‌لی.
 - (فه‌رهاد) ناوی خۆی گۆڤی بۆ (مه‌مه‌د) به‌هۆی دووبه‌ره‌کی خیل‌ه‌کی له‌ نیوان
 دوو بنه‌ماله، که ته‌وانیش فه‌رهادیان هه‌بوو.

۸- کۆنی ناوه‌که:

زۆر جار که‌سه‌کان ناوه‌کانیان خۆیان ده‌گۆڤن به‌و پێیه‌ی ناوه‌کانینا له‌ ناو
 کۆمه‌لگادا کۆن بووه، جا ناوی نوی وه‌کو مۆدیلیک بۆ خۆیان هه‌ل‌ده‌بژێرن وه‌ک:

- داهیه ← په‌رواز
- عه‌ونی ← ڤیپین
- جوان ← ته‌لیسا
- حه‌لیمه ← بوکان
- شکریه ← دنیا
- نزیره ← فریشته
- حاتیکه ← دالیا
- سه‌دره‌دین ← دانیار
- ڤیناس ← یاریا
- تانیا ← سیدرا
- ڤیزان ← روزی
- سه‌یران ← سیلان
- فه‌رهاد ← ته‌له‌ند
- فارس ← فاییس
- میدیا ← تتالیا
- سامی ← سه‌ریه‌ست
- عه‌باس ← هه‌ل‌دیر
- هه‌مین ← لانه
- یسری ← ڤۆنیا
- سمیعه ← تاشنا
- وعدییه ← سۆلین

عزىزە ← بەھرە

عزىمە ← نازە

قدريە ← سازگار

۹- تىگەيشتىنى ھەل ۋە ماناى ناۋ:

ناۋى ۋا ھەيە ۋاتايەكى باشى نىيە ۋ لە روۋى كۆمەلايەتتىيەۋە شەرمى تىدايە، بۇ نمونە لە قورئانى پىرۆز لە سورەتى رحمان ۋ شەي (تەكزبان) زۆر دووبارە بۆتەۋە، بۆيە زۆر كەس ناۋى كچەكانيان بەناۋى (كەزىبان) ناۋ ناۋە، كە ئەمەش ۋاتايەكى باشى نىيە، بۆيە دەبىنين زۆر لەۋانەى ناۋيان (كەزىبان) ە داۋاى گۆرپىنى ناۋيان دەكەن.

كەزىبان ← شنۆ

كازىبە ← تابان

۱۰- ھەلەى رېئىنوس:

بەزۆرى ناۋە كوردىيەكان لە سەردەمى رېئىمى بەعسدا لە كاتى تۆماركردنى ناۋەكە بەناتەۋاۋى نوسراۋە يان بەرېئىنوسى عەرەبى نوسراۋە، ئەم دياردەيەش تەۋاۋ ۋاتاي ناۋەكەى گۆرپىۋە، بۆيە ئەۋ كەسانەى كە ناۋەكانيان كوردىيە ۋ بەرېئىنوسى عەرەبى نوسراۋە ھەست بەئارامى بارى دەرونيان دەكەن، چونكە ناۋەكان ۋاتاي فەرھەنگى خۆيان لە دەست داۋە، بۆيە خاۋەن ناۋەكانيان داۋاى گۆرپىنى ناۋەكەيان دەكەن بۇ رېئىنوس كوردى، ۋەك:

كوپان ← گۆران

بىشەرەۋ ← پىشەرەۋ

ھەلكوت ← ھەلكەۋت

۱۱- تەۋاۋنەكردنى ناۋى ئاينى:

ھەندى ناۋى ئاينى ھەن ۋەك: (رحيم، رحمان، كريم، بارى...) ئەم ناۋانە ناۋە پىرۆرزەكانى خوداى گەۋرەن، كەسەكان نايىت ھەلگىرى ناۋى خودا بن، بۆيە ھەلگىرى ئەم ناۋانە داۋا دەكەن ناۋى (عبد)يان بۇ زياد بكى، بۇ ئەۋەى ناۋەكان ۋاتاي بەندەى خوا بىبەخشن، نەك ناۋەكانى خودى خوا. ۋەك:

رحيم ← عبدالرحيم

سميع ← عبدالسميع

کریم ← عبدالکریم
 رحمان ← عبدالرحمان
 بارئ ← عبدالبارئ

ئه نجامه کان :

۱- لایه نی دهروونی کۆمه لگا رۆلی کاریگه ری هه یه له زماندا و هه موو که سیێک به ناسانی ههستی پیده کات به تایبه تیش ناو ، که تاکو ئیستا هه ر له لایه نی وشه سازییه وه لیکۆلینه وه ی له سه ر کراوه به واتایه کی تر ته نها له رووی فۆرمه وه لیی کۆلدراره ته وه لایه نی ناوه رۆکه که ی فه رامۆش کراوه .

۲- مرۆف ناو له هه موو شتیێک ده نیێت بۆ ناسینه وه یان و جیا کردنه وه یان له یه کتر، بۆیه پرۆسه ی ناوانان پرۆسه یه کی گرنگه شایه نی بایه خ پیدانی زمانه وانیه . له گه ل ته وه ش خودی مرۆف هه لگری ناویکه هیه چ تاکیێک نییه له کۆمه لگادا ناویکی نه بیێت هه لبژاردنی ئەم ناوه ش له لایه ن که سانی تره وه بی هۆکارو له خۆه ش ئەم ناوانه له مرۆف ناندریێت.

۳- ناوانان له لای میلله تی کورد وه ک هه موو میلله تانی رۆژه لاتی ناوه رپاست به پیوه دانگی چه ند به هایه ک پراکتیزه ده کریێت، له وه به هایانه ش به های ئاینی، کۆمه لایه تی، ته فسانه یی ئاماده یه .

۴- ره گه زی هه ست له ناوه کان دا به رجه سته ده بیێت، ئەم به رجه سته بوونه ش وا ده کات ناوه که ره هه ندیکی سایکولۆژیان هه بی، هه روه ها کاریگه ریان به سه ر دهروونی مرۆف هه بی، جا ئەو کاریگه ریه خراپ بیێت یا خود باش بیێت.

۵- هه ست و سۆز ناویته ی زوربه ی زۆری ناوه کوردیه کان بوو ئەمیش له ئەنجامی ئەو گۆرانکارییه کۆمه لایه تییه وه هاته کایه وه که له کۆمه لگای کوردیدا روویدا

۶- کاتیێک ناوه کان ناوی کۆن و ناوی بی مانا و یان هه ر جوړه ناویێک بی که ره شبینی وه هه ست کردن به سوکایه تی له لای هه لگری ناوه که دروست بکات، ئەوه ره نگدانه وه یه کی خراپی به سه ر دهروون و که سایه تی ناویێنراوه که ده بیێت، بۆیه ئەم که سه هه ول ده دات ناوی خۆی بگۆریێت و یا خود نازناو بۆ خۆی دا بنیێت به پیچه وانه وه ته گه ر ناوه که ناویکی سه رده میانه و مانایه کی به رزو ناسک و

- ٧- ناوهکو جلۆبه‌رگ و ئۆتۆمۆبیل و زۆرشتیتەر له ژياندا که مۆدیلیان ده‌روات و له گۆراندان. ناوی مۆڤی کورد، هه‌ر وه‌ک سه‌رجه‌م شته‌کانی تری کوردستان سیمای گۆپراوه، بۆیه هه‌ندی تاکی کۆمه‌لگای له‌ رووی سایکۆلۆژییه و که‌سیتییه‌وه له‌ ناوه‌کانیان رازی نین.
- ٨- ناوه‌گشتی و تاییه‌تییه‌کان شه‌قلی سه‌رده‌میان پێوه‌دیاره‌ ته‌نجامی پالنه‌ره‌ ده‌روونییه‌کان جا خۆشی بی‌ یان ناخۆشی.
- ٩- رێژه‌ی هه‌ست له‌ ناوه‌کاندا وه‌ک و یه‌ک نییه، ته‌مه‌ش به‌ پێی تاقیکردنه‌وه‌ی که‌س و کۆمه‌لگا ده‌گۆرێت.
- ١٠- هۆکاره‌ پالنه‌ره‌کانی ناوان له‌ زمانی کوردی ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ (هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی، ئایین، هۆکاری سیاسی، سروشت، ته‌ده‌ب، فه‌لسه‌فه، هونه‌ر، جیهانگیری، که‌لتور، سه‌رواواواز، به‌ناوکردنه‌وه، خه‌ون)
- ١١- ره‌نگدانه‌وه‌ی هه‌ست له‌ ناوانی زمانی کوردی به‌ دوو شیوه‌ ده‌رپراوه، په‌نگدانه‌وه‌ی باش و په‌نگدانه‌وه‌ی خراپ.
- ١٢- به‌پێی سه‌رژمی‌ری سالانی (١٩٩٠-١٩٩٥-٢٠٠٠)، له‌ سالانی (١٩٩٠) و (١٩٩٥) ناوی کوردی پله‌ی یه‌که‌می وه‌رگرتوه، ناوی عه‌ره‌بیش پله‌ی دووهم، به‌لام له‌ سالی (٢٠٠٠) باره‌که‌ پێچه‌وانه‌ بۆته‌وه‌ ناوی عه‌ره‌بی پله‌ی یه‌که‌م و ناوی کوردیش پله‌ی دووهم ته‌مه‌ش بۆ دوو هۆکار ده‌گه‌رێته‌وه.
- ١- کاریگه‌ری هه‌لگه‌رسانی شه‌ری ناوه‌خۆ له‌ سالانی (١٩٩٥-١٩٩٨) که‌ ته‌م هۆکاره‌ ته‌زموونی کوردی له‌ به‌ر چاوی خه‌لک خست.
- ب- ده‌رکه‌وتنی پارت و لایه‌نی سیاسی هه‌مه‌جۆر له‌و کاته‌دا.
- ١٣- له‌ ته‌نجامی راپرسی که‌ له‌ نیوان (٣٣٠) که‌س ته‌نجامدراوه‌ ده‌رکه‌وتوه (١٩٣) که‌س به‌ رێژه‌ی ٥٨% رایان له‌ ناوه‌کانی خۆیان، ته‌وانه‌ی که‌ رایان له‌ ناوی خۆیان نیه (١٣٧) که‌سه‌ به‌ رێژه‌ی ٤٢%، له‌وانه‌ی که‌ رایان لێ نییه (٩٥) که‌س به‌ رێژه‌ی ٦٩,٣% نیازی ناوگۆرینیان هه‌یه.
- ١٤- هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی کاریگه‌ریه‌کی زۆری هه‌یه‌ له‌سه‌ر هه‌لبژاردنی ناوی منداڵ، له‌ سه‌رژمی‌ریه‌ کدا ناوی کوردی پله‌ی یه‌که‌می وه‌رگرتوه‌ که‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ هوشیار بوونه‌وه‌ی گه‌لی کورد و دواتریش ناوی بیانی به‌ پله‌ی دووهم دیت ته‌مه‌ش

دهگه‌پیتتهوه بۆ کارییگه‌ری که‌لتووری بیانی له‌سه‌ر کورد و ناوه‌عه‌ره‌بیه‌کانیش به‌پله‌ی سییه‌م دیت هۆماره‌که‌شی ده‌گه‌پیتتهوه بۆ موسلمانیه‌تی کورد.

۱۵- ناوگۆرپین دیارده‌یه‌کی به‌رچاوه‌ دوا‌ی راپه‌رین هۆکاره‌که‌شی ده‌گه‌پیتتهوه بۆ (سیاسی ، تییکه‌لاوی ناوی کوروکچ ، خراپی ناو ، پرسیارکردن ، باونه‌مانی ناو ، به‌دناوبوونی ناو ، رقلیبوونه‌وه ، کوئی ناوه‌که ، تییکه‌یشتنی هه‌له‌ له‌ واتای ناو ، هه‌له‌ی رپینوس ، ته‌واو نه‌کردنی ناوی ئایینی .

۱۶- له ۲۰۰۸/۱/۱ تا ۲۰۰۸/۱۰/۱ (۲۱۴) که‌س ناوی خۆیان گۆرپیه ، (۱۱۸) که‌س په‌گه‌زی (نی‌رن) و (۹۶) که‌س په‌گه‌زی (می‌ن) ، که‌واته له‌و ماوه‌یه‌ شه‌وی زیاتر ناوی گۆرپیه په‌گه‌زی (نی‌رن).

سه‌رچاوه‌کان

به‌ زمان‌ی کوردی

- ۱- ئاقان سه‌عید مسته‌فا ، ۲۰۰۵ ، په‌نگدانه‌وه‌ی لایه‌نی ده‌روونی له‌ ناودا ، باسیکی بلاونه‌کراوه به‌ سه‌ر په‌رشتی عه‌بدو‌لو‌واحید موشیر دزه‌یی .
- ۲- شه‌مه‌د حه‌سه‌ن شه‌مه‌د ، ۱۹۷۶ ، ریزمانی کوردی ، به‌ کوردی و به‌ عه‌ره‌بی ، چاپخانه‌ی دار‌الم‌حاف ، به‌غدا .
- ۳- شه‌وره‌جمانی حاجی مارف ، ۱۹۷۹ ، مۆرفۆلۆژی ، ناو ، به‌رگی یه‌که‌م ، به‌شی سییه‌م ، به‌غدا .
- ۴- شه‌وره‌جمانی حاجی مارف ، ۱۹۸۷ ، ریزمانی کوردی ، وشه‌سازی ، جیناو ، به‌رگی یه‌که‌م ، به‌شی دووه‌م ، به‌غدا .
- ۵- شه‌وره‌جمانی حاجی مارف ، ۱۹۹۲ ، ریزمانی کوردی ، وشه‌سازی ، ئاوه‌ل‌ناو ، به‌رگی یه‌که‌م ، به‌شی سییه‌م ، به‌غدا .
- ۶- شه‌وره‌جمانی حاجی مارف ، ۱۹۹۸ ، ریزمانی کوردی ، وشه‌سازی ، ژماره‌و ئاوه‌ل‌کردار ، به‌رگی یه‌که‌م ، به‌شی چواره‌م ، به‌غدا .
- ۷- شه‌وره‌جمانی حاجی مارف ، ۲۰۰۵ ، به‌ره‌مه‌ زمانه‌وانیه‌کانم ، به‌رگی سییه‌م ، سلیمانی .
- ۸- ئیبراهیم عزیز ئیبراهیم ، ۱۹۸۳ ، ریزمانی زمان‌ی کوردی ، هه‌ولیه‌ر .
- ۹- ئومید مسعودی ، ۲۰۰۲ ، بنه‌مانی دارشتن له‌ میدیاکاندا ، وه‌رگی‌رانی

- مه جید سالح ، سلیمانی .
- ۱۰- بیخاڵ عه بدولآ سعید ، ۱۹۸۹ ، واتا سازی وشه ، نامه ی ماستهر، زانکۆی سه لاهه دین.
- ۱۱- توفیق وهه بوسی ، ۱۹۲۹ ، دهستوری زمانی کوردی ، جیزمی یه کهم ، بهغدا.
- ۱۲- چنار سه عد عه بدولآ ، ۲۰۰۵ ، کاریگه ری باری سیاسی له سه ره گه شه کردنی هۆشیا ری نه ته وه ی کورد دوا ی راپه رینی ۱۹۹۱ .
- ۱۳- سه سعید صدقی کابان ، ۱۹۲۹ ، مختصر صرف ونحوی کوردی .
- ۱۴- شیخ محمه دی خاڵ ، ۱۹۷۶ ، جیزمی سییه م ، چاپخانه ی کۆری زانیاری کورد .
- ۱۵- صادق به هائه دین ئامیدی ، ۱۹۸۷ ، ریزمانا کوردی کرمانجا ژۆری و ژیری یا ، چاپا یه کی.
- ۱۶- صالح حوسین حه سه ن پشده ر ، ۱۹۸۵ ، کورته یه که له ریزمانی کوردی ، چاپخانه ی بهغدا.
- ۱۷- عه بدولآ حوسین ره سول ، ۲۰۰۶ ، پوخته یه کی وردی رسته سازی کوردی ، چاپی دووه م ، هه ولییر .
- ۱۸- عه بدولآ عه زیز موحه مه د ، ۱۹۹۰ ، گۆرانی واتای وشه له زمانی کوردی ، نامه ی ماستهر، زانکۆی سه لاهه دین .
- ۱۹- عه بـدولـره حمان سیوه یلی (حاکم)، ۲۰۰۷ هه فته نامه ی پرۆشه ، چاپی که وتن، ژ ۱۷.
- ۲۰- عه بدولوا حید موشیر دزه یی ، ۲۰۰۵ ، ره هه ندی دهرونی له بواری راکه یانده نا ، چاپی یه که م ، هه ولییر - کوردستان.
- ۲۱- فه تاح مامه ، ۲۰۰۷ ، له باره ی زمانه وانیه وه ، کۆلیجی پهروه ده ی بنیات ، زانکۆی سه لاهه دین.
- ۲۲- فاروق عومه ر سدیق ، ۱۹۹۰ ، گۆقاری پرۆشنه یی نوێ ، ژ ۱۲۵.
- ۲۳- کوردۆیف ک.ک. ، ۱۹۸۴ ، ریزمانی کوردی ، به که رسته ی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، وه رگێرانی له روسی یه وه ، کوردستان موکریان، هه ولییر.
- ۲۴- لیژنه ی زمان و زانسته کان، ۱۹۷۶، ریزمانی ئاخاوتنی کوردی، چاپخانه ی

- ٢٢- محمد علي الخولي ، ١٩٩١ ، معجم علم اللغة النظري ، (انكليزي- عربي)، بيروت ، لبنان.
- ٢٣- منقور عبدالجليل ، ٢٠٠١ ، علم الدلالة ، اصوله و مباحثه فى التراث العربي ، دمشق.
- ٢٤- موريس ابو ناصر ، ١٩٨٢ ، مدخل الى علم الدلة الألسنى، مجلة الفكر العربي المعاصر ، عدد(١٨- ١٩)بيروت.
- ٢٥- موفق حمداني ، ١٩٨٢ ، اللغة و علم النفس، كلية الاداب، جامعة بغداد .
- ٢٦- نبيهة صالح السامرائي ، عثمان علي اميمن ، ٢٠٠٢ ، مقدمة في علم النفس.
- ٢٧- نوال محمد عطية ، ١٩٧٥ ، علم النفس اللغوي ، كلية التربية ، جامعة عين شمس ، الطبعة الاولى.
- ٢٨- نور الهدى لوشن ، ١٩٩٥ ، علم الدلالة ، دراسة و تطبيقا، الطبعة الاولى ، بنغازي ، ليبيا.
- به زمانى ئينگليزى

- ١- Hartmann,rr.,ARTMANN,RR.K & STORKF .C ((Dictionary of Language and lingustice)) APPLIED SCIENCE PUPLISHERS (Redunclancy)
- ٢- LEECH, CTEOFFREY, ١٩٧٤ ، SEMANTICS ,PELIAN . ((Sementics))CAMBRIDGE ،١٩٧٧،LYONS.J UNIVERSITY,PRESS,LONDON & NEW YORK

هه‌ندی لایه‌نی سینتاکسی له شیوه‌زاری رواندز

به‌شی دووهم و کۆتایی

رازاو ره‌شید سه‌بری

مامۆستا له زانکۆی سه‌لاحه‌دین

به‌ندی دووهم- راناوی که‌سی لکاو
- راناوه لکاوه‌کان و تاییه‌مه‌ندییه‌کان له شیوه‌زاری رواندز:
راناوه لکاوه‌کان له شیوه‌زاری رواندز دوو کۆمه‌لێن وه‌ک له‌م خشته‌یه‌ی خواره‌وه‌دا
روونی ده‌که‌ینه‌وه:

ژماره	که‌س	سه‌ربه‌خۆ	لکاو کۆمه‌له‌ی (A) (B)
تاک	یه‌که‌م	ئه‌من (من)	م
	دووهم	ئه‌تو (تۆ)	ت
	سییه‌م	ئه‌و	ی
			ی (یت) ا (ات)
	یه‌که‌م	ئه‌مه (ئیمه)	ن
کۆ	دووهم	ئه‌نگۆ (ئیه‌وه)	و
	سییه‌م	ئه‌وان	یان
			ن

خشته‌ی ژماره (٢)

له گرنگترین تایبه تمه ندى كانى ئەم راناوانه:

١- يه كۆك له تايبه تاييه كانى كۆمه لهى (A) راناوه لكاوه كان واته كۆمه لهى (م، ت، ي، ن، و، يان) شهويه شوينيان له رسته دا شه گۆرئ به پيئى قاليئى رسته كه. واته راناوه كه سييه لكاوه كانى كۆمه لهى (A) له رسته دا شوينىكى چه سپاويان نييه، ده توانين شوينه كانيان به پيئى ئەم مه لبه ندانهى خواره وه ده ست نيشان بكهين.

١- مه لبه ندى بهر كاري راسته وخۆ: شه گهر رسته كه بهر كاري راسته وخۆى هه بوو راناوى لكاوه به مه وه ده لكئى. وه كو:

ئه مه گور - ن لۆ تازادى ته پرواند. (ئيمه گول - مان بۆ تازاد ده پرواند.)

٢- مه لبه ندى بهر كاري ناراسته وخۆ: كهى بهر كاري راسته وخۆ له رسته كه دا نه بوو شهوا راناوه لكاوه كه به بهر كاري ناراسته وخۆ وه ده لكئى. وه كو:

ئه مه لۆ تازادى - ن ته پرواند. (ئيمه بۆ تازاد - مان ده پرواند.)

٣- مه لبه ندى ئامرازى په يوه ندى: كهى رسته بهر كاري ناراسته وخۆشى نه بوو شهوا راناوه لكاوه كه به ئامرازه په يوه ندى كه ده لكئى. وه كو:

ئه مه لۆ - ن ته پرواند. (ئيمه بۆ - مان ده پرواند.)

٤- مه لبه ندى پيشگر: كاتيك كه ئامرازى په يوه ندى لاپهردئىت، شهوا راناوه لكاوه كه به پيشگره وه ده لكئى. وه كو:

ئه مه شه - ن پرواند. (ئيمه ده - مان پرواند.)

٥- مه لبه ندى قه دى كار: كه پيشگرئيش نه بوو شهوا راناوه لكاوه كه به قه دى كاره كه وه ده لكئى وه كو:

ئه مه نارد - ن. (ئيمه نارد - مان.)

كه واته راناوه لكاوه كانى كۆمه لهى A به سه ره تاي ئەم به شانەى رسته وه ده لكئى بهم ريزه:

١- بهر كاري راسته وخۆ

٢- بهر كاري ناراسته وخۆ

٣- ئامرازى په يوه ندى

٤- پيشگر

٥- قه دى كار ... ياساى ژماره (١).

ب - تايىبەتتەيىھەكى تر برىتتەيىھە لەۋەى راناۋى لكاۋى كەسى سىيەمى تاكى كۆمەلەى (A) بەكارەۋە نالكىت، بەلكو ھەمىشە دەچىتەسەر راناۋى سەرەخۆى كەسى سىيەمى تاك و بە (ئەو) دەلكىت، چونكە دەكەۋىتتە دۆخەۋە.

ج - راناۋە لكاۋەكانى كۆمەلەى (A) دەتوانىن پىشيان بلئىن راناۋەكانى خاۋەنىتتى، چونكە سەربارى رىكەۋتن ئەركى خاۋەنىتتىش ئەنجام دەدەن.

د - (راناۋە لكاۋەكانى كۆمەلەى (B) ھەمىشە بەرەگى كارەۋە دەلكىن) ياساى ژمارە (۲) (۱).

ئەركى راناۋە لكاۋەكان

أ - ئەركى بەركار

۱- بەركارى راستەوخۆ

۲- بەركارى ناراستەوخۆ

ب - ئەركى خاۋەنىتتى.

أ - ئەركى رىكەۋتن لە نيوان بكەرو كاردا:

ئەو راناۋە لكاۋانە ھەموۋيان ئەركى رىكەۋتن لە نيوان بكەرو كاردا دەيىنن. واتە بكەر و كار لەكەس و ژمارەدا رىك دەكەون واتە كارى رستە ھەر جۆرىك بىت (رابردو، داھاتوو) بكەر يان نىھادى رستە بەپىي كەس و ژمارەى خۆى راناۋەكى لكاۋ لە يەكىك لەم دوو كۆمەلەيە ھەلدەبژىرئىت و دەيدات بە گوزارە يان كارى رستە. ۋەك لەم خشتەيەى خوارەۋەدا چۆنىيەتى دەركەۋتنى راناۋى لكاۋ لەگەل كاردا بۆ دەرپرېنى رىكەۋتن روون دەيىتەۋە:

كار	تېيەر	
رابردو	(A)	(B) * (كەسى سىيەمى تاك) ە.
داھاتوو	(B) (كەسى سىيەمى تاك: (ات) / (ى (يت)) دەيىت.	

خشتەى ژمارە (۳)

* له کۆمهلهی (B) دا راناوی لكاوی (كهسی سییه می تاك) ه له گهڵ كاری رابردوی تینه په ردا.

* له کۆمهلهی (B) دا راناوی لكاوی كهسی سییه می تاك (ا(ات) یان ی(یت) ه).

كهواته ته گهر كاره كه رابردوی تینه په ربوو كۆمهلهی A وهرده گریت. وه كو:

م	ته من
ت	ته تو
	ته و*
	برد
ن	ته مه
و	ته نگۆ
یان	ته وان

* یه كێك له تاییه تاییه كانی راناوه لكاوه كان لهم شیوه زاره دا ته وه یه راناوی لكاوی كهسی سییه می تاك له گهڵ كاری رابردوی تینه په ردا شوین گۆرکی ده كات له گهڵ بكه ردا چونكه ده كه ویتته دۆخه وه. واته ته گهر بكه ر كهسی کی نیڕ بیت ته وا نیشانه ی دۆخی (ی) وهرده گریت، ته گهر می بیت نیشانه ی دۆخی (ئ) وهرده گریت. واته ته و كاته راناوه لكاوه كه ناچیتته سه ر كاره كه به لكو ده چیتته سه ر بكه ر.

ته گهر كاره كه رابردوی تینه په رییت، بو ده رپرینی ریکه وتن له گهڵ بكه ردا كۆمهلهی (B) وهرده گریت. (راناوی كهسی سییه می تاك) ه. وه كو:

م	ته من
ی	ته تو
-	ته و
ین	ته مه نوست
ن	ته نگۆ
ن	ته وان

ههروهها تهگهر کارهکه له داها توودا بوو، تپپه پريت يان تينه پهر بو دهر پرينی ریکه وتن له گه ل بکهردا کۆمه لهی (B) وهرده گريت، راناوی کهسی سییه می تاک (ات) يان ی (یت) دهیت و هکو:

م	ته من
ی	ته تو
(ا"ات" يان ی"یت") (۲)	ته و
بین	ته به
ن	ته نوو
ن	ته وان

"راناوی لکاوی کهسی سییه می تاکي کۆمه لهی سییه م خۆی به (ات) يان (یت) دهر ته خا. ته گهر رهگی کاتي داها تووی فرمانه که به (ۆ) يان (ه) کۆتايی ها تبيت ته و راناوه لکاوه که قالبی (ات) ته گريت هخۆ، دواي ته وهی (ۆ) ته بهی به (و)ی کۆنستان و (ه) ته تویتته وه.

رهگ ۆ و
ه ه + ات

من ته خۆم - ته و ته خوات. من ته که م - ته و ته کات

له هه موو حاله تبيکی تر دا راناوه که خۆی به (یت) دهر ته خا ته و ته مريت.

ته و ته چیت. ته و ته نویت. تاد" (۳)

بو هه لېژاردنی راناوی لکاو بو دهر پرينی ریکه وتن سه يری خشته ی ژماره (۳) ده که ين، به پيی کات و جوړی کاره که کۆمه له که ده ست نيشان ده که ين پاشان و ژماره ی بکه ره که و به يارمه تی خشته ی ژماره (۲) راناوه کان ده دۆزينه وه. بو نمونه:
ته نگۆ برد -

(برد) گه قه‌دی رابردوو، له‌پرووی جوړه‌وه تیپه‌په‌به‌پیی خشته‌ی ژماره (٣) پیویسته راناوی لکاو له کۆمه‌له‌ی (A) هه وه‌ریگریت، (ته‌نگۆ) که بکه‌ره، که‌سی دووه‌می کۆیه، به‌رامبه‌ره‌که‌ی له خشته‌ی ژماره (٢) دا (و) ه‌به‌په‌رگی کاره‌که‌وه ده‌لکیت و رسته‌که ده‌بی‌ت به: ته‌نگۆ ناردو (تیوه ناردتان).

ته‌توو ته‌نوو.

(نو) ره‌گی داها‌تووی (نووستن) ه. له‌پرووی جوړه‌وه تیپه‌په‌په‌، له‌پرووی کاته‌وه داها‌توو به‌هۆی خشته‌ی ژماره (٣) پیویسته راناوی لکاو له کۆمه‌له‌ی (B) هه وه‌ریگریت. (ته‌توو) که بکه‌ره له که‌سی دووه‌می تاک‌دایه، به‌رامبه‌ره‌که‌ی له خشته‌ی ژماره (٢) دا (ی) ه، رسته‌که ده‌بی‌ت به:

ته‌توو ته‌نوو. (تۆ ده‌نوویت).

ب - ته‌رکی به‌رکار:

راناوه لکاو‌ه‌کان جگه له ته‌رکی (بکه‌ری)، ته‌رکی (به‌رکار) یش ده‌بینن. به‌رکار به‌هه‌ردوو جوړییه‌وه (به‌رکاری راسته‌وخۆ و به‌رکاری ناراسته‌وخۆ) ته‌شی به راناویکی لکاو جی‌گی‌ر بکریت. به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه:

- کۆمه‌له‌ی (A) که ته‌رکی (بکه‌ری) له‌رابردوودا ده‌بی‌ت، ته‌رکی (به‌رکاری) له داها‌توودا ده‌بینیت.

- کۆمه‌له‌ی (B) که ته‌رکی (بکه‌ری) له‌داها‌توودا ده‌بی‌ت، ته‌رکی (به‌رکاری) له‌رابردوودا ده‌بی‌ت. واته:

(بکه‌ر) له کۆمه‌له‌ی (A)

ته‌گه‌ر کاره‌که رابردوو بوو ده‌بی‌ت

(به‌رکار) له کۆمه‌له‌ی (B)

(بکه‌ر) له کۆمه‌له‌ی (B)

ته‌گه‌ر کاره‌که داها‌توو بوو ده‌بی‌ت.

(به‌رکار) له کۆمه‌له‌ی (A)

١- به‌رکاری راسته‌وخۆ: بۆ جی‌گی‌رکردنی به‌رکاری راسته‌وخۆ به راناویکی لکاو ته‌م خالانه‌ی خواره‌وه ره‌چاو ده‌که‌ین.

ته‌وان ته‌من - یان لۆ تو نارد.

(ئهوان من - یان بۆ تۆ نارد.)

۱- ئهوان لكاوهی كه ئهركی ریکهوتن واتا (بکهری) بینیه له چ کۆمهڵێک بێت، بۆ (بهركاری) روو له کۆمهڵهکهی تر دهکهین، لێره دا راناوی لكاوی (یان) ئهركی بکهری بینیه له کۆمهڵههێ (A)ه. بۆ بهرکار ده بێت روو له (B) بکهین.

۲- به پێی کەس و ژماره ی بهرکاره راسته وخۆکه به یارمهتی خشتهی ژماره (۲) راناویکی لكاو هه لده بژیرین. لێره دا (ئهمن) له کەسی یه که می تاکدایه به پێی خشتهی ژماره (۲) له کۆمهڵههێ (B) دا بهرامبهره که می (م)ه. ئهم (م)ه شوپینی بهرکاری راسته وخۆی (ئهمن) ده گریت.

۳- به پێی یاسای ژماره (۱)، (یان) که له کۆمهڵههێ (A) دا دوا ی لابرندی بهرکاری راسته وخۆ به بهرکاری ناراسته وخۆوه ده لکییت، به پێی یاسای ژماره (۲) راناوی لكاوی کۆمهڵههێ (B) هه میسه به رهگی کاره وه ده لکیین. بهم جوړه رسته که ئاوی لیدیت:

ئهوان ئهمن - یان لۆ تۆ نارد.

A B یاسای ژماره (۱)

م یاسای ژماره (۲)

ئهوان لۆ تۆ - یان نارد - م.

(ئهوان بۆ تۆ - یان نارد - م.)

ئه گهر کاره که داها تۆو بێت وه کو:

ئهمه ئه تۆ لۆ ئهوی ئه نییرین. (ئیمه تۆ بۆ ئه وه ده نییرین.)

ئهمه لۆ ئهوی - ت ئه نییرین

(ئیمه بۆ ئه وه - ت ده نییرین.)

۲- بهرکاری ناراسته وخۆ: بۆ جیگه پرکردنی بهرکاری ناراسته وخۆ به راناویکی لكاو هه مان ئه وه خالانه ی پیشوو ره چاو ده کهین.

- ئه گهر کاری رسته که رابردوو بێت وه کو:

ئهوان ئهمن - یان لۆ تۆ نارد. (ئهوان من - یان بۆ تۆ نارد.)

ئهوان ئهمن - یان لۆ نارد - ی (ئهوان منیان بۆ نارد - ییت.)

- ئه گهر کاری رسته که داها تۆو بێت وه کو:

ئهمه ئه تۆ لۆ ئهوی ئه نییرین. (ئیمه تۆ بۆ ئه وه ده نییرین.)

ئەمە ئەتو - ی لۆ ئەنیرین. (ئیمە تو - ی بو دەنیرین.)
 ئەگەر بەرکاری ناراستەوخۆ بەراناویکی لکاو جیگیر بکریت، ئامرازە
 پەيوەندیەکانی (بە/ لە) گۆرانیان بەسەر دیت بەم شیوەیە خوارەوه:

بە — پی

لە — لی

ئەمە قسەکە بە تو ئەریین. (ئیمە قسەکە بەتۆ دەلین.)
 ئەمە قسەکە - ت پی ئەریین. (ئیمە قسەکە - ت پی دەلین.)
 ئەتو کتابەکانت لەوان وەرگرت. (تۆ کتیبەکانت لە ئەوان وەرگرت.)
 ئەتو کتابەکانت لی وەرگرت - ن. (تۆ کتیبەکانت لی وەرگرتن.)
 ج - ئەرکی خاوەنیتی: ناوی خاوەن دەتوانی بەراناویکی لکاو جیگیر بکریت
 وەکو:

ئەتو کراسی منت فرۆشت. (تۆ کراسەکە می منت فرۆشت.)

ئەتو کراست فرۆشت - م. (تۆ کراسەکە ت فرۆستم.)

* تییینی: (ئ) کە نیشانە می دۆخە و چۆتە سەر ناوی (کراس)، دوا می لاجوونی
 ناوی خاوەن (من)، دورەکە می نامینی و لادەچیت.

٤- وان: کورتکراوە می (ئەوان)ە، لەبەر ئەوە می (لە) لەپیش (ئە) هاتووە بۆیە (ئە)
 ئەماوە.

(٥) لەشیوەزاری پواندز زۆرجار نیشانە می ناسیاوی (ەکە) لەگەڵ ناودا
 بەکارناهیئیریت، ئەمەش بەتایبەتی ئەگەر ناوەکە نیشانە می دۆخی وەرگرتی.

دۆخ لە شیوەزاری پواندز

لە شیوەزاری پواندز مۆرفیمی دۆخ لەگەڵ چەند کەرەستەیهکی رستەدا - سەرەکی
 بیت یان ناسەرەکی - دەردەکەویت. ئەمەش لەچەندین دۆخی جیاوازی وەکو
 دۆخی راستەوخۆ، تیان (ناراستەوخۆ)، دۆخی بانگکردن، دۆخی خستنهسەر
 (الاضافة). لەم باسەدا زیاتر جەخت دەخەینه سەر مۆرفیمی نیرو می، ئەمەش
 بەزۆری لە دۆخی تیان و بانگکردن و خستنهسەردا بەدەردەکەویت، لیرەدا زۆر باس
 لە دۆخی راستەوخۆ ناکەین، چونکە دۆخی راستەوخۆ "ئەو دۆخەیه کە هیچ
 نیشانەیهکی دۆخی پیو نالکیت و هیچ ئامرازیکی سینتاکسیش لەگەڵیدا بەکار
 نایەت. (١)

كەۋاتە تەنیا لەو كاتەدا باس لەدۆخى راستەوخۆ دەكەين، كە كەرەستە كە لەدۆخەكانى تردا نەبىت و مۆرفىمى نىر و مى يان ھەر مۆرفىمىكى تىرى دۆخ ۋەرنەگرىت بۆ زىياتر روونكردنەۋەى دۆخ لەشىۋەزارى رۋاندز، ئەو كەرەستە دۆخانە دەست نىشان دەكەين كە مۆرفىمى نىر و مى يان ھەر مۆرفىمىكى تىرى دۆخيان لەگەلدا دەردەكەۋىت، بەم شىۋەيەى خوارەۋە:

بكەر: بكەرى رستە مۆرفىمى دۆخ ۋەردەگرىت، لەشىۋە مۆرفىمى (ى) بۆ رەگەزى نىر و (ئ) بۆ رەگەزى مى، بەمەرجىك ئەگەر كارى رستە كە رابردوۋى تىپەرىپىت.

ۋەك لەم نمونانەى خوارەۋەدا روون دەبىتەۋە:

بۆ نىر: سەربازى نان خوارد.

(سەرباز نانى خوارد.)

بۆمى: نەسرىنى نان خوارد

(نەسرىن نانى خوارد.)

بەلام ئەگەر كارى رستە كە بوو بە رابردوۋى تىنەپەر يان رانەبردوۋى ئەۋا بكەرى رستە مۆرفىمى دۆخ بۆ نىر و مى ۋەرنەگرىت.

بەلكو ئەۋكاتە بكەرەكە دەۋرى دۆخى راستەوخۆ دەبىت لە شىۋەى تاك و كۆ.

"لە شىۋەى تاك و كۆى دۆخى راستەوخۆ لەدىالىكتى ژوروو و چەند بەشە دىالىكتى خواروۋدا تەنى ناۋ بەشدرى دەكات. ناۋ لەدۆخى راستەوخۆدا ئەركى نىھادو بكەر دەگىرپى لەرستەدا" (۲) ۋەكو:

تاك بۆ نىر و مى: ژنەك ھات.

پىاۋەك ھات.

(ژنىك / پىاۋىك ھات.)

كۆ بۆ نىر و مى: ژن ھاتن.

پىاۋ ھاتن.

(ژنان / پىاۋان ھاتن.)

كاتىك كە كارى رستە كە رانەبردوۋى بىت ۋەكو:

ئازاد دىت. نەسرىن دىت.

بەلام ئەگەر ھاتوۋ بكەر ناۋىكى مېينە بوو كە دەنگى (ا) كۆتايى ھاتىت، كارى

رستەكەش رابردوۋى تىپەرىپىت ئەۋا بكەرەكە مۆرفىمى دۆخى مى كە (ئ) يە

وهردناگریت به لكو تهو كاته وهكو نیر مۆرفیمی (ی) وهرده گریت وهكو:
رۆشنای نان خوارد. (رۆشنا نانی خوارد.)

بهركار: ۱ - بهركاری راسته وخۆ: بهركار بهشیکی سه ره خۆی ناسه ره کی
رسته یه، كه هه میسه گوزاره ی بهشی سه ره کی رسته ده گریت هه، بهركار به گشتی
بریتی ده بیته له نیو، جی نیو، ئاوه لنیو، له پرووی داپشتنی سینتاكسه وه راسته وخۆ
و تیانه، له وانه بهركار بریتی بیته له تاكه وشه یه ك یان چهند وشه یه ك" (۳)

دۆخی سینتاكسی بهركار

بهركار له هه ر چ جوهره بهشیکی ئاخواتن بیته له نیو، جی نیو، ئاوه لنیو، تهوا دوو
دۆخی سینتاكسی ده بیته، دۆخی راسته وخۆ و دۆخی تیان. له دۆخی راسته وخۆدا
هیچ نیشانه یه کی دۆخی پیه نالكیته و هیچ ئامرازیکه سینتاكسیسه له گه لدا
بهكار نایه ته ههروهك له لاپه ره دوو ئامازه مان بوو كرد. به لام له دۆخی تیاندا
نیشانه ی تایبه ته ته دۆخه له كۆتایی بهركاردا به دی ده گریت كه به پیه ره گه زه كه
ده گۆرپه ته. "دۆخی تیان له باری تاكدا وه نه بی تایبه ته بیته به هه موو
دیالیكته كانی زمانی كوردیه وه، ته دۆخه له دیالیكته كرمانجیدا چه سپیوترو
زیتره، تا له كرمانجی خواریو دا، دۆخی تیان له چهند به شه دیالیكته كی كرمانجی
خواریو دا به رچاو ده كه ویت كه ته مانه ن: (موكری، بنگرد، هه ولیر و رواندن) ته م
نیشانه ی له وه به شه دیالیكته كانه دا به كاردیته، له دیالیكته كی كرمانجی ژوورووشدا
هه یه، له دیالیكته كی ژووروو دا دۆخی تیانی تاك كۆتایی به نیشانه ی دۆخی تیان
دی، كه ته ویش (ی) یه ته مهش كاتیك كه ناوه كه ره سه نی می بوو (ی) ده بیته كه
ناوه كه ره سه نی نیبوو" (۴).

أ - ناوه ده وری بهركاردا:

كاتیك كه ناو رۆلی بهركار ده بینته، نیشانه ی دۆخی تیان وهرده گریت، مۆرفیمی
(ی) بو ره گه زی نیو، مۆرفیمی (ی) بو ره گه زی (می) وهكو:

ته من چالاکی ته بینم. (من چالاك ده بینم.)

ته من رازاوئ ته بینم. (من رازاو ده بینم.)

ته مهش كاتیك كه ناوه كه ناوی كه سان بیته و كاره كهش رانه بردوو بیته. به لام
ته گه بهركاره كه به هۆی مۆرفیمی ناسراوی (هكه) یان به هۆی راناویکی نیشانه وه
(كه وهك دیار خهريك چوو بیته پیه بهركاره كه) ناسراو كرابیته، تهوا مۆرفیمی

دۆخ بۆ ههردوو رهگهزی نیر و می (ی) دهبیته وهك لهم نمونانهی لای خوارهوه
دهردهكهوئیت:

ئهمن كورپهكهی ئهبینم. (من كورپهكه دهبینم.)

ئهمن كیژهكه ئهبینم. (من كچهكه دهبینم.)

دهبی كراسهكهی بشۆم. (ئهبی كراسهكهی بشۆم.)

ئهو خانیهی ئهفرۆشم. (ئهو خانوه دهفرۆشم.)

كهواته بهركاری کاری رابردوو مۆرفیمی دۆخ وهرناگریته. ئهگهر هاتوو ناسراو
بیته یان نهناسراو وهكو:

ئهمن كراسهكهم دووری. (من كراسهكهم دووری.)

ئهمن ئازادم نارد. (من ئازادم نارد.)

ئهمن كتابهكم كړی. (من كتیبهكم كړی.)

ئهنگۆ كراسو دووری؟ (ئیهو كراستان دووری؟)

ب - راناو له دهووری بهركاردا:

ههندی له راناوهكانی زمانی كوردی رۆلی بهركار دهگیپن له دۆخی راستهوخۆ و

تیانیشدا دهبن وهك لهم نمونانهی لای خوارهوه دا روون دهبیتهوه:

راناوی كهسی سهبهخۆ: ئازاد ئهوی ئهئیری. (ئازاد ئهو دهئیری.)

نهسرین ئهوی ئهئیری. (نهسرین ئهو دهئیری.)

راناوی نیشانه: ئهتو ئهوهی ئهزانی؟ (تۆ ئهوه ئهزانی؟)

راناوی دیار: ئهنگۆ گهلهکی ئهزانی. (ئیهو گهلیك دهزانی.)

(نهسرین گهلهکی ئهزانی. (نهسرین گهلیك دهزانی.)

راناوی پرسیار: ئازاد کی ئهناسی لیڤه؟ نهسرین کی ئهناسی لیڤه؟

ج - ئاوهلئاو له دهووری بهركاردا:

ئاوهلئاویش وهكو بهشهكانی تری ئاخاوتن دهتوانیته دهووری بهركار ببینیته

لهسته دا: "شوینی ئهو بهركاری بریتییه له ئاوهلئاو ههیشه دهكهوئته پیش

گوزارهوه و له دۆخی راستهوخۆشدا دهبیته" (5) وهكو:

نازدارئ شیوهکی چاك لیئا. (نازدار چیشتیکی چاکی لیئا.)

نازاد كراسهكهی نوکړی. (نازاد كراسیکی نویی كړی.)

دۆخی تیان لهباری كۆدا نیشانهی (ا) یه له شیوهزاری رواندز وهك ئهه نمونانهی

لای خوارهوه روون دهبیتهوه:

نازدار جلکا ئەشوات. (نازدار جلەکان دەشوات.)

نازاد مندارا ئەبات. (نازاد منداڵان دەبات.)

۲- بەرکاری ناراستهوخۆ:

لەشیوهزاری پواندز ئەو ناوهی که دهبیته بهرکاری ناراستهوخۆ لهریگه‌ی ئامرازه پهبه‌ندیه‌کانی وه‌کو (لۆ، به، له) ده‌که‌ویته دۆخه‌وه، مؤرفیمی دۆخیش لی‌ره‌دا دیسان (ی) بۆ ره‌گه‌زی نی‌ر و (ئ) بۆ ره‌گه‌زی می بۆ کۆتایی به‌رکاره ناراسته‌وخۆکه‌وه ده‌لکین وه‌ک له‌م نمونانه‌ی لای خواره‌وه‌دا روون ده‌بیته‌وه:

بۆ نی‌ر: نامه‌ت لۆ باوی نارد؟ (نامه‌ت بۆ باوکت نارد؟)

بۆ می: نامه‌ت لۆ داکێ نارد؟ (نامه‌ت بۆ دایکت نارد؟)

می: ئەو لۆ ژنی ئەپارپیتۆوه. (ئەو بۆ ژنی ده‌پارپیته‌وه؟)

نی‌ر: نه‌سرين لۆ می‌ردی ئەپارپیتۆوه. (نه‌سرين بۆ می‌ردی ده‌پارپیته‌وه.)

بۆ می: چیرۆکه‌که‌ی به‌ نه‌سرينی ئەنوسم. (چیرۆکه‌که‌ به‌ نه‌سرين ده‌نوسم.)

بۆ نی‌ر: کتابی له‌سه‌رداری وه‌رمه‌گره. (کتیب له‌سه‌ردار وه‌رمه‌گره.)

دیارخراو:

به‌ به‌شیکێ سه‌ره‌کی داده‌نری‌ت له‌پسته‌دا و ناتوانری‌ت له‌پسته‌دا لای‌بردری‌ت. دیارخراو کاتی‌ک که دیارخه‌ری له‌دوادا بی‌ت، جا ئە‌گه‌ر دیارخه‌ر هه‌ر چ به‌شیکێ ئاخاوتنی وه‌کو ناو، جی ناو، ئاو‌ه‌ل‌ناو، ... تاد بی‌ت. هه‌میشه به‌هۆی ئامرازی خستنه‌سه‌ره‌وه به‌یه‌که‌وه ده‌لکین. له‌شیوه‌زاری پواندز ئەو ئامرازانه که به‌کاردین (ره‌گه‌زن) به‌جۆری‌ک ئامرازی (ا) بۆ ره‌گه‌زی می و (ئ، ی) بۆ ره‌گه‌زی نی‌ر، ئەمه‌ش له‌ حاله‌تی تاک واته ئە‌گه‌ر دیارخراو تاک بی‌ت. به‌لام له‌ حاله‌تی کۆدا ئامرازی (ینه) بۆ کۆی نی‌رو می به‌کاردی‌ت.

۱- ئە‌گه‌ر دیارخه‌ر ناوی‌ت:

تاکي نی‌ر: باوی ئازادی پیاوه‌کی باشه. (باوکی ئازد پیاوه‌کی باشه.)

برایی نه‌سرينی ئەندازیاره. (برای نه‌سرين ئەندازیاره.)

کۆی نی‌ر: براینه شه‌رمینێ ئەندازیارن. (برایه‌کان / برایانی شه‌رمین ئەندازیارن.)

تاکي می: داکا ئازادی نانکه‌ره. (دایکی ئازاد نانکه‌ره.)

کۆی می: خوشکینه ئازادی له‌ کولیه‌ینه. (خوشکانی / خوشکه‌کانی ئازد له

(کولیهن.)

۲- ته گهر ديارخهر راناو بیټ:

کاتیك كه راناو دهووری ديارخهر ده بیټ، ته گهر هاتوو راناوه كه كهسی سهر به خو
یان خوئی یان پرسپاری... تاد بیټ. ته نها راناوه كه كهسی لكاو نه بیټ، ته وا
ديارخراو نامرازی ره گهز وهرده گریټ. نامرازی (ا) بو می و نامرازی (ی، یی) بو
ره گهزی نیږ وهرده گریټ ههروه ها نامرازی (ینه) بو کۆی نیږ و می. وهك له م
نموانانه ی لای خواره وهدا روون ده بیټه وه:

راناوی كهسی سهر به خو:

بو تاکی نیږ: مامی مه چۆ رواندزی. (مامی ئیمه چوو بو رواندز.)
بو کۆی نیږ و می: مامینه مه چوونه رواندزی. (مامه کانی ئیمه چوون بو
رواندز.)

ژنینه تو زۆر هارن. (ژنه کانی تو زۆر هارن.)

راناوی خوئی:

خاری خوئی خویش تهوی. (خالی خوئی خویش دهویټ.)
بو تاکی می: خوشکا خو بناسه. (خوشکی خوټ بناسه.)
بو کۆی نیږ و می: خارینه خوئی خویش تهویټ. (خاله کانی خوئی خویش دهویټ.)
خوشکینه خو بناسه. (خوشکه کانی خوټ بناسه.)

راناوی پرسپاری:

تاکی نیږ: (ماری کئی لیږهیه؟) (مالی کئی لیږهیه؟)
تاکی می: (مارا کئی لیږهیه؟) (مالی کئی لیږهیه؟)
کۆی نیږو می: مارینه کئی هاتن. (ماله کانی / مالانی کئی هاتن.)
ته گهر هاتوو ديارخهر راناوی كهسی لكاوی بیټ ته وا ديارخراو نامرازی
خستنه سهری نیږ و می یان ههر نامرازیکی تری ره گهز و دوخ وهرناگریټ وه کو:
تاکی نیږ: کورم هیشتا منداره. (کورم هیشتا منداله.)
کۆی می: داکن دونی ئیواری رویشټ. (دایکمان دونی ئیواری رویشټ.)
ته گهر هاتوو ديارخهر نیشانه ی ناسیاوی یان نه ناسیاوی بیټ ته وا دیسان
ديارخراو نامرازی خستنه سهر بو ره گهزی نیږو می وهرناگریټ. وه کو:
ناسیاوی: چیرۆکه که ی به نه سرینی نه نووسم. (چیرۆکه که به نه سرین نه نووسم.)

نەناسياۋى: ئازاد مندارەكى ئازايە. (ئازاد مندالېكى ئازايە).
 ۳- ئەگەر ديارخەرى ئاۋەلئناۋ بېت: كاتېك كە ئاۋەلئناۋ دەۋرى ديارخەر دەبىتتە و
 لەدۋاى ديارخراۋە دەيت، ئەۋا ديسان ئامرازىك دەبىتتە ھۆى پىكەۋە بەستانى
 ديارخراۋ و ديارخەرەكە كە پىي دەلېن ئامرازى (خستەسەر) * كە لە شىۋەزى
 پرواندز ئەم ئامرازە رەگەزەۋ بۆ مى ئامرازى (ئ) يەۋ بۆ رەگەزى نېرىش ئامرازى
 (ى) ە. "لەبەشە دىيالېكتى بنگرد، پژدەر، ھەۋلېر، پرواندز ئامرازى خستەسەرى
 (ئ) بەۋ ناۋانە دەلكېن كە مېن و (ى) لەگەل ئەۋ ناۋانە بەكاردېن كە نېرن" (۵).

بۆ مى: ژنى خەراپ دەردو بەرايە. (ژنى خراپ دەردو بەلايە).
 ئازاد خوشكى گەۋرە خۆشەۋىت. (ئازاد خوشكى گەۋرەى خۆشەۋىت).
 بۆ نېر: كورپى زىرەك خۆشەۋىستە. (كورپى زىرەك خۆشەۋىستە).
 بەلام ھەندى جار ئەم دوو ئامرازە (ى، ئ) لەبرى يەكترى بەكاردېن ۋەكو: كورپى
 باش - كورپى باش - مارى خۆش - مارى خۆش

يان ھەندى جار ئامرازى (ى) ۋەردەگرېت بۆ ھەردوۋ رەگەزى نېرو مى.
 ھۆى ئەمەش دەگەپتەۋە بۆ ئەۋەى "كە لەزمانى كوردېدا پروسىسى نەمانى
 نېشانەى دۆخ و نېشانەى خستەسەرى نېرو مى ھەيە. نەمانى ئەم نېشانە
 گرنگانەى رېزمانى دەبىتتە ھۆى پەيداۋونى پروسىسى بى لايەنى، جا لەدۋايى
 ئەۋەدا ھۆيەكانى دەربېرىنى پېۋەندى دۆخى كەتېگۆرپى رەسەن و ژمارە بەيەكجارى
 نامېن".

ديارخەر:

ھەندى بەشى ئاخاۋتنى ۋەكو ناۋ، راناۋ، ئاۋەلئناۋ، ژمارە... تاد. دەۋرى ديارخەر
 دەبىنېن لەرستەدا. ديارخەر ھەمىشە وشەيەكى ترى لەگەلئدا دەبىت - ھەروەك
 لەپېشۋودا ئاماژەمان بۆ كرد - ئەۋىش ديارخراۋە. ديارخەر كاتېك لەگەل
 ديارخراۋدا دېت، زۆرجار مۆرفىمى دۆخ ۋەردەگرېت، بەجۆرېك كە (ى) بۆ رەگەزى
 نېرو (ئ) بۆ رەگەزى مى، ھەندى جارېش) تەنھا مۆرفىمى دۆخى (ى)
 ۋەردەگرېت، ئەمەش كاتېك كە ديارخەرەكە ناسياۋى بېت واتە (ەكە) بېت، يان
 كاتېك كە ديارخەر نەناسياۋى بېت واتە (ەك) بېت ۋەك لەم نمونانەى لاي
 خوارەۋەدا روون دەبىتتەۋە.

بۆ نېر: داكا ئازادى نەخۆشە. (دايكى ئازاد نەخۆشە).

بۆ می: باوئ نەسرینی پیاوێکی درێژە. (باوکی نەسرین پیاوێکی درێژە.)

کاتیەک کە دیارخەر ناسیاوویت:

چیرۆکە کەمی بە ئازادی ئەنوسمەوه. (چیرۆکە کە بە ئازاد دەنوسمەوه.)

کاتیەک دیارخەر نەناسیاوویت:

کتابەکی چاک بکەرە.

(کتیبیکی چاک بکەرە.)

دۆخی خستنهسەر (الاضافة):

لەشیۆهزاری رواندز ناو لەدۆخی خستنهسەردا مۆرفیمی دۆخ وەردهگریت بەم

شیۆهیهی لای خوارەوه:

۱- ئەگەر ناوێکی نۆیەکێ تاک یان کۆ، ئەوا نیشانهی (ئ، ی) لەگەڵیدا

بەکار دێت لەدۆخی خستنهسەردا وەکو:

نۆی تاک: باوئ ئازادی مامۆستایە. (باوکی ئازاد مامۆستایە.)

برایئ نەسرینی کەوێک گرت. (برای نەسرین کەوێکی گرت.)

نۆی کۆ: برایینه تو ترسنۆکن. (برایه کانی تو ترسنۆکن.)

کەواتە ناوی نۆی لەحالهتی (کۆ) شدا نیشانهی (ئ) هەر وەردهگریت لەدۆخی

خستنهسەردا.

لەشیۆهزاری رواندز نیشانهی کۆ بریتییه لە (ینه) کە لەدۆخی خستنهسەردا

دەکەوێتە دواي نیشانهی نۆی.

ب - ئەگەر ناوێکی مێی تاک بی، ئەوا نیشانهی (ا) لەگەڵیدا بەکار دێت لەدۆخی

خستنهسەردا وەکو:

پلکا نەسرینی نەخۆشە. (پوری نەسرین نەخۆشە.)

خوشکا تو هات. (خوشکی تو هات.)

بەلام ئەگەر ناوی مێ بوو بەکۆ، بە کارهینانی (ینه) کە نیشانهی کۆیە لە

شیۆهزاری رواندز، ئەوا نیشانهی رەگەزی مێ کە (ا) یە دەگۆرێت بۆ (ئ) وەک لەم

نمونانهی لای خوارەوه دا روون دەبیتهوه:

خوشکینه تو هاتن. (خوشکه کانی تو هاتن.)

پلکینه نەسرینی نەخۆشن. (پوره کانی نەسرین نەخۆشن.)

ج - لە شیۆهزاری رواندز ناو دوو لایه نەکان لەدۆخی خستنهسەردا دەتوانریت

ههردوو نیشانهی (نیرومی)ی له گه لدا به کاربهیئیریت وه کو:

مال: مارامه خوشه. (مائی ئیمه خوشه.)

مارئ مه خوشه. (مائی ئیمه خوشه.)

دهسگیران: دهسگیرانا ئازادی جوانه. (دهسگیرانی ئازاد جوانه.)

دهسگیرانی نه سرینی ئازایه. (دهسگیرانی نه سرین ئازایه.)

دۆخی بانگکردن:

له شیوهزاری پرواندز ناو له دۆخی بانگکردندا نیشانهی ره گهزی نیرو می

وهرده گریت له باری تاکدا به جوړیک نیشانهی (ئ) بو ره گهزی می، نیشانهی (ه) بو

ره گهزی نیرو وه کو:

بو می: کچی وه ره دانیشه.

بو نیرو: کوپه ههنده می خو. (کوپه هینده مه خو.)

نیشانه کانی دۆخی بانگکردن، که له باری تاکدا به کاردین (ئ، ه، و) روئیکی

ریزمانی دیکه شیان ههیه که دارشتنی ناوی تاییه تییه. (ئ) بو دارشتنی ناوی

تاییه تی ره گهزی مییه، (و) بو دارشتنی ناوی ره گهزی نیرو:

نازی تاییه تی ره گهزی نیرو:

مستو له مسته فا

ته مو له ته مر

ره شو له ره شید دارپژراوه.

ناوی تاییه تی ره گهزی می:

عه یشی له عایشه

فاتئ له فاتیمه

خه جی له خه دیجه دارپژراوه.

ههروهها نیشانهی دۆخی بانگکردن (ه) له شیوهزاری پرواندز ناوی نیرو می

داده پژی. وه کو:

خله له خدر

قاله له قادر

مچه له مسته فا

حه مه له حه مید و حه مه د

فاتە لە فاتح

خازە لە خەزەل

ئەنجام:

١- لەشیۆهزاری رواندزدا یەك دەستە راناوی کەسی سەرپه خۆ ههیه، کە ئەرکی (بکەر، جیگری بکەر، بەرکار) لەرستەدا دەبینین، لەگەڵ هه موو دەمه کانی کاری رابردوو و رانه بردوو لەشیۆازی راگه یاندن و دانانیدا بە کار دین، بەلام راناوی کەسی سییه می تاک کاتیک کە ئەرکی بکەر و بەرکار دەبینیت، دەکەوێتە دۆخه وه لەهه ندی کاتدا.

٢- دوو کۆمه له راناوی کەسی لکاو ههیه لهم زاره دا کە به پی جۆری کاره کە ئەرکی (ریکه وتن له نیوان بکەر و کاردا، بەرکار، خواوه نیستی) دەبینن. ههروه ها لەشیۆهزاری رواندز راناوی لکاوی کەسی سییه می تاکی کۆمه له ی (A) به کاره وه نالکیت، به لکو هه میشه ده چیتته سه ر راناوی سەرپه خۆی کەسی سییه می تاک و به (ئەو) دەلکیت، چونکە دەکەوێتە دۆخه وه.

٣- لە شیۆهزاری رواندز مۆرفیمی دۆخ لەگەڵ چەند کەرسته یه کی رسته دا دەرده کهویت وه (بکەر، بەرکار، دیارخەر) به جۆریک نیشانه ی (ئ) بۆ ره گه زی می، نیشانه ی (ی) بۆ ره گه زی نیڕ به کار دیت.

ناو له ئەرکی دیارخاودا، ناو له دۆخی خستنه سه ردا مۆرفیمی دۆخ وه رده گریت به جۆریک (ئ، ی) بۆ ره گه زی نیڕ، (ا) بۆ ره گه زی می به کار ده هیتریت.

ناو له دۆخی بانگکردندا نیشانه ی ره گه زی نیرومی وه رده گریت به جۆریک نیشانه ی (ئ) بۆ ره گه زی می، نیشانه ی (ه) بۆ ره گه زی نیڕ.

پهراویزو سهراچاوهکان:

- ۱- د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی رستهی ساده لهزمانی کوردیدا، لاپهړه ۱۱۶ - ۱۱۷.
- ۲- پرۆفیسۆر ک، ک، کوردۆییښ، ریزمانی کوردی به که رهستهی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی. لاپهړه ۷۵.
- ۳- د. کوردستان موکریانی له سهراچاوه کهیدا بهم شیوهیه پیناسهه بهرکاری کردووه "د. کوردستانی موکریانی، سینتاکسی رستهی ساده لاپهړه ۱۵۹. (بهلام لهراستیدا بهرکار بهشیکه سهرهکی رستهیه.)
- ۴- پرۆفیسۆر ک. ک. کوردۆییښ، ریزمانی کوردی به که رهستهی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی لاپهړه ۷۹.
- ۵- له بهر ئهوهی (مال) وشهیه که دوولایه نه، بۆیه له شیوهزاری رواندزدا زۆر لهو ناوانهه که دوو لایه نن بۆ ههر دوو حالتهه تیر و می به کارده هیترین بۆیه جاریک و تراوه (مارا)، جاریک (مارئ). ههروهک له بهشی به که مده ئاماژه مان پیکردووه.

دیوه تیۆریه‌کانی فونیم و برگه‌ی ده‌نگسازى له ئاخوتنى کوردیدا

پروفیسۆری هاریکار

د. شیرکۆ بابان

۱- ده‌ستپێک:

کاتیك كه هه‌ندیک سه‌رچاوه‌ی نوێ ده‌خوینینه‌وه، به‌ تاییه‌تی ئه‌وانه‌ی كه له بیست سالی رابردوودا نووسراون، كلۆزییه‌کی زانستی ده‌بینین. له راستیدا، ئه‌وه‌ی كه ئه‌وان ده‌ی لێن ئیمه پاراو ناکات، چونکه له که‌ره‌سته‌ی خاوه‌ن و هیشتا به‌ کشته‌کی تیۆرییه‌کی یه‌کگرتوو کۆنکراونه‌ته‌وه. هۆی ئه‌م ته‌م و مژده‌ش، ره‌نگه‌ بگه‌ریته‌وه بو‌ ئه‌و راستیه‌ی كه زمانى ئینگلیزی به‌ شیوازی (فونیمی) رینووس ناکریت و ئه‌وانه‌ی كه له ئه‌و بواره‌دا لی‌کۆلینه‌وه ده‌کهن به‌ رینووسیکی فونیمی گۆش نه‌ کراون و زۆر له‌ خوێان ده‌کهن، كه له زال بوونی رینووسی ئه‌لف و بی ئینگلیزی ده‌ربچن. ته‌نانه‌ت، هه‌تا ئه‌مرو جیناوی که‌سی یه‌که‌می تاك (I) به‌ یه‌ك قاول ناو ده‌به‌ن و له‌ نووسیندا، به‌ برگه‌یه‌ك هه‌لی ده‌سوورپین.

به‌لام له‌ زمانى فونیمیدا، وه‌ك زمانى کوردی، به‌ برگه‌یه‌کی پری (CVC) رینووس ده‌کریت، وه‌ك وشه‌ی (ئای). له‌ لایه‌کی تره‌وه، بو‌ روپوش کردنى ئه‌م ساتمه‌یه، پیتی (I) له‌ سه‌ر باری (کاپیتال) مه‌یه‌نراوه و ئه‌وه‌ش پشت گوی خراوه که جیناوی که‌سی دووهم (you) یه‌ك بجه‌ن و وه‌ك جیناوی (I)، هه‌ر پیتی (U)

زمانناسی

٧٩

ژماره (٢) ئابی ٢٠٠٩

بنوسن. هەر له بهر ئەم هۆیانە، ئیمە روو دەکەین له (فۆنیم) و روخساری نیگار دەکەین و دوو جەمسەری بۆ دروست دەکەین وەک جەمسەری (نووک) و جەمسەری (کلک). له پاشتردا، چالاکى و سستى هەردوو جەمسەرەکه دیاری دەکەین بۆ ئەوهى نیگارێک بکێشین بۆ (گرێى دەنگسازى)، ئەو گرێیهى که خونچهى زمان دەپوشکێت به گو کردنى جووته دەنگ (دەردوو)، له چهشنى گرێى دەنگسازى. له کوتايدا، پهنا دههين بۆ فۆنیمی نیمچه قاول و له ئەویشدا، نیگارێکی شیاو بۆ هەردوو سەرە چالاکه کهى دروست دهکەین.

۲- فۆنیم و ئاخاوتن:

له بهر ئەوهى (ئاخاوتن) به فۆنیم دەردهبردیت، پێویسته به جوانى و به سفتى له روخسارى تیبگهين و بزاین، که چۆن موورى ئاخاوتنى پى بنیاد دهنریت. هەر له بهر ئەو هۆیه، روو دهکەین له ئاخاوتن و فۆنیمهکانى دابهش دهکەین بهسەر دوو خێزاندا:

خێزانى يه کهم: فۆنیمه لکاوهکان، واته ئەو فۆنیمانهى ئازاد نین و بریتین له (نیوه) له ناو (نێرک) ی پرگه کهدا. بۆ نمونه، ئەگەر گوترا:

سه به ته که ده که مه وه

سه | به | ته | که | ده | که | مه | وه

ههشت پرگهى سووکى (CVO) له ئارادايه و گشت فۆنیمهکان، که ژمارهيهيان شازده دانیه، به جووته لکاون به يه کتریهوه. به واتایه کی تر، فۆنیمی ئازاد له ئارادا نیه و هەر ههشت دهنگه نه بزوینه که (س، ب، ت، ک، د، ک، م، و) گرێى دهنگسازیان چى کردوه له تهك بزوینى (ه)، که ههشت جار دووباره بووه تهوه. بۆ نمونه، ئەگەر دهنگێکی (بزوین) یان (نه بزوین) ترو بکهین، ئەوا قهواره ی پرگه يهك تێك دهچیت و بنیادی رسته که هه رهس دههینیت. کهواته، هەر پرگه يهك له چهشنى (CVO)، یان له هەر ریزی کدا که به ئەم جوژه پرگه يه روتراییت، گشت دهنگهکان پێگیرن و ئازاد نین، تا بتوانن چالاکیه کی دهنگسازى بنوین.

خێزانى دووهم: فۆنیمه نه لکاوهکان، ئەم جوژه فۆنیمانه ناتوانن به تهنها خویان

برگہ (یان وشہ) یان (رستہ) پیٹک بھینن، بہ لآم دہ توانن لہ جیی بوش (O) لہ برگہی (CVO) دا دہر بکہون و لہ زاریش بپہرینہوہ بہ نلکاوی، وک:

سہ بہ تہ کہ تان دہ بہ م

بہ ریز بہ ندی:

ہیما	برگہ	
CVO	سہ	۱
CVO	بہ	۲
CVO	تہ	۳
CVO	کہ	۴
CVC	تان	۵
CVO	دہ	۶
CVC	بہ م	۷

نہ خشہی (۱): فونیمہ نلکاوہ کان (ن، م)

لہ ٹہو ریز بہ ندہ دا، برگہ کانی (CVO) لہ چہ شنی خیزانی یہ کہ من و پیویست ناکات جاریکی تر باسیان بکہینہوہ، چونکہ گشت دہ نگہ کان لکاون. لہ بہرانبہردا، ہہردو برگہی (CVC) کہ بریتین لہ (تان) و (بہ م)، دوو دہنگی (نلکاو) ہہل دہ گرن. لہ برگہی (تان) دا دہنگی (ن) نلکاوہ و لہ برگہی (بہ م) دا دہنگی (م) نلکاوہ. کہواتہ، ہہردو دہنگی (ن) و (م) نازادن و پیگیر نین بہ (لکاندن) ہوہ، بہ لآم نازاد نین لہ چپوہی برگہی دہنگسازی، چونکہ ٹہ گہر لہ خانہی (۳) ی برگہی (تان) و (بہ م) دا نہ بان، نہ دہ توانرا گو بکرتین و لہ باجگہی زار بپہرینہوہ. بہ لگہش بوٹہوہی کہ ٹہو جوڑہ دہنگیہ نازادہ لہ (لکان)، ٹہوہیہ کہ دہ توانین دہنگی (م) بگوپزینہوہ بو برگہی پاشتر، وک:

سہ بہ تہ کہ تان دہ بہ مہوہ

ههیما	برگه	
CVO	سه	١
CVO	به	٢
CVO	ته	٣
CVO	که	٤
CVC	تان	٥
CVO	ده	٦
CVO	به	٧
CVO	مه	٨
CVO	وه	٩

نه خشه ی (٢): گواستنه وه ی فۆنیمی / م / بو برگه ی پاشتر (مه).

به سه رنجیکی زرنگ، ده رده که ویت که دهنگی (م) له چیه ی ژماره (٧) دا، بازی داوه ته نیو برگه ی دواتر، واته برگه ی ژماره (٨). ئەم راستییەش به ئاشکرا ده ر ده که ویت، ئەگەر هه ر دوو خشته که به راورد بکرین، به تایبه تی له ئاستی برگه ی (٧) دا، که بریتیه له (به م) و له خشته که ی تر دا بووه به برگه ی (به). له ئەم سه رو به نده دا، چەند راستی یه ک ده چه سپیت، وهك:

یه که م: دهنگی (م) ئازاده له لکانی دهنگ سازی، ئەگەر نا چون بازی داوه ته نیو خانه ی یه که م له برگه ی پاشتر.

دووه م: دهنگی (م) ئەگەر ئازادیش بیت له (لکان)، به لām ئازاد نیه له چیه ی برگه، چونکه له برگه ی (٧) بازی داوه ته نیو برگه ی (٨) و له هه ر برگه که دا، توانیوه تی به ریته وه به زاردا. له برگه ی (٧) دا ئازاده له (لکان) و ئازاد نییه له چیه ی برگه، به لām له برگه ی (٨) دا نه ئازاده له (لکان) و نه ئازاده له چیه ی برگه.

سپیه م: که واته، هه ر دهنگیک که به زار گو بکریت (ئازاد) نییه له چیه ی

برڤگهیهك، به لām دهشیت تازاد بیّت له لکانی نیوان سهری (بزوین) و کلکی (نه بزوین).

چوارهم: له ریزه برڤگه ی گو کراودا، ته گهر دهنگی تازاد هه بیّت له (لکان)، تهو جوړه دهنگه ههر (نه بزوین)ه. واته، دهنگی (بزوینی نه لکار) به دی ناکریت له گوفتاردا، چونکه خو ی خاوهنی (چیوهی برڤگه)یه و گوفتاریش به خشرپ (برڤگه) کیشانه و پیوانه ده کریت.

۳- جه مسهره کانی فونیم

به پپی تهوهی له کۆپلهی پپشو گوترا، ئاخاوتن بریتییه له ریزیک فونیمی گوکراو، که ئاکاری ریزه ندی ههیه. بی گومان، ههر ریزه ئاخاوتنیکی گوکراو که ریزه ببه ستیت و له باجگهی زار بپه ریتتهوه، (سه رتا) ی ههیه و (کو تا) ی ههیه. به واتایه کی تر، سهری ههیه و کلکی ههیه و ده توانریت تهو سهرو تهو کلکه دیاری بکریت. بو نمونه، له ئەم رسته یه ی خواره ودا، ده توانین (سه ر) و (کلک) دیاری بکهین، وهك:

جه مسهر	رسته	جه مسهر
لا ی چپ (کلک)	شیلان میوه ده خوات	لا ی راست (سه ر)

نه خشه ی (۳): جه مسهره کانی رسته.

به هه مان شیواز، ده توانین لای دهسته راست به (سه ر) بژمی رین و لای دهسته (چپ) یش به (کلک). له راستیدا، ده توانین هه مان بو چون بچه سپین به سه ر

هەر وشه یه کی ناو ئه و رسته یه دا، وهك:

جه مسهر	وشه	جه مسهر
لاي چوڤ (كلك)	شیلان	لاي راست (سهر)
	میوه	
	دهخوات	

نه خشه ی (٤): جه مسهره کانی وشه

یان، ده توانین، سه ری ئه و برگانه دیاری بکه یین که ئه و وشانه پیک ده ییننن وهك:

جه مسهر	برگه	جه مسهر
لاي چوڤ (كلك)	شیا	لاي راست (سهر)
	لان	
	میوه	
لاي	دهخوات	لاي

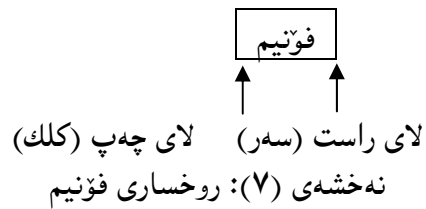
نه خشه ی (٥) جه مسهره کانی برگه

سه ره رای ئه و راستییه، ده توانین سه ر و کلکی ئه و فۆنیمانه دیاری بکه یین، که ئه و برگانه پیک ده یینننن وهك:

جه مسهر	فونيم	جه مسهر
(كلك)	شايان	(سهر)
چپ	مابه	ت
لاي	دهده	راست
	خوا	لاي
	وا	
	تا	

نەخشەى (٦): جه مسهره كانى فونيم

كهواته، جه مسهرى لاي راستى ههر فونيميك بريتييه له (سهر) و جه مسهرى لاي چهپيش بريتييه له كلكى فونيمه كه، وهك:

٤- چالاکی جه مسهره کانی گریی دهنگسازى:

وهك فوئیمی (نه بزوین) و فوئیمی (بزوین) به یه كه وه دهنوسین و گریی دهنگسازى دروست دهكهن، دهتوانین (سه ر) و (كلك) ی ههر گرییهك دیاری بكهین، به ئەم چهشنه :

جه مسهر	گری	جه مسهر
كلك (كلك) چه پ لای	شیه	سهر راست لای
	لا - ن	
	می	
	وه	
	ده - خ	
	وا - ت	

نه خشه ی (٨): جه مسهره کانی گریی دهنگسازى

به سه رنجیكى هورد، له ئەو خشته یه دهرده كه ویت كه:
یه كه م: شهش گریی دهنگسازى هه یه و شهش دهنگی (بزوین) جووت كراون له شهش دهنگی (نه بزوین)، وهك (شى، لا، می، وه، ده، وا).
دووه م: له ئەو شهش بره كه یه دا، دهنگه نه بزوینه كان سه رى (گری) پیهك ده هیئن.
 به لآم دهنگه بزوینه كان كلکی (گری) پیهك ده هیئن.
سپیه م: به ئەم پیه، له ئەو شهش گرییه دا، به دیاری كراوی و به بی ناریكى، سه رى (بزوین) چهسپ بووه له كلکی (نه بزوین)، وهك:

نه‌بزوین بزوین

کلکی (نه‌بزوین) لکاوه به‌سه‌ری (بزوین) دا

نه‌خشه‌ی (۹): سروشتی گرتی ده‌نگسازی

که‌واته، هه‌ر فۆنیمیکی نه‌بزوین سه‌ری سسته له (لکان) دا و به‌هیچ جوړیک نالکیته، به‌لام کلکه‌که‌ی چالاکه له (لکان) له به‌رانبه‌ردا، سه‌ری هه‌ر فۆنیمیکی (بزوین) چالاکه بو (لکان)، به‌لام کلکه‌که‌ی سسته. به‌ئهم پیه‌یه، ده‌شیته پیناسه‌یه‌ک بجه‌ینه روو بو (فۆنیم)، وه‌ک:

یه‌که‌م: فۆنیم بریتییه له بچوکترین پارچه ده‌نگ. ئه‌و پارچه ده‌نگه له سه‌ر باری درێژی (سه‌ر) و (کلک) ی هه‌یه.

دووه‌م: فۆنیم وه‌ک سه‌ر و کلکی هه‌یه، ته‌نها یه‌ک جه‌مه‌سه‌ری چالاکه له (لکان) دا. **سه‌یه‌م:** فۆنیمی (نه‌بزوین) کلکی چالاکه له لکاندا و سه‌ری سسته. به‌لام فۆنیمی (نه‌بزوین) باری پیچه‌وانه‌ی هه‌یه، چونکه سه‌ری چالاکه و کلکی سسته له لکاندا.

۵- فۆنیم و هیما:

له کوپله‌کانی پیشوودا، چه‌ند ئاکاریکی فۆنیم دیاری کرا، وه‌ک: **یه‌که‌م:** له سه‌ر باری درێژی هه‌ر فۆنیمیکی (دوو‌جه‌مه‌سه‌ر) ه و ئه‌و جه‌مه‌سه‌ره‌ی که له پیشه‌وه‌یه پهی ده‌گوتریت (سه‌ر).

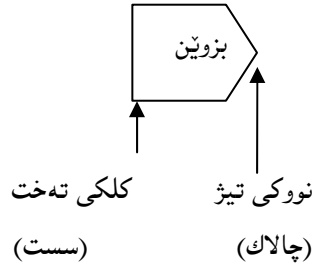
دووه‌م: له رووی چالاکی فۆنه‌تیکیه‌وه. ته‌نها یه‌ک جه‌مه‌سه‌ر چالاکه و جه‌مه‌سه‌ره‌که‌ی تر به‌ته‌واوی سسته و نالکیته به‌فۆنیمی تره‌وه.

سه‌یه‌م: فۆنیمی (بزوین) و فۆنیمی (نه‌بزوین) به‌ته‌واوی دژیه‌کن، چونکه فۆنیمی (بزوین) سه‌ری چالاکه و کلکی سسته، به‌لام فۆنیمی (نه‌بزوین) کلکی چالاکه و سه‌ری سسته.

چواره‌م: به‌پهی خالی پیشوو، ئه‌گه‌ر دوو فۆنیم پیکه‌وه لکان، ئه‌وا ده‌بیته یه‌کیکیان (بزوین) بیته و ئه‌ویتریان (نه‌بزوین). له ئه‌و لکانه‌شدا، ده‌بیته ته‌نها

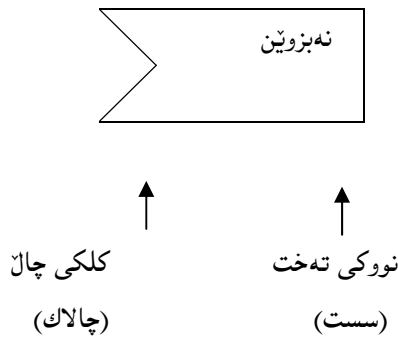
کلکی فونیمی (نه بزوین) لکابیت به سه ری فونیمی (بزوین) هوه. له هم راستییه زانستییه بترازیت هیچ لکانیکی دهنگسازي له نارادا نیه و سروشتی کوته ندامی ناخواتن هه ر تهو جوړه لکانه ی تیدا هه یه. سه بارهت به هیمای فونیمی (نه بزوین) و هیمای فونیمی (بزوین) دوو جوړ له تیری نارسته دار تاماده کراون، وهک:

په کهم: هیمای فونیمی (بزوین) بریتییه له تیریکی نوک تیژ، وهک:

نه خشه ی (۱۰): روخساری فونیمی (بزوین).

دووه م: هیمای فونیمی (نه بزوین) بریتییه له تیریکی کلک چال، وهک:

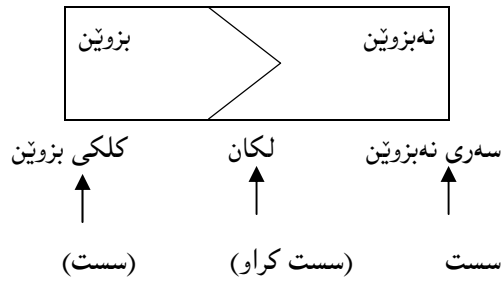
نه خشه ی (۱۱): روخساری فونیمی (نه بزوین).

سیپه م: به سه رنجیکی هورد و ژیرانه، دهر ده که ویت که نووکی فونیمی (بزوین)

هیږشبهه و کلکی فونیمی (نه بزوین) یش هیرش بو براوه. واته، چالاکی دهنگی (بزوین) له جوړی هیږش بردنه بو کلکی دهنگی (نه بزوین) و چالاکی دهنگی (نه بزوین) یش له ټه وده دایه که ټه و هیږشه دایرکینیت و یهک بگریټ له گهل بزوینه که و گریی دهنگسازي دروست بکات.

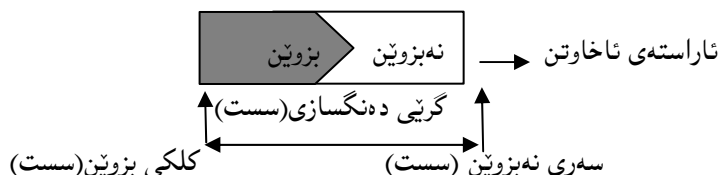
۶ - هیمای گریی دهنگسازي:

ټه گهر بگهړینهوه بو هیماکانی دهنگی (بزوین) و دهنگی (نه بزوین)، ده بینن که نوکی هیږش بهری (بزوین) به ټه وه له چالاکی ده که ویت که بنوسیټ به کلکی دهنگیکی نه بزوینه وه. به ټه م پییه، ده توانین هه در دو هیماکه له یهک بدهین و هیمایهک دروست بکهین بو گریی دهنگسازي وهک:

نه خشه ی (۱۲): روخساری گریی دهنگسازي.

به سه رنجیکي هوردوو سفت له ټه و هیمایه، چهند راستییهک ده ده که ویت، وهک: **یه که م:** گریی دهنگسازي بریتییه له پارچه دهنگیکی (دووجه مسهر) و هه ردوو جه مسهره که ی، چی نووک و چی کلک، سستن و هیچ چالاکیه کی لکاندنې نانوین. که واته، گریی دهنگسازي بریتییه له تهنیکی سست و بی چالاکی لکاندن. **دووه م:** وهک گریی دهنگسازي، بریتییه له پارچه دهنگیکی دووجه مسهر، له هه مان کاتدا بریتییه له پارچه دهنگیکی (دوو لایه نه). له نوکه وه تا ناوچه ی (لکان) بریتییه له (نه بزوین) و له لکانه که وه تا کلکی بریتییه له (بزوین)، وهک له سه ر نه خشه ی داهاتوو جه مسهر بزوینه که ی تاریک کراوه.

نه‌خشه‌ی (۱۳): گری‌ده‌نگسازي وه‌ک پرتکه ده‌نگی‌کی سست.

سپیه‌م: ته‌گه‌ر به‌راوردیک بکه‌ین له نیوان دوو بابه‌تدا، وه‌ک (فوتیم) و (گری‌ده‌نگسازي)، ده‌بینین که گشت فوتیمیک له جه‌مسهریکه‌وه زامداره و چالاکي لکانی هه‌یه، به‌لام گری‌ده‌نگسازي له هه‌ردوو سه‌ره‌وه سسته هه‌یچ چالاکیه‌ک نانوییت له جو‌ری (لکان).

پینجه‌م: له کونه‌ی (ناخوتن) دا و له به‌ر رووناکي خالی پيشوو، فوتیم ناتوانیت به‌کوئترۆلی زاردا تیپه‌پریت، چونکه له سه‌ریکه‌وه چالاکه، به‌لام گری‌ده‌نگسازي ده‌توانیت به‌کوئترۆلی زاردا تیپه‌پریت چونکه بنیادی ته‌واوه و هه‌ردوو سه‌ری سسته. بو نمونه، ده‌شیت وشه‌یه‌ک یان رسته‌یه‌ک، ته‌نها هه‌ر به‌گری‌ده‌نگسازي گو‌بکریت، وه‌ک:

چوله‌که، سه‌به‌ته، پاساری

یان،

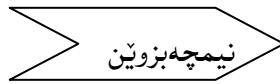
ده‌رو مه‌ده‌ره‌وه

له‌ئو نمونانه‌دا، هه‌یچ ده‌نگیک، چی (بزوین) و چی (نه‌بزوین) بییه‌ری نییه له لکان. له‌ئهم رووه‌وه وه‌ک گری‌ده‌نگسازي دوو لایه‌نه، ده‌بیئت ژماره‌ی (بزوین) یه‌کسان بیئت به‌ژماره‌ی (نه‌بزوین)، یان یه‌کسان بیئت به‌ژماره‌ی گریه‌کان. بو نمونه، له‌ئو نمونانه‌دا، (۱۵) بزوین و (۱۵) نه‌بزوین و (۱۵) گری هه‌یه. **شه‌شه‌م:** گری‌ده‌نگسازي ته‌نها له نیوان دوو ده‌نگدا چی ده‌بیئت. واته، پیکهاته‌کانی هه‌رگریه‌ک ته‌نها دوو ده‌نگه، یه‌ک (نه‌بزوین) له سه‌ره‌تاوه و یه‌ک (بزوین) له کو‌تاوه.

ههفتهم: له زمانی کوردیدا، زاروهی (دهردوو)، واته گزۆگال و دهردوو بهراییه کانی کۆرپه لهی ساوا وهك (با، دا)، بهران به گریه دهنگسازی ده وهستیت، چونکه زمانی گۆ ده کات. واته، زمانی مندا له که ده توانیت بزوین و نه بزوین پیکه وه بلکینیت و گریه دهنگسازی به رههم بهینیت.

۷- نیمچه قاول به هیما:

نیمچه بزوین بریتیه له ئەو قاوله ی که ئاکاری (نه بزوین) به سه رباری هه ل ده گریه. واته، نیمچه بزوین بو ی هه یه (بزوین) بیته و بو ی هه یه وه ربه رخیت به دیوی (نه بزوین) دا. ئیستاش، له روانگه ی فۆنیمی (بزوین) و فۆنیمی (نه بزوین) هه، ده توانین تی بگهین که نیمچه بزوین له ههردوو سه ره وه چالا که. له نو که وه له (قاول) ده چیت له له کلکه وه له (کونسۆنانت) ده چیت. که واته ده توانین تیریکی (نووک تیژ) و (کلک چال) بکهین به هیما ی فۆنیمی (نیمچه بزوین)، وهك:

↑ کلک

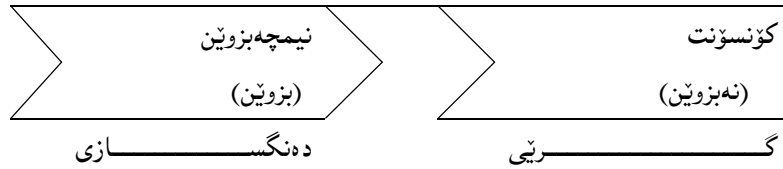
↑ نووک

(چالاک بو هیرش دامراندن)

(چالاک بو هیرش کردن)

نه خشه ی (۱۴): چالاکی ههردوو جه مسه ری فۆنیمی نیمچه بزوین.

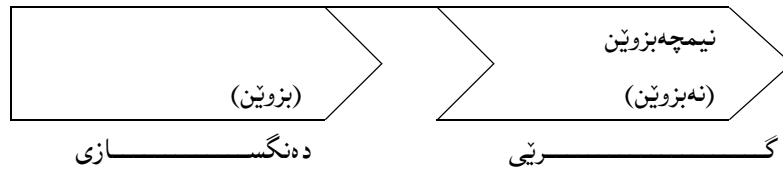
به ئەم پیه، ته گه ره له رووی چالاکی دهنگسازیه وه، ئاکاره کانی فۆنیمی (نیمچه بزوین) شروقه بکهین، چهند راستیه که ده رده که ویت، وهك: یه که م: ته گه ره جه مسه ری نووکی نیمچه قاوله که چالاک بیته، ته وا وه ره ده چه رخیت به دیوی (بزوین) دا و ده لکیت به کلکی (نه بزوین) پیکه وه بو ته وه ی گریه دهنگسازی چی بکات، وهك:

وهك: چو، چي

نه خشه ی (۱۵): گريي دهنګسازي نیمچه بزویڼ، سهري (سستکراوه) وکلکي (چالاک) بو هه لمه تي بزویڼيکي تر.

دووه م: نه گهر جه مسهري کلک له چالاکيدا بيټ، نهو نیمچه بزویڼه ده بيټ به (نه بزویڼ) و له گه ل (بزویڼه که) گريي دهنګسازي چي ده کات، وهك:

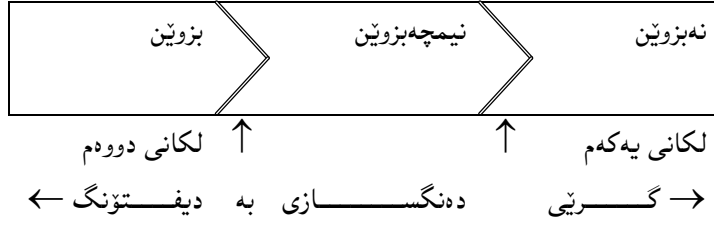

وهك: (يا، وا)

نه خشه ی (۱۶): گريي دهنګسازي (بزویڼ) له گه ل نیمچه بزویڼ.

سيپيه م: نه گهر هه ردوو جه مسه ره که ی (نیمچه بزویڼ) له چالاکيدا بن، نهوا دهنګي نیمچه فاو ل ده شوبه يټ به نهو که تيره يه ی که لکانی له نيوان (سهري بزویڼ) و (کلکي نه بزویڼ) ی چي کردووه. که واته، هيماي گريي دهنګسازي نهوه په سندن ده کات که نیمچه فاو ل بترنجيټه نيوان کلکي فونيمي (نه بزویڼ) و نووکی فونيمي (بزویڼ). واته نیمچه بزویڼ بو ی هه يه بترنجيټه نيوان گريي دهنګسازي نهو نيوانه

پیسینیت، وهك:

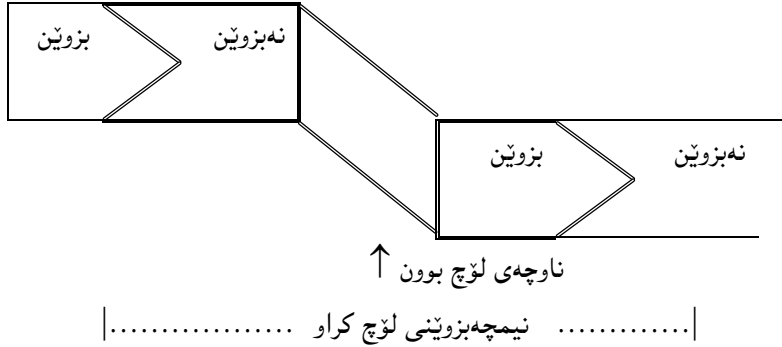

وهك:

چيا، كوا؟

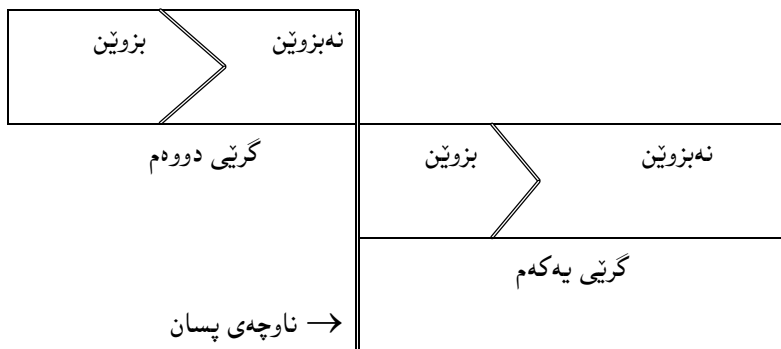
چيه؟، كوه؟

نەخشەى (١٧): فۆنىمى نیمچه بزوین به (تۆ ترنج) له گری دهنگسازیدا. كهواته، دوو لکانی دهنگسازى له یه کتر جووت دهن و جهستهی نیمچه بزوینه که لۆچی تۆ ده که ویت، وهك:

نەخشەى (١٨): لۆچ بوونی نیمچه بزوین له گری دهنگسازیدا.

چوارهم: نیمچه قاوڵ وهك لۆچ ده بیئت له (دیفتونگ) دا، بۆی ههیه له جیى (لۆچ) هکهی بکرتیت بۆ دوو نیوهی (بزوین) و (نه بزوین)، له بو ئه وهی ههر گرییه کی دیفتونگه که بیئت به گرییه کی سه ره خو له برگه ی سه ره خو دا، وهك:

وهك:

كوا ك (i): وا

نيا ن (i): يا

نه خشه‌ی (۱۹): له‌ت بوونی نیمچه‌بزوین له‌ گرێی ده‌نگسازیدا.

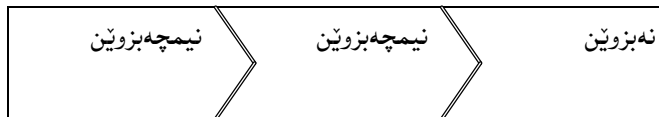
هیشوی (نیمچه‌بزوین):

له‌ زمانه‌که‌دا، ته‌نها دوو نیمچه‌بزوین هه‌یه، وه‌ك (/ی/، /و/) و ته‌م دوو فۆنیمه‌بۆیان هه‌یه هیشوو دروست بکه‌ن، وه‌ك:

یه‌که‌م:

ته‌گه‌ر هه‌ردوو نیمچه‌بزوین هه‌مان جوړ بوون، ته‌وا ده‌بن به‌ یه‌ك (نیمچه‌بزوین) و پێویست به‌ ناوگر ناکه‌ن، بۆ جودا کردنه‌وه:

وهك:

یی + یی ← یی

وو + وو ← وو

نه خشه‌ی (۲۰): یه‌کگرتنی نیمچه‌بزوینی دووباره له‌ گرێی ده‌نگسازیدا.

دووه: ئه مه و ئه گهر ههردوو نيمچه بزوينه كه هه مان جوژ نه بوون، ئه وا يه كه ميان ده بئت به نه بزوين و دووه ميان ده بئت به نه بزوين، وهك (بوو، وي).

به ره نجام

* له ريزي ئاخوتني گوڤاودا، هيج دهنگيك نيه، كه ئازاد بئت له چيوه ي پرگه. واته، گوڤتار به خشت بر ي (پرگه) دابهش دهكرئت، تا بتوانيت به باجگه ي زاردا تيبه پهرئت.

* له ريزي گوڤتاردا، دهنگي (نه بزوين) و دهنگي (بزوين) ئازاد نين له چيوه ي پرگه، به لام دهنگي (بزوين) ناتوانيت له (لكاني دهنگسازي) يش ئازاد بئت وهك دهنگي (نه بزوين)، چونكه خو ي به خو ي بر يتيبه له بزوينهري پرگه ي دهنگسازي.

* له ريزي گوڤتاردا، زوربه ي هه ره زور ي دهنگه بزوينه كان و دهنگه نه بزوينه كان، جووتيان دروست كر دووه و پي كه وه لكاون. ژماره يه كي زور كه م له دهنگه نه بزوينه كان ده شيت به نه لكاوي بپه ر يتيه وه، به مه رجيك له پاشهنگي گري ي دهنگسازيدا ني شته جي بكرئت.

* له گوڤتاردا، وهك سه ره تا و كو تا هه يه، له گشت كو لكه كان ي رسته دا، سه ره تا و كو تا هه يه. بو نمونه، (رسته و وشه و پرگه) سه ر و كلكيان هه يه.

* به هه مان شيواز، فونيميش له سه ر باري دريژي (سه ر) و (كلك) ي هه يه و به ئاراسته ي گوڤتاردا ده ناسر يتيه وه.

* بي جگه له نيمچه بزوين، هه ر فونيمي ك بر يتيبه له پارچه دهنگي كي دوو جه مسه ر (سه ر و كلك). ئه م دوو جه مسه ره يه كيكيان چالاكه و ئه وي تريان سسته له لكاندا.

* هه ر فونيمي كي (نه بزوين) جه مسه ري كلكي چالاكي ده نوينيت له لكاندا، به لام جه مسه ري سه ري به ته واوي سسته.

* به پي چه وانه وه هه ر فونيمي كي (بزوين) جه مسه ري سه ري چالاكي ده نوينيت له لكاندا، به لام جه مسه ري كلكي به ته واوي سسته.

* فونيم، چي (بزوين) و چي (نه بزوين) بو يان نيه به زاردا تيبه پهرن، مه گه ر پي كه وه بلكيين و گرييه كي دهنگسازي چي بكه ن.

* له گریی دهنگسازیدا، به شیوهیهکی سروشتی و خوږسک سهری بزویڼ دهلکیت به کلکی نه بزویڼه وه. جوړه گریی ئاوها بریتیه له کورتترین دهردووی دهر باز کراو له کوڼترۆلی زار.

* گریی دهنگسازي پارچه دهنگیکی دوو جه مسهره و ههر دوو جه مسهره کی سستن وچالاکي (لکاندن) نانوینین.

* گریی دهنگسازي تهنیکی فۆنیمیه و دوولایه نهیه، چونکه نووکه کهی نه بزویڼه و کلکه کهی بزویڼه.

* گریی دهنگسازي، وهك تاكه فۆنیم نییه كه سهریکی چالاکه و ناتوانیت به زاردا تی بپه ریټ. گریی دهنگسازي له ههر دووسه ره وه سسته و بوئی ههیه به زاردا تی بپه ریټ و ناوکی ئاخاوتن چی بکات.

* فۆنیمی (نیمچه بزویڼ)، كه ههر دوو دهنگی بزویڼی (یی) و (وو) ده گریته وه، له ههر دوو سه ره وه چالاکي (لکانی دهنگسازي) ده بینیت. له نووکه وه، وهك (بزویڼ) هیرش ده بات بو کلکی (نه بزویڼ) و له کلکه وه نووکی (بزویڼ) یکی تر ده توانیت هیرشی بو ببات و پیوه بلکیت.

* فۆنیمی (نیمچه بزویڼ)، بوئی ههیه به سی شیواز چالاکي بنوینیت، وهك: **یه کهم:** ته گهر ههر نووکه کهی به کار هیئرا له هیرش بردن بو سهر کلکی کونسۆنت، ئهوا ئه فۆنیمه به ته واوی ده که ویت به سهر دیوی (بزویڼ) دا و ئاکاره کانی (نیمچه بزویڼ) فری ده دات، وهك (دی، دوو).

دووهم: ته گهر له کلکه وه بزویڼیک هیرشی کرده سهر کلکه کهی، ئهوا به ته واوی ده که ویت به سهر دیوی (نه بزویڼ) دا و ئاکاره کانی (نیمچه بزویڼ) فری ده دات، وهك (یا، وا).

سییهم: نیمچه بزویڼ بوئی ههیه بترنجیتته نیوان ناوچهی لکان له گریی دهنگسازیدا، كه ده که ویتته نیو چیوهی یهك (برگه). ههر له بهر ئه وه، لوچ بوونیکی دهنگسازیانه (twining) پهیدا ده بیت و هه شارگه ی (دیفټۆنگ) ئاشکرا ده بیت، وهك (نیا، کوا).

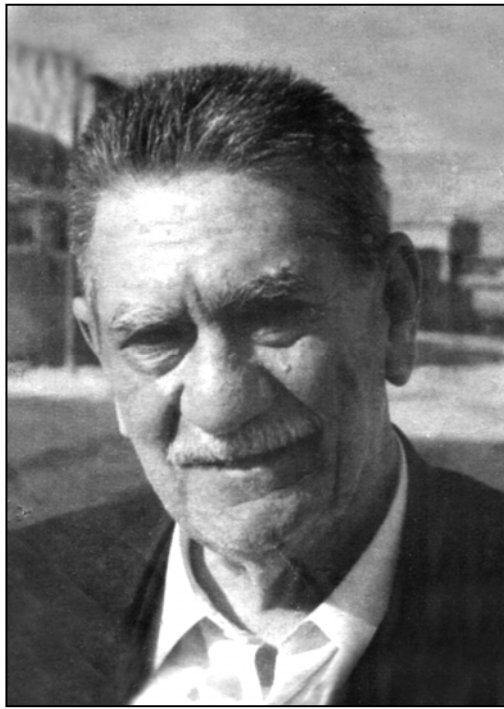
چاره م: له بهر رووناکي خالی پيشوو، فۆنیمی (نیمچه بزویڼ) له جياتی (لوچ بوون) به (دیفټۆنگ) بوئی ههیه ههر بهینیت و ههر گرییه کی دیفټۆنگه که بچیتته نیو قه واره ی برگه یه کی سه ره خو، وهك:

- ١- John a. Goldsmith, Phonological theory, Black Well Publisher, u.s.a ١٩٩٩.
- ٢- Peter Ladefoged, A course in Phonetics, Thomson corporation, U.S.A ٢٠٠٦.
- ٣- Peter Roach, English Phonetics and Phonology, Cambridge University Press, U.K ١٩٩٩.
- ٤- Parviz Birjandi, An Introduction to Phonetics, Zaban kadeh Publication, Tehran, Iran ٢٠٠٥.
- ٥- P. Carr, Phonology, the Mac Milan Press, U.K ١٩٩٣.
- ٦- John a. Goldsmith, the Handbook of Phonological theory, Black Well Publisher, u.s.a ١٩٩٩.
- ٧- J. Gordes-Tamin, Grammaire, Phonologie, Morphologie, lexicologie, Armand Colin, Paris ٢٠٠٨.
- ٨- غازى فاتح وهيس، فۆنهتيك، بهغدا ١٩٨٤

مه‌سعوود محهمهد، زمانناسی گه‌وره‌ی کورد

نه‌ریمان خوشناو

گه‌لی کورد به درێژایی میژوو پیاوی گه‌وره‌ی لیپه‌لکه‌وتوو، که هه‌ریه‌که‌یان له بواریک له بواره‌کانی ژیان خزمه‌ت‌یان به مرۆفایه‌تی گه‌یان‌دوو، یه‌کی له‌وانه، زانای گه‌وره‌ی کورد خوالی‌خۆش‌بوو (مه‌سعوود محهمهد)، بۆیه لیپه‌دا به‌شێ له ژياننامه‌ی زانستی ئەم زاته پیرۆزه ده‌خه‌ینه روو. یه‌که‌م: ژيانی:

مامۆستا مه‌سعوود محهمهد جه‌لی زاده، له‌سالی ۱۹۱۹دا له شاری کۆیه، شاری ئەدهب و هونه‌ر و خه‌باتی کوردایه‌تی هاتۆته دنیاوه، مه‌لا محهمهدی باوکی که ناسراو بوو به مه‌لای گه‌وره و کورپی حاجی مه‌لا عه‌بدوڵلای جه‌لیزاده بووه. مامۆستا مه‌سعوود محهمهد له‌سالی ۱۹۲۶دا چووه‌ته به‌رخویندنی ره‌سمی له قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی کۆیه و له‌سالی ۱۹۳۲دا خویندنی ئەو قۆناغه به‌راییه‌ی ته‌واو کردوو و بۆ پاییزی سالی ۱۹۳۴دا چووه‌ته هه‌ولێر و له‌قوتابخانه‌ی ناوه‌ندیی

۱۹۱۹-۲۰۰۴

هه‌ولێر وەرگیراوه و بۆ ماوه‌ی شەش ساڵ لەمەڵی مەلا فەندی لە باداوه لەگەڵ عیزەدینی کورێ مەلا فەندی ژیاوه تاكو لەسالی ١٩٤٠دا خۆیندنی ئاماده‌یی ته‌واو کردووه و لەسالی ١٩٤١دا چووه‌ته به‌غداو لە کۆلیجی حقوق وەرگیراوه و هەر چوار سالی خۆیندنی به‌زیره‌کی ته‌واو کردووه و لەسالی ١٩٤٥دا پروانامه‌ی حقوقی وەرگرتووه و بووه‌ته پارێزهری‌کی یاساناسی به‌توانا.

مامۆستا مه‌سه‌عود چوو له کۆیه‌ خۆی پالاوت بۆ ئەندامییه‌تی په‌رله‌مان و له‌روژی

١٩٥٣/١/١٩ هه‌لبژاردن کراو به‌زۆریه‌ی ده‌نگ له‌هه‌لبژاردنه‌که سه‌رکه‌وت و بووه ئەندامی په‌رله‌مان و له‌و ده‌زگا ته‌شریعی که‌لیک داواکاری به‌نرخ‌ی پیشکەش کرد و هه‌که‌ پراندنه‌وه‌ی دوورخراوه‌کانی کورد بۆ زی‌دی خۆیان که مه‌به‌ستی له‌ بارزانیه‌کان بوو، له‌ئه‌نجامدا هه‌ندیکیان گه‌راندنه‌وه شوین و جیگه‌ی خۆیان.

دوای سالی‌ک دووباره هه‌لبژاردن کرایه‌وه و له‌ناوه‌راستی به‌هاری ١٩٥٤دا دیسان مامۆستا مه‌سه‌عود خۆی پالاوته‌وه بۆ ئەو ده‌وره‌یه‌ش و له‌ئه‌نجامدا سه‌رکه‌وت و به‌ناوی به‌ره‌ی نیشتمانی له‌گه‌ڵ ٩ ئەندامی تر چۆته ناو په‌رله‌مان، به‌لام زۆری نه‌برد نووری سه‌عید و هه‌زاره‌تیکی نویی دامه‌زراندو ئەو په‌رله‌مانه‌ی هه‌له‌شاندوه. ئینجا ئەو زاته گه‌رایه‌وه کۆیه‌و ده‌ستی دا‌یه‌ پیشه‌ی پارێزهری، تاكو هه‌لگیرسانی شو‌رشی ١٤ی ته‌مووزی ١٩٥٨.

له‌دوای ئەو رووداوه گرنگه‌ سیاسی عێراق، هه‌لویستی سیاسی وای خواست بچیتته به‌غداو لێی دانیشی و دوای یه‌که‌ دوو مانگ کرا به‌ئەندامی لیژنه‌ی چاکسازی کشتوکال له‌عێراق و له‌گه‌ڵ پسی‌پۆرانی یاسای کشتوکال و زه‌وی و زارو ئاودێری عێراقی و میسری توانیان یاسای چاکسازی کشتوکال له‌کۆماری عێراق دا‌بنین و له‌روژی ٣٠ی ئه‌یلوولی ١٩٥٨ دا راگه‌یه‌نرا.

له‌دوا دوای شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی
 پابردووشدا کرا به‌ئه‌ندامی‌کی سه‌ره‌کی
 له‌ئه‌نجومه‌نی خزمه‌تی فه‌رمانبه‌ران و له‌دوای
 ری‌ککه‌وتننامه میژووویه‌کی ۱۱ی ئاداری
 ۱۹۷۰شداو له‌گه‌ل دامه‌زاندنی کۆری
 زانیاری کورد له‌به‌غدا له ۱۹۷۰/۸/۲۹ ټه‌و
 زاته کرا به‌ئه‌ندامی‌کی کارای کۆری زانیاری
 و به‌جی‌گری سه‌رۆکی کۆر هه‌لب‌ژی‌درا.
 له‌به‌رپوه‌بردنی کاروباری دیوانی کۆر
 ده‌وری‌کی بالائی هه‌بوو، له‌هه‌مان کاتیشدا
 بابه‌ت و لیک‌کۆلینه‌وه‌ی به‌نرخ‌ی له‌گۆفاری
 کۆره‌که‌دا بلا‌وده‌کرده‌وه. تا‌کو له‌ته‌مه‌نی ۸۳
 سالی‌دا له‌هه‌ولێر کۆچی دوایی کردو به‌ریزی‌کی زۆره‌وه له‌و رۆژه‌ی کۆچی دوایی‌دا
 که ۲۰۰۲/۴/۱ بوو.

دووه‌م: شا‌کارو به‌ره‌مه‌کانی:

کتیبه‌کانی: - چهن‌دین کتیبه‌ی له‌ بواره‌کانی زمانه‌وانی، ټه‌ده‌ب و فه‌لسه‌فه و
 ئایدۆلۆژیا نویسیوه، له‌وانه:

أ- کتیبه‌کانی به‌ زمانی کوردی:

۱- به‌ره‌و راسته شه‌قامی ئاخاوتنی کوردی، له‌ چاپ‌کراوه‌کانی کۆری زانیاری
 کورد، به‌غدا، ۱۹۷۸، ۶۳ل.

۲- چهند هه‌شارگه‌یه‌کی ریزمانی کوردی، له‌ چاپ‌کراوه‌کانی کۆری زانیاری کورد،
 به‌غدا، ۱۹۷۶-۱۹۸ل.

۳- ووردبوونه‌وه‌یه‌که له‌ چهند باسی‌کی ریزمانی کوردی، کۆری زانیاری کورد،
 به‌غدا، ۱۹۷۴، ۱۸۰ل.

۴- زاراوه‌سازی پێوانه، ټه‌مینه‌داریه‌تی گشتی رۆشن‌بیری و لاوانی ناوچه‌ی
 کوردستان، ۱۹۸۸، ۴۴۵ل.

۵- چه‌پ‌کێک له‌ گولزاری نالی، کۆری زانیاری کورد، به‌غدا، ۱۹۷۶، ۳۵۰ل.

۶- حاجی قادری کۆیی، به‌رگی به‌که‌م، کۆری زانیاری کورد، به‌غدا، ۱۹۷۳،

۱۴ل.

۷- حاجی قادری کۆیی، بهرگی دووهم، کۆری زانیاری کورد، بهغدا ۱۹۷۳، ۳۳۵ل.

۸- حاجی قادری کۆیی، بهرگی سییهم، کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ۱۹۷۶، ۲۰ل.

۹- حه مه ئاغای گهوره، دهزگای رۆشنیبری کوردی، بهغدا، چ. سۆمهري، ۱۹۸۶، ۱۲۲ل.

۱۰- بۆ ته میری حه سه ن پور له هه ر کۆییه ک بیته، دهزگای رۆشنیبری کوردی، بهغدا، ۱۹۸۴، ۱۰۲ل.

۱۱- مرۆف و دهووبه ر، بهرگی یه که م، کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ۱۹۷۷، ۱۷۶ل.

۱۲- مرۆف و دهووبه ر، بهرگی دووهم، کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ۱۹۸۴، ۱۹۷ل.

۱۳- دهسته و دامانی نالی، ستۆکهۆلم، ۱۹۹۷، ۱۰۳ل.

۱۴- گه شتی ژیا نم، ستۆکهۆلم، ۱۹۹۲.

ب- کتیبه کانی به زمانی عه ره بی:

۱- الانسان و ماحوله، دار الثقافة والنشر الكردية، الجزء الاول، بغداد، ۱۹۹۹.

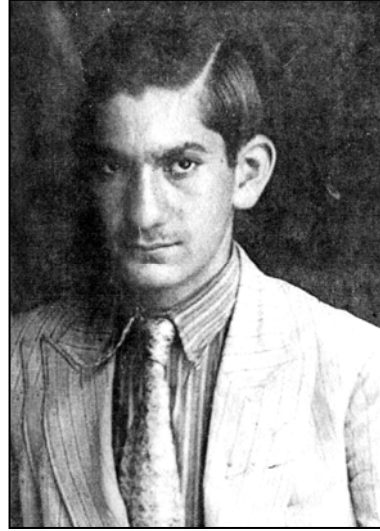
۲- الانسان و ماحولة، دار الثقافة والنشر الكردية، الجزء الثاني، بغداد، ۱۹۹۹.

۳- لسان الكرد، مطبعة الحوادث، بغداد، ۱۹۸۷.

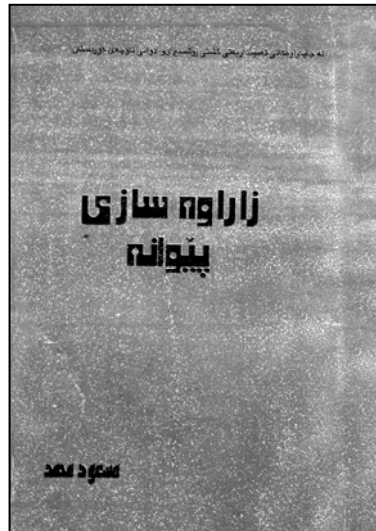
۴- من هموم الحياة، الامانة العامة للثقافة والشباب، مطبعة حسام، بغداد، ۱۹۹۸.

۵- إعادة التوازن الى ميزان مختل- المجمع العلمي الكوردي- بغداد ۱۹۷۷، ۱۱۲ صفحه.

۶- المجتمع البشري لماذا يشبه مستشفى المجانين- أربيل- مؤسسة أراس ۱۹۹۹.

- ۷- الی غورباتشوف... تحیة و رجاء.
- ۸- التفسیر البشري للتاریخ.
- ج: وتاره‌کانی: دهیه‌ها وتار و لی‌کۆلینه‌وه‌ی له گۆفاره‌کانی کۆپی زانیاری کورد و پۆشنبیری نوی و کاروان بلاوکردۆته‌وه
- أ- لی‌کۆلینه‌وه‌کانی له گۆفاری "کۆپی زانیاری کورد" کۆپی زانیاری عیراق- دهسته‌ی کورد".
- ۱- به‌کارهینانی "ی" له ریزمانی کوردیدا، گ. کۆپ، به‌رگی یه‌که‌م، ۱۹۷۳، ل ۱۱۴-۳۹.
- ۲- سوپێکی خامه به ده‌وری "راناو" دا، گ. کۆپ، به‌رگی دووهم، به‌شی یه‌که‌م، ۱۹۷۴، ل ۱۴۷-۹.
- ۳- چه‌پکیك له گۆنزاری "نالی"، به‌شی یه‌که‌م، گ. کۆپ، به‌رگی دووهم، به‌شی دووهم، ۱۹۷۴، ل ۸۰-۱۱.
- ۴- چه‌پکیك له گۆنزاری "نالی"، به‌شی دووهم، گ. کۆپ، به‌رگی سییه‌م، به‌شی یه‌که‌م، ۱۹۷۵، ل ۸۸-۱۰.
- ۵- فۆنه‌تیک چیمان بۆ بکا، گ. کۆپ، به‌رگی سییه‌م، به‌شی یه‌که‌م، ۱۹۷۵، ل ۶۲۲-۵۶۸.
- ۶- چه‌پکیك له گۆنزاری "نالی"، به‌شی سییه‌م، گ. کۆپ، به‌رگی سییه‌م، به‌شی دووهم، ۱۹۷۵، ل ۷۴-۸.
- ۷- رینووسی کۆپ، گ. کۆپ، به‌رگی چواره‌م، ۱۹۷۶، ل ۲۸۸-۲۳۲.
- ۸- به‌سه‌رداچوونه‌وه، گ. کۆپ، به‌رگی پینجه‌م، ۱۹۷۷، ل ۱۳۵-۱۷۶.
- ۹- هه‌لدانه‌وه‌ی چه‌ند روپه‌رێکی زمانی کوردی، گ. کۆپ، به‌رگی پینجه‌م، ۱۹۷۷، ل ۲۶۴-۳۱۱.
- ۱۰- ممدوح سلیم، ریع قرن من النضال الکردي الدؤوب، گ. کۆپ، به‌رگی پینجه‌م، ۱۹۷۷، ل

۵۱۳-۵۰۹

۱۱- چاره‌سەرکردنی گیروگرفته‌کانی رینووس و ئەلفویبی کوردی، گ. کۆر، بەرگی نۆیەم، ۱۹۸۲، ل ۲۶۲-۳۵۹.

ب- لیڤکۆلینسەو و وتارەکانی لەگۆقاری "رۆشنیبری نوی، کاروان، بەیان،" و هەفته‌نامه‌ی "هاولاتی":

۱- رەواندەنەوێ دوو رەخنە، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۸۰"، مایسی ۱۹۸۰، ل ۲-۱۴.

۲- تیروپشکی لە دەنگسازی، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۰۱"، ئاداری ۱۹۸۴، ل ۲۸-۵۲.

۳- گەشتی ژیانم، ئەلقە‌ی یەكەم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۰۳-۱۰۴" سالی ۱۹۸۴، ل ۷۰-۹۰.

۴- گەشتی ژیانم، ئەلقە‌ی دووهم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۰۵"، ۱۹۸۵، ل ۱۴۵-۱۶۸.

۵- گەشتی ژیانم ئەلقە‌ی سییەم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۰۶"، ۱۹۸۵.

۶- گەشتی ژیانم، ئەلقە‌ی چوارەم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۰۸"، ۱۹۸۵، ل ۲۹۵-۳۱۴.

۷- گەشتی ژیانم، ئەلقە‌ی پینجەم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۰۹" ۱۹۸۶، ل ۲۷۷-۳۱۰.

۸- زاراوەسازی پێوانە، بەشی یەكەم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۱۱"، ۱۹۸۶، ل ۲۰۵-۲۷۳.

۹- زاراوەسازی پێوانە، بەشی دووهم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۱۲"، ۱۹۸۶، ل ۱۶۲-۲۱۱.

۱۰- گەشتی ژیانم، ئەلقە‌ی شەشەم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۱۳"، ۱۹۸۷، ل ۱۸۹-۱۲۱.

۱۱- گەشتی ژیانم، ئەلقە‌ی هەوتەم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۱۴"، ۱۹۸۷، ل ۱۶۳-۱۸۰.

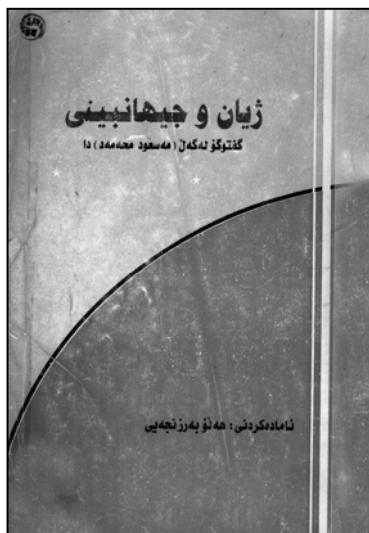
۱۲- گەشتی ژیانم، ئەلقە‌ی هەشتەم، گ. رۆشنیبری نوی، ژ"۱۱۵"، ئەیلوولی ۱۹۸۷، ل ۲۳۵-۲۵۲.

- ۱۳- گەشتى ژيانم، ئەلقەى نۆيەم، گ. روشنبيري نوئ، ژ"۱۱۶"، كانوونى يەكەمى ۱۹۸۷، ل ۱۸۳-۲۰۶.
- ۱۴- گەشتى ژيانم، ئەلقەى يازدەهەم، گ. روشنبيري نوئ، ژ"۱۲۱"، ئادارى ۱۹۸۹، ل ۱۳۳-۱۵۰.
- ۱۵- گەشتى ژيانم، ئەلقەى دوانزەهەم، گ. روشنبيري نوئ، ژ"۱۲۲"، ۱۹۸۹.
- ۱۶- گەشتى ژيانم، ئەلقەى سيانزەهەم، گ. روشنبيري نوئ، ژ"۱۲۳"، ئەيلوولى ۱۹۸۹، ل ۹۵-۱۱۶.
- ۱۷- گەشتى ژيانم، ئەلقەى چواردەهەم، گ. روشنبيري نوئ، ژ"۱۲۴"، كانوونى يەكەمى ۱۹۸۹، ل ۸۴-۹۵.
- ۱۸- دەست بشاريک لەكتيبى ئەنجومەنى ئەديبان، گ. روشنبيري نوئ، ژ"۱۳۱"، ۱۹۹۳، ل ۳۴-۵۶.
- ۱۹- بشار و گولبئيريك لە هەندى نووسراوى كوردى، گ. روشنبيري نوئ، ژ"۱۳۴"، ۱۹۹۴، ل ۲۹-۴۶.
- ۲۰- رەمزي نافع - قوربانييه زلەكەى هەوليەر، گ. كاروان، ژ"۳۳"، حوزەيرانى ۱۹۸۵، ل ۱۱-۰.
- ۲۱- هەوليەر تاريكستانه و دەوك چراخانه، هەفته نامەى هاولاتى، ژ"۱"، سالى ۲۰۰۰.

سپيەم: هەڤهڤه يەين : دەيهەها هەڤه يەينى
لەگەڤ ئەنجامدراوه، كە هەنديكيان دواتر لە
دوتويى كتيب خزانە روو، لەوانە:

۱- نامەكانى مەسعود محەمەد، ئامادە كردنى
هەكیم كاكە وەيس، كە بەچەندبەشيک
لەگۆڤارى رومان بلاۆكرايه وەو دواتر لەكتيبى
رامان بەناوى "نامەكانى مەسعود
محەمەد" بلاۆكرايه وەو.

۲- ژيان و جيهانينى "گفتوگو" لەگەڤ
مەسعود محەمەد "دا"، ئەمادە كردنى: هەلۆ
بەرزنجى، ئەمە دواتر لەسالى "۲۰۰۱" دەزگای

چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م له‌دوو توویی کتیبیکی به‌نرخ خرایه روو.
 ۳- دیداری رامان له‌گه‌ل مه‌سعود محمه‌د: به‌غه‌یری ئیمان به‌حەق که له
 مندالییه‌وه بۆم ماوه‌ته‌وه، کهس نییه له ژیر ته‌ئسیریدا ب، هه‌قپه‌یقینی ئازاد
 عه‌بدو‌لواحید، گ. رامان، هه‌ولیر ۱۹۹۹.

چوارهم‌شوینی له‌کۆری زانیاری کورد:

هه‌ر له‌سه‌ره‌تای دروستبوونی ده‌زگای کۆری زانیاری کورد، پۆلیکی دیار و
 کارامه‌ی بینیه‌، به‌جۆری سه‌ره‌پای ته‌وه‌ی کرابوه‌ ئه‌ندامی کارای کۆر، له
 هه‌مان کاتیشدا کرابوه‌ ده‌مپراست و قسه‌که‌ری یه‌که‌می کۆری زانیاری کورد و له
 هه‌موو لیژنه‌کانی "زمانه‌وانی، زاراوه، ئه‌ده‌ب،... هتد" به‌شداری کردبوو له‌هه‌ر
 هه‌مووشیان کرابوه‌ ده‌مپراست.

دوا و ته‌هه‌ندی له‌که‌سایه‌تییه‌ ناوداره‌کانی کورد له‌باره‌ی ئه‌م زاته‌ پیرۆزه‌وه
 وته‌ی زۆر به‌نرخیان هه‌یه ، لی‌ره‌دا ته‌نیا دوو نمونه‌وه‌ ده‌هینمه‌وه:

مامۆستای گه‌وره و خوالی‌خۆشبوو(د. ئه‌وپه‌همانی حاجی ماری) ده‌لیت ((
 هه‌موو ئه‌و نووسینه‌یه‌ی که‌ تاكو ئیستا له‌باره‌ی زمانه‌وه‌ نووسراون ، ناگه‌نه
 قووله‌ پییه‌کی نووسینه‌کانی مه‌سعود محمه‌د)).

میژوونوسی گه‌وره‌ی کورد(د. که‌مال مه‌زه‌ه‌ر) ده‌لیت ((مه‌سعود محمه‌د
 پیاویکی زۆر گه‌وره‌ بوو، برنادشو‌ی کورد بو)).

گه شه کردنی زمان

وهرگيرانی : د . نازاد نهمین باخهوان و د . له یلا جه لیل
به شی کوردی / کولیتی پهره ورده / زانکوی که رکوک

گه لیک هۆکار ههیه کارده کاته سه ر گۆرانی زمان ، گرنگترینیان نهم شهش خالهی خواره وهن:

یه کهم : هۆکاری کۆمه لایه تی که له م خالانه دا خۆی دنوینیت ، وهک :

شارستانیته تی نه ته وه و سیسته مه که ی ، داب و نه ریت ، بیروبا وه پری و چالاکیه کاره کی و هۆشه کییه کانی ، رۆشنیبری گشتی و لایه نی فیکری و لایه نی ویژدانی و هه لچوونی و ... هتد.

دو وه م : کارتیکردنی زمان به هۆی زمانه کانی دیکه وه .

سییه م : هۆکاری ته ده بی ، که به هۆی کۆمه لیک که سه وه دیته به ره م ، که قسه ی پیده کن و شتی پیده نووسن ، یان به هۆی نه وه ولانه ی ، که له لایه ن په یمانگا و فیترکردن و کۆری زمانه وانیه وه په ره ی پیده دریت بو پاراستن و بره وسه نندی .

چواره م : گواستنه وه ی زمان له نه وه یه که وه بو نه وه یه کی دیکه .

پینجه م : هۆکاری سروشتی ، که له دیارده ی جوگرافیا و فیزیالوجیدا خۆی دنوینیت .

شه شه م : هۆکاری زمانی : ته میش ده گه ریته وه بو سروشتی زمانه که خۆی و سروشتی ده نگه کانی و ریژمان و ناوه رۆکی و ... هتد.

ههروه ها ره گزه کانی زمان خۆیان کارله یه کتری ده که ن بو گه شه کردنی زمان .

لیره دا ده مانه ویت به شیوه یه کی جودا له هه ر یه که له وه شهش خالانه ی

سەرەوۈە بدوۋىن . خالى ھەوتەمىش بىكەين بە كورتەى ئەم باسە ، كە سەبارەت بە ياساكانى گەشە كەردنى زمانىيە ۋە كارتىپ كەردنى ديار دە كۆمە لايەت يىيە كانە .

۱- كارتىپ كەردنى ھۆكارى كۆمە لايەتەى لە تاييە تەندىتەى زمان ۋە گەشە كەردنىدا : زمان (ھەر زمانىك بىت) بەھۆى شارستانىيەتەى نەتەوۈە ۋە سىستەمە كەى ۋە داب ۋە نەرىت ۋە بىرۋاۋەرو بۆچۈونى ھۆشەكى ۋە پلەى پۆشنىبىرى ۋە تىپروانىنى بۆ ژيان ۋە كاروبارى كۆمە لايەتەى گشتى ۋە ... ھتەد كارى تىدە كات . ھەر گەشە كەردنىك لە ھەرىكە لە ۋە روداۋانە روۋدات لە دەربىرندە پەنگ دەداتەوۈە . بۆيە زمان بە راستىن دەفتەر دادەنرىت بۆ مېژۋوى گەلان . بەراۋەستان لە سەر ئەو قۇناغانەى كە زمانىك بىرۋىيەتەى ۋە لەژىر پروناكى تاييە تەندىتەى ھەر قۇناغىك ، دەتوانىن لە ھەموو روۋىيەكى ژيانىانەوۈە ئەو رۆلانە دەرخەين ، كە خەلكە كەى پىيدا تىپەرىوۈە .

ھەرچەندە شارستانىيەتەى نەتەوۈە بەراۋان بىت ۋە پىوستىيە كانى ژيانىان زىادبكات ۋە بىر كەردنەۋەيان لە ئاستىكى بەرزدا بىت ۋە لە روۋى دەرونىيەۋە چاكساز بىت ، زمانە كەى ھەلدەستىتەۋە ۋە گەشە دەكات ۋە شىۋازى خۆى دەگرىت ۋە ھونەرى ۋەتنى تىدا جۆربە جۆر دەبىت ، ۋەتەنەۋە كۆنە كانى ۋەرتەر دەبىت ۋە شەى دىكەشى دىتە ناۋەۋە ، ئەۋىش بەھۆى دارپشتن ۋە ۋەرگرتنەۋە ، بۆ ئەۋەى بتوانن ناۋى شتى تازەى لى بنىن ۋە بىرۋىچۈونى نوۋى پى دەرىن ... ھتەد . زمانى عەرەبى گەۋاھى راستى ۋەتە كانمانە ، بەۋەى كە (عەرەب) لە سەردەمى نەزانىدا بەھۆى ھاتنى شارستانىيەتەى ئىسلامەۋە گۆپرانى بەسەردا ھات . ھەرۋەھا لە ۋە چوارچىۋە بەرتەنگەى (بەنى ئومەيە) دا بۆ مەدەنىيەت ۋە بەرەۋە ئاسۋىيەكى جىھانى بەرفراۋان گۆپرانى بەسەردا ھات بەتاييەتەى لەسەردەمى (عەباسىيە كاندا) . بۆيە ئەم دوو گۆپرانە گەۋەيە كارىكى زۆرى كەردە سەر گەشە كەردنى زمانى عەرەبى ۋە ھەستانەۋەى بەتاييەتەى لە بەكارھىنەنى لە شىۋازىكى بەرزدا ۋە بەرفراۋان بوۋنى لە بوۋارە كانى ھونەر ۋە ئەدەب ۋە ھەموو بوۋارە زانستىيە كانى دىكەدا . بىگومان گواستەۋەى نەتەۋە لە ژيانى كۆچەرىيەۋە بۆ شارستانىيەت دەبىتە ھۆى گۆپران ۋە چاك كەردنى زمانە كەيان ۋە بەرزبوۋنەۋەى شىۋازو بەرفراۋانى چوارچىۋە كەى ۋە لەناۋەردنى زىرى ۋە رەقى زمان ۋە نەرمى لە دەرىپىن ۋە واتادا . ئەگەر بەراۋەردىيەك لە نىۋان زمانى عەرەبىدا بىكەين لە

سهرده مي پيش ٿيسلام و ڪوچهريدا و پاش هاتني شارستانيه تي ٿيسلام بيان ٿوانهي له ديهاٽ داده نيشن له هر سهرده ميڪدا بيت له گهلا ٿوانهي له (شار) داده نيشن ، ٿو راستييه دهسه لمينن ، بؤمونه ٿو پياوه ڪوچهريهي ڪه دهيه ويٽ ستايشي (ٿمير) بڪات و دهليٽ : انت ڪلڪب في حفاظك للعهد وڪالتييس في قراع الخطوب

ليڙهه ٿو شاعيره ڪوچهريهي، (ٿميري) چواندوه به (سهگ) و (بزن _ سابرين). به لام پاش ٿوهي شارستانيه تي (بهغدا) گوڙ و تواني ٿم بهيته چاڪه بليٽ :

عيون المها بين الرصافة والجسر جلبن الهوى من حيث ادرى ولاادري

جگه له مانه دهبيت ٿوهش بوتريٽ ، ڪه رووي چالاڪيهي ٿابورييه ڪان شه قليٽيڪي تاييهٽ به زمان دهبه خشيت و له وشه ڪان و واتاڪانيان و شيواو و پيڪهاته ياندا دهرده ڪه ويٽ .

رووي چالاڪيهي ٿابورييه ڪان شه قليٽيڪي تاييهٽ به زمان دهبه خشيت و له وشه ڪان واتاڪانيان و شيواو و پيڪهاته ياندا دهرده ڪه ويٽ . پاشان پواله تي زمان له لاي نه ته وه و له ناوچه ڪاندا جياوازي نيشان ده دات، ٿه ويش به پيٽي جياوازي جوڙي به رهم و سيسته مي ٿابووري و ڪاروباري ٿياني ماددي و به پيٽي پيشه ي باو ، وهڪ : (ڪشتوڪال و پيشه سازي و بازرگاني و راوڪردن و شواني و ... هتد)، ههروهه ٿم پواله تانه ڪارده ڪاته سهر دهنگه ڪاني زمانيش . جوڙي ڪارڪردني خه لڪاني ناوچه يه ڪ تاييه ته ندييه ڪ به ٿه ندامه ڪاني ٿاخافتني خه لڪي ٿو ناوچه يه دهبه خشيت به تاييه تي شويني درڪاندي دهنگ و ٿاوازه ي وشه ڪان و ريڳاڪاني گه شه ڪردني دهنگي.

زمان ٿاويٽيهي و ڪاروباري ڪومه لايه تي گشتي ٿو خه لڪهي تيڏا رهنگ ده داته وه، ڪه ٿاخافتني پي ده ڪهن، وهڪ: بيروباوهري نه ته وه و داب و نه ريٽه ڪاني، ههروهه ٿوانهي ده ڪونه ٿيڙ پرنسيپه ڪاني سياسهٽ و دهستور دانان و دادوهري و رهوشٽ و پهروهه و ٿياني خيڙاني و ٿاره زوو ڪردني بؤ جهنگ يان لايه نڳيري ٿاشتي يان ٿو بيروپروايبانه ي سه بارهٽ به مؤسيقاو په يڪه رتاشي و ويٽه و ويٽه گرتن و ته لارسازي و هه موو جوڙه ڪاني ديڪهي هونه ره جوانه ڪان... هه موو

ټه مانه ږهنگيكي تاييهت به ږوالته كاني زمان ده به خشيت، وهك: دهنگه كاني زمان و وشه كاني، واتا كاني و ږيزماني و شيوازه كاني و ... هتد. بو نمونه پله ي نزيكي كه سيك به خيتراني باوكييه وه يان دايكييه وه ده به ستيته وه. ټهو نه ته وانه ي كه به پيبي سيسته مي كوومه لايه تي خو يان ټهم دوو خيترانه، واته (كهس و كاري باوك يان دايك) له يهك پله و ټاست داده نيڼ يان (به يهك چاو سه پيريان ده كهن)، ده بينين ته نها يهك وشه يان بو به كارده هيڼن، وهك: له زماني ټينگليزيديا وشه ي (uncle) بو (مام و خال) به كار ديت. يا خود سه بارهت به خوشكي باوك و خوشكي دايك ته نها وشه ي (aunt) به كار ده هيڼن. ههروه ها بو كوپي مام و كوپي پوور و كوپي خال و كوپي ميمك بي جياوازي وشه ي (cousin) بو به كار ده هيڼن.

له هه مان كاتدا ټهو نه ته وانه ي جياوازي له سيسته مي كوومه لايه تيياندا هه يه، به رانبر بهو دوو خيترانه ده بينين ټهو وشانه ي بو كهس و كاري دايك به كار ديت، جياوازه لهو وشانه ي كه بو كهس و كاري باوك به كار ديت، واتا يهك وشه به رانبر (براي باوك و براي دايك) به كارنايهت، به لكو دوو وشه به كار ديت، وهك له عه ره بيديا هاتوه: العم، الخال، العمه، الخالة، ابن العم، ابن العمه، ابن الخال، ابن الخالة، بنت العم، بنت العمه، بنت الخال، بنت الخالة... هتد.

ټيبيني:

((تاراده ييكي له كورديشدا هه ر وايه وهك: (مام، خال) دوو وشه ي جياواز بو يان به كار ديت. به لام سه بارهت به (العمه، الخالة) له ديالكتي خوارودا به بي جياوازي هه ر يهك لهم وشانه يان بو به كار ديت (ميمك، پوور، پله...)) كه ده شيټ بو خوشكي باوك و خوشكي دايك بو تريټ. ته نها كوړانه كه ناوچه ييه. گه رميان (ميمك) و سليماني (پوور) و هه ولير (پله) و ... هتد، به لام له ديالكتي ژورودا دوو وشه ي جياوازيان بو به كار ديت، بو خوشكي باوك (مهت) و بو خوشكي دايك (خالهت)، ټه ميس ږهنگه كارتيت كردني زماني عه ره بي بيت. ههروه ها سه بارهت به (ابن العمه، ابن الخالة) كوپي مام و كوپي خال به كار ديت، به لام بو (ابن العمه) و (ابن الخالة) بي جياوازي پوورزاي بو به كار ديت. نهك وهك زماني عه ره بي دوو وشه ي بو به كار به رن. ههروه ها له ناوچه كاني (خانه قين) و ده وروپشتي بو خوشكي دايك (تاتي) و بو خوشكي باوك (ميمك) به كار ديتن —

وهرگيپر).

نمونه يه کي دیکه ی تم جوړه که نه ته وه ناراسته ی پرنسیپی یه کسانى بهریت یان له و پرنسیپه لابدات بهرو و سیسته میکی چینایه تی. ته وه ی که سیسته مه کومه لایه تییه کان پییدا دهروات، کارده کاته سهر هه موو لایه نه کانی زمان ته نانه ت کارده کاته سهر لایه نی ریزمانیش، به وینه دووان له گه ل که سیکا که (تاکه) به هوی چیناوی که سی (کو) گفتوگو ی له گه لدا ده کریت، وه که له عه ره بییدا ده و تریت (أرجو أن تتفضلوا ...). یان بو به جیهیانی په یامیک له شیوه ی هه وال بو نادیار، ده و تریت: (یتفضل سیدی ...).

(له کوردیشدا زور جار بو پیایو گه و ره و دانانی ریزیک بو پله و پایه ی ده و تریت: به ریزتان - جه نابتان - نیوه ... هتد وهرگيپر).

تم هه موو شتانه شیوازی گه و ره کردن نییه له زماندا، به لکو لادانی خه لکه که یه له پرنسیپی یه کسانى و زیاد کردنى جیاوازی چینایه تی.

بویه له م پرووه گه شه کردنى جیناوه کان له لای هه نه ته وه یه که به راستترین تو مارکرو داد نه ریت. بو نمونه له زمانى (فه رهنسى) دا مملانی هه یه له نیوان جیناوی (tu) - (تو) و (vous) (نیوه) دا له دواندنى تاکدا. ته میش راستترین نمونه یه بو قوناغه کانی مملانی نیوان گیانى یه کسانى و سیسته می چینایه تی له نیوان گه لى فه رهنسیدا. جیناوی یه که م (تو) به زوری له و چاخانه دا به کارده هات که شه نگسته کانی یه کسانى له نیوان ته و گه لدا هه بوو، به لام پاشان که شه نگسته کانی یه کسانى لاواز بوو جیناوی دووهم (نیوه) به کارهات. هه و ره ها تم جوړه به کاره یانان له زمانى عه ره بییدا هه یه. عه ره ب له سه رده می (جاهلیدا)، واته پیش نیسلام له هه موو نه ته وه یه که زیاتر ناره زوی یه کسانیان هه بوو له نیوان تاکه کانی کومه لگا که یاندا. بویه جیناوی تاکیان له قسه کردندا به کارده هیئا. هه و ره ها له زمانه که یاندا پیا هه لدان و گه و ره کردنى تیدا نه بوو. ته نانه ت (قورثان) یش تم رپیازه ی گرته بهر له کاتى دووان له گه ل خوی گه و ره دا، به لام به م شیوه یه نه ما، به تاییه تی پاش فراوانبوونه وه ی مولک و مالیان و هه لسوکه وتیان له گه ل نه ته وه کانی تردا و نوقم بوونیان له خو شگوزهرانى و لاساییکردنه وه ی شانوشکوی فارس و شیوازی ژیانیان. به تاییه تی

دهولمه نده كانيان له خو بهزلزاني بهرانه بهر به چينه هه ژارو بي دهسته لاته كان. بهم جوړه له سهر شهنگستي به كه ميان نه مانه وه و لاياندا . بهم لادانه ش شيوازي زمانيشيان به ره و لادان چوو. بويه دواندني (تاك) به جيناوي (كو) ي تيدا به كارهيټرا . هه روه ها شيوازي دواندنه كانيان له سهر شيوازي ناديار بو.

بويه وشه ي جياوازي چيناويه تي له لاي هه نديك نه ته وه دا و شه وه ي ده بيته هو ي هم جياوازيه له شيوازي ژياني كوومه لايه تي و تابووري، هه موو شه مانه ده بيته هو ي دياريكردني شه و شانهي كه هه چينيك بو كاروباري خو ي به كاري دينيټ. بو نمونه شه و شانهي كه بو هه موو جوړه كاني داها ت و كرى به كاره ده هيټريټ، بر ي جياوازي نيوان شه و شانهي له لاي نه ته وه يه ك نيشانداني جياوازيه له نيوان چينه كاني هم نه ته وه يه له ناستي ژياندا. هه ر وشه يه ك كه به كارد يټ له وينه يه كدا تاماژه بو جوړي كاري شه و چينه ده كات. واته وشه كان داها ت و چالاكيه تابوريه كهي و پله و پايه ي له ناو چينه كاندا ديار ي ده كات . بو نمونه له زماني فهره نسيدا وشه يه كي تايبه ت به كارد يټ بو هه ر كه سيټك كه داها ته كهي هي هه ژار بيټ يان خزمه تكار بيټ يان كريكاري روظانه بيټ يان كريكاري هه ميشه ي بيټ يان هونه ر مه نديټ يان روظانه نووس بيټ يان قه شه بيټ يان سه ر باز بيټ يان شه سهر بيټ يان كار مه ندي ناده وله تي بيټ يان كار مه ندي ده وله ت بيټ يان خاوه ني پيشه ي سه ر به ست بيټ وه ك پزيشك و پاريزه ر و خاوه ن زه وي و زاري كشتوكال ي بيټ و ئيدي له و جوړه ، يان به شداري كو مپا نيا يه ك بيټ يان به ر له مانتار يټك بيټ... هتد.

هه ر وشه يه ك له م وشانه كه بو داها ت يان چالاكي تابووري يان پايه ي له نيو چينه كاندا دانراوه. له بنه ر ه تي زمانيدا و له وينه يه كدا تاماژه كردنه بو كاري هه ر چينيټك . كه واته شه و وشه يه كه بو (داها ت) ديار ي كردن دانراوه، هو كار يټكه بو زاني ني شه و كه سه كه سه ر به چينيټكي كوومه لايه تييه له كوومه لگاي فهره نسيدا.

زور جار و ا پرووده دا ت كه جياوازي نيوان خه لك له پرووي چيناويه تييه وه يان شه و كوومه له ي كه تيايدا ده ژيټ بيټه هو ي جياوازي چه مك و بيري (مدلول) وشه ، كه واتاي به كه مي نه به خشيت و له واتا كه ي خو ي ده ر چيټه ده ر وه . شه ميش ده بيته هو ي شه وه ي كه له ناو يه ك كوومه لگادا به يه ك زمان قسه ده كه ن، جياوازي

نیشان بدهن له تايبه تمه ندى دهر وونى و کاروبارى پاميارى و کومه لايه تى و رډشن بىرى و په روه رده و شيو ازى بير کړنه وه و ويژدان و ناستى بڅيوى و ژيانى خيژانى و داب و نهرى و ... يان هر چينىک که ته و کاره د هيكات، شاره زاي ته رکه کانى بيت. هر پيشه و هزيغه يه ک پاشماويه کى قول له ميشكى ته و که سانه دا به جى ده هيليت که پيوه يه وه خه رىکن. تاکه کانى هر چينىک پيوستى به وه هه يه له دهر پريندا وردو خيژايت و له و روه و زار و ده تايبه ت دروست بکات که له ژيانى رډژانه ياندا زور به کار ديت و زور سه رنجيان راده کيشيت يان به به کاره ينانى وشه يه که بو ته و مانايه دانه نراوه يا خود هه نديک له چه مک و بىرى وشه که و هره گریت، بو دهر برينى ته و کاروبار نهى که په يوه نديان به کار و پيشه کانيانه وه هه يه ... هتد .

ناشکراو رونه ته م جوړه به کاره ينانه و وشه ده بيته هوى ته وهى ته و وشه يه له چه مک و بىره سه ره کييه کهى خوى لابتات. مانا کانى به پيى هر چينىک و کومه لايک تيروانينى جياوازي هه بيت. اتا هر چينىک به پيى بوچوونى تايبه تى خوى له واتاي وشه که ده گات که جياوازه له تيگه يشتنى چينه کهى تر . هه روه ها زمان به پيى بىرو بوچوونى گشتى نه ته وه و دواروژو تيروانينيان بو ژيان پيک ديت ، بو نمونه تيروانينى ئينگليز له بوارى کاره کيدا زمانه که يان له روى وشه و پيک هاته کانيدا رهنگيکى ماددى به خو يه وه گرتوه وهک ده لين :

(سه ردانتيکى کرد، يان سلاويکى ليکرد يان سوپاسيکى کرد يان سه رنجيکى ليډا) به لام له رسته ئينگليزيه که دا وا هاتوه که وهک چون بووتريت (پاره ي پيدا يان مالى پيدا) به شيوه يه کى ماددى ده وتريت (سه ردانتيکى پيدا، يان سلاويکى پيدا، سوپاسيک يان سه رنجيکى پيدا) ليډه دا (پيدان) واتايه کى ماددى به خو وه گرتوه . وهک ته وه نييه بووتريت (سلاويکى ليى کرد) يان (سوپاسيکى کرد) سه رنجيکى ليډا .. هتد .

ره وشت به رزى و ته ده بى خه لک له کاروبار و مامه له کردن و په يوه ندييه کانى نيوان خو يان له زمانه که ياندا رهنگ ده داته وه، به تايبه تى له و وشه و پيک هاته کانى. بو نمونه له (زمانى لاتينى) دا هيج شهرم نييه باسى ته ندامى شهرمى مروف بکريت، يان هه نديک کاروبارى شهرماوى هه يه که ده شيت به چه ند ده سته واژه يه که په رده پو شى بکات ، به لام له و زمانه دا ته و شهرمه نييه و

همه موو ناوه كان زور به راشكاوييه وه درده برن . بهر انبهر به مهش زمانى عهره بى له پاش هاتنى تاينى ئيسلام له م رووه وه زور به شهرم و شكوه وه ده برپيانه په رده پوښ ده كات و ده گه رپته وه بو خوازه (المجاز) و دركه له ده برپيانه وهك: (القبل، الدبر، قارب النساء، لمس امرأته، قضي حاجته.. الخ) له م رووه وه وشه كانى قورئانى پيروز دهسته واژه كانى چاكترين نمونه وهك: ((نساءكم حرث لكم فأتوا حرثكم أنى شئتم)) يان ((واهجروهن في المضاجع)) يان ((احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم)) يان ((فاعتزلوا النساء في الحيض)) يان ((والذين يظاهرون من نسائكم ثم يعودون لما قالوا فتحرير رقبة من قبل أن يتماسا))... هتد. له م جوړه ثايه ته پيروزانه دا وشه وه دهسته واژه ي جوانى تيدا به كارهيږاوه. ته نها زمانى عهره بى هم جوړه به كارهيږانه ي تيدا نييه، به لكو زمانه ته وروپييه نو يكانيش به تايه ته به شى باكور يان به م جوړه يه.

له م رووه وه زمانى ئينگليزى زور پابه نده بو نمونه: وشه ي (زگ) له زمانى قسه كردندا به ناوى خو ي ناوى ناهيږيږت، به لكو پي ي ده وتريږت (the stomach) به واتاي (گه ده). هم وشه يهش كورت ده كړيږته وه ده وتريږت (tummy) هه روه ها وشه ي (ده رپي ي پياوان) وشه يه كى بو به كارديږت وهك (inexpressible) واته ناتوانين ده رپيږين. هه روه ها (ده رپي ي ژنان) يش پي ي ده وتريږت (combination) كه به ماناي (كو) يان (دروستكردنى پي كه يږان، ليكدان) ديږت... هتد.

تايه تمه ندى نه ته وه يه كه له رووى هوښ و په س ندى له دركردن و ويژدان و ثاره زوومه ندى ولات و راده ي روښن بيري و ئاستى بيركردنه وه و رپي بازه كه ي و شروفه كردنى ديارده گه ردوونيه كان و تيگه يشتن له وديوى سروشت و... هتد. هه موو ته مانه و شتى ديكه ش له زمانه كه يدا دهنگ ده داته وه. له لاي ته وه نه ته وه سه ره تاييانه ي كه كورت بينن و بيركردنه ويان سنورداره و ئاستى دركردنيان نزمه، وشه كانيان زياتر ته و شانن كه ده لاله ت له شته ماديه كان و شته بچو كه كان ده كات و وشه ي وايان نييه كه ده لاله ت له ماناي گشتى بكات. هه روه ها واتاي وشه كانيان زور وردو پر به پيستي شته كان نييه. بزيه هه له و گومان و ليلى تيدا زور ده بيت. ريزمانه كه شى به ره و دامالين و پروتانه وه ده روات يان ده توانين بلين ريزمانه كه ي داده مالريږت له ديارده ي گهردان و دارشتن و پي كه وه

بهستنی په گزه کانی رسته و دهسته واژه. شه مېش وا دهکات ناوهرپوکی زمان بهره و تهنگ بوون بهریت و بواری شه وهی نامیت فراوانتر بیت، بهلکو تهنها پيوستتیه کانی ژيان دابین دهکات. لهم پرووه دهشیت نه ته وه کانی (چین) وهرگرین. که زمانیان سه رتایی و ساده یه له پرووی وشه و اتاو ریزمانه وه، بویه تهنها ده توانن پيوستتیه کانی ژيانی خویمان و کاره دهستیه کان و شه ده بیکی ساده و ساکار و تیرامانیکی کهم دهرپن. بهلام ناشیت به فراوان بیت بو زانست و فهلسه فه و تاین، به مانای به کارهینانی وشه کان به شیوه یه کی راست و دروست. بو نمونه ناوی خواهه کی تیدا نییه. کاتیک باسی شه و دیوی سروشت دهکات به کومه لیک دهسته واژه ی خواروخیچ و لیل و واتای شیواو دهست پی دهکات، که خویشی نازانیت مه بهستی چیه. له لای زوربه ی نه ته وه سه رتاییه کان پاشاگردانی و لیلی له زمانه که یاندا رهنګ ده داته وه، شه ویش به هوی ساده یی و ساکاری عه قلیه تی قسه که رانه وه یه که ناتوانیت به ته نیا مانایه کی روون و ناشکرا دهرپریت. هه تا خویمان له ناو خویماندا ناچارن له کاتی قسه کردندا په نابهرنه بهر بزوتنه وه و جوولته ی دهست و له شیان بو شه وه ی شه و بوشاییه پرپکه نه وه که ناتوانن به (شه) شه و مانایه ی ده یانه ویت دهرپن. سه بارت به هوزی (بوشیمان — Bochimans) ده گپنه وه (خیلیکی سه رتاییه و له خوارووی شه فریقیا ده ژین). شه گهر ویستیان به شه و له گه له یه کتردا قسه بکه ن ناچارن ناگر بکه نه وه بو شه ی تاماژه و هیمای دهستی و له شی یه کتر بینن، چونکه ناتوانن به قسه کردن هه موو شته کانیان دهرپن، بهلکو بو ته واو کردنی قسه کانیان پيوستیان به جوولان هه یه، تاوه کو مه بهست و مه رامیان دهرپن). زانایانی (ته نترپولوزیا) پاش توژینه وه گیشتونته شه وه ی بلین عه قلیه تی خه لکه ره سه نه کانی (شه مریکا و نوسرالیا و شه فریقیا) له گه لیک رواله تیدا درک به واتای گشتی ناکهن.

شه عه قل په ی پی نه بردنه ش له زمانه که یاندا رهنګی داوه ته وه ، ته نانه ت له زوربه یاندا وشه یه ک نادوزریتته وه مانایه کی گشتی ببه خشیت، بو نمونه له زمانی (هیندییه سوره کاندا) وشه یه ک هه یه واتای داری به پرووی سوور ده دات و وشه یه کی دیکه یان هه یه واتای (دار به پرووی ره ش) و ... هتد ده گه یه نیت. به لام هیچ وشه یه کیان نییه واتای (دار به پرووی) بگه یه نیت، چاکتر وایه بلین هیچ

وشه‌یه‌کیان نییه به شیوه‌یه‌کی گشتی واتای (دار) ببه‌خشیت . له زمانی (هرونیه‌کاندا - Hurons) (که خه‌لکی ره‌سه‌نی ته‌میریکای باکورن) بو ههر کرداریکی (تیپه‌ر) وشه‌یه‌کی تاییه‌تیاان هه‌یه، به‌لام بو کرداره‌که خوی وشه‌یه‌که نییه واتاکه‌ی ببه‌خشیت. له زمانه‌دا وشه هه‌یه (خواردن) دهرده‌پریت، ته‌گهر خوارده‌که په‌یوه‌ندی به (نانه‌وه) هه‌بیته، یان له حاله‌تیکدا په‌یوه‌ندی به (گۆشت) وه هه‌بیته یان په‌یوه‌ندی به (که‌ره‌وه) هه‌بیته یان په‌یوه‌نی به (موز) وه هه‌بیته... هتد. به‌لام هه‌چ (کرداریک) یان (چاویک) نییه که به شیوه‌یه‌کی گشتی واتای (خواردن) ببه‌خشیت، یان واتای (خواردن) له کاتیک له کاته‌کان ببه‌خشیت (بو نمونه له زمانی کوردیدا (کرمانجی ژوروو) نانی به‌یانی (تیشت) نیوه‌رۆ (فراقین) نیواره (شیف) وه‌رگپر).

هه‌روه‌ها زمانی خه‌لکه ره‌سه‌نه‌که‌ی دوورگه‌ی (تسمانیا - Tasmanie) که نزیك (ئوستورالیا) یه له زمانه‌که‌یاندا وشه‌یه‌که نییه واتای (ئاوه‌لناو) ببه‌خشیت. ته‌گهر ویستیاان وه‌سفی شتیک بکه‌ن به هوی لی‌کچواندنه‌وه ته‌نجامی ده‌ده‌ن، بو نمونه بو بالا به‌رزی که‌سیک ده‌لین (فلان که‌س وه‌ک داری ته‌وه‌یه)، واتا ده‌لین فلان که‌س ته‌لیی داری سنۆیه‌ره، یان (سه‌روه) به پیچه‌وانه‌ی ته‌مه‌شه‌وه گه‌لی (هیندۆ - ته‌روپی) بیرکردنه‌وه و تیپرامانیاان زۆر چالاکه‌و زۆر به‌قوولی درک به‌شت ده‌که‌ن و به وردی لی‌کۆلینه‌وه ته‌نجام ده‌ده‌ن. عه‌قل (ژی‌ری) به‌ره‌و رامانیکه‌ی فه‌لسه‌فی ئاراسته‌ ده‌که‌ن، هه‌روه‌ها مه‌یلی شرۆقه‌کردنی دیارده‌ی گه‌ردوونی و کۆمه‌لگای مرۆقابه‌تی ده‌که‌ن به شرۆقه‌کردنیکه‌ی زانستی و په‌یوه‌ستی ده‌که‌ن به هۆکاره‌کانی و یاسا گشتیه‌کانیه‌وه. له زمانی ته‌م جوړه نه‌ته‌وانه‌شدا ته‌و وشانه زۆر ده‌بن که واتای گشتی ده‌به‌خشن یان ته‌و پی‌که‌هاتانه‌ی که راستیه‌کان دهرده‌پرین، هه‌روه‌ها کات له کرداره‌کاندا زۆر ده‌بیته و رسته‌شیاان دريژ ده‌بیته و پارچه‌کانیشی زیاد ده‌کات و ئامرازه‌کانی به‌ستنیش جوړاو جوړ ده‌بیته و واتاشیاان جیاواز ده‌بیته. ته‌میش ده‌بیته هوی فراوانکردنه‌وه‌ی بواری دهرپرینی (ویژدان) زۆر به وردی و درک‌کردنیکه‌ی زۆر قوول و راستی و دروستیه‌کانی فه‌لسه‌فه‌و زانست. مانای وشه له زمانیکدا ده‌گۆرپیت به پیی گۆرانی ته‌و کاروباره کۆمه‌لایه‌تیه‌ی که چوارده‌وری ماناکه‌ی داوه. ههر گۆرانیک له‌م جوړه، ده‌بیته هوی ئاراسته‌کردنی مانای وشه‌که بو مه‌به‌ستیکه‌ی تاییه‌تی.

ههروهه د هبته هوی لادان (زور) یان (که م) له شیوه وړوخساری یه که می . بۆ نمونه له زمانې عه ره بی و له زمانه کانی دیکه دا هم گورپینی واتای وشه یه دهرده که ویت و هه یه ، وهک : وشه ی (القطار) له بناغه دا هم وشه یه بۆ ژماره یه که حوشر به کار دهات ، که یه که له دوا ی یه که به ریز برژن ، شه ویش بۆ گواستنوه یان بۆ سه فهرکردن ، به لام ئیستا (واتا) په سه نه که ی گورپا شه ویش به پی پی گورپانی هویه کانی گواستنوه که ئیستا بۆ کومه لیک گالیسکه (عربات) به کار دیت ، که نامیریکې هه لمی به کیچی ده کات (شه مه نده فەر).

هه ووه ها وشه ی (البرید) جارن بۆ ولا خیک به کار دهات ، که نامه یان لی پی بار بکر دایه ، به لام ئیستا واتا که ی گورپا وه ، شه ویش به پی پی گورپانی ریگی به کار هی نانی نوی بۆ گه یان دنی نامه . ئیستا هم وشه یه (البرید) بۆ مه به سته نوییه که به کار دیت .

هه ووه ها وشه ی (الریشه - PLUME) جارن بۆ نامیری نو سین به کار دهات ، که له په ری په له ووه ووه وهرده گرا ، به لام ئیستا واتا که ی گورپا وه به پی پی گورپانی هم ماده یه ی که نامیره که ی لی وهر گرا وه . ئیستا به پارچه یه که ناسن دهرتیت که له وینه یه کی تایبه تیدا پیکهاتوه .

هه ووه ها ده سته واژه ی (بنی الرجل علی امرأته) وهک درکه (الکنایه) به کار دهات که پیاو له رژی زاوا بووندا بچیته لای ژنه که ی ، چونکه لایکی کچه ری ته گهر ژنی بهینایه ، ده بوا یه په شماليکی نوی بۆ ژنه که ی و که س و کاری ژنه که ی دروست بکات ، به لام ئیستا شه واتایه ی ون کردوه به هوی نه مانې هم سیسته مه وه ، که چی ئیستاش وهک درکه یه که به کار دیت که واتای ژنه یان دهبه خشی .

له سه رده مانیکدا له (فهره نسا) ته گهر که سیک به ند بکرایه و کاری قورسی به سه ردا به سپایه ، سزا که شی شه ووه بوو که ده بوا یه له ناو پاپوری پاشایدا سه ولی لی دایه و هم ده سته واژه یه یان بوی به کار ده هی نا . به لام ئیستا ته واو واتا که ی گورپا وه به پی پی گورپانی شه سیسته مه ی که په یوه ندی به م سزادانه و جوړه که یه وه هه یه .

ته گهر وشه یه که زور بۆ مانایه که به کارهات ، واروویدا بۆ کاروباری ژبانی کومه لایه تی و شه ووه ی په یوه ندی پیوه یه تی به کارهات ، به هوی تی په ربوونی کاته وه

، ټو وشه يه له مانا بنه پره ټيبه که ي پرووت ده بېته وه و تنه ها له و بواره دا به کار ديت که زور بوي به کار هي ټنراوه .

هه روه ها زور به کار هي ټناني وشه ي گشتي بو هه نديک مانا ، شه و يش به هو ي باريکي کومه لايه ټيبه وه بيت ، له گهل ټيبه پربووني کاتدا هه موو مانا که ي له دست دده ات و تنه ها بو ټو مانا يانه به کار ديت که به کار هي ټناني بلا و بو ټه وه . بو نمونه له زماني عه ره بيدا هه زاران نمونه ي له م جوړه هه يه . وهک ټو وشانه ي که مانا کانيان گشتي بو، به هاتني ټيسلام و به کار هي ټناني ټو وشانه بو ماناي تايبه تي که په يوه ست بو به باوه رو داب و نهر يتي هج و ريکخستني ټاينييه وه، وهک: (الصلاة و الحج و الصوم و المؤمن و الکافر و المنافق و الرکوع و السجود ... و الخ) بو نمونه وشه ي (الصلاة) له بنه پرتدا به واتاي (الدعاء) هاتوه، به لام پاش ټه وه ي له ناو ټيسلامدا بلا و بووه وه بو نو ټيژکردن و خوا په رستي به کار ده ات، که به و شيويه ي ده بينريت که شيويه که له شيوه کاني پارانه وه (الدعاء). ټم وشه يه واي لي هات که تنه ها بو نو ټيژکردن به کاري ټ بو هيچ مه به ست و مانايه کي دي که به کار نه يه ت . هه روه ها وشه ي (الحج) له بنه پرتدا به واتاي (قصد) مه به ست و پروو ټيژکردن به کار ده ات. به لام پاشان واتا که ي بو پروو کردنه که عبه و مالي خوا (البيت الحرام) بلا و بووه وه، تنه نات واي لي هات مانا راسته قينه که ي (قصد) تنه ها بو ريوره سمه کاني هج به کاري ټ و هه موو ټو تايغه يه به کاريانه ي ټو شوي ني که و تن .

هه روه ها وشه ي (الرت) که به واتاي (کوڼه، شپه، رزيو) ديت به رانه به به وشه ي (الخصيس) له هه موو پروويه که وه به کار ده ات (خصيس) به واتاي (سوک، ريسوا، ناپياو، نامه رد، بي نرخ، قه متره) ديت ، پاشان وشه ي (الرت) مانا که ي به ته واري به رانه به به (الخصيس) جي گير بوو .

وشه ي (المدام) له بنه پرتدا به (کل ما سکن و دام) ديت . به لام پاشان بو وشه ي (الخمير) بلا و بووه وه چونکه (نارهق - الخمر) ده بېته هو ي کولاني مي شک و سرکردني، بوي ټم وشه يه تنه ها بو ټو مانايه به کاره ات.

زور به کار هي ټناني ماناي تايبه تي بو گشتي له ري گاي فراوان بوونه وه شه و يش به هو ي باريکي کومه لايه ټيبه وه له ټه نجامي ټيبه پربووني کاتدا مانا تايبه ټيبه که ي له دست دده ات و مانايه کي گشتي و هره ده گري ټ . بو نمونه له

زمانی عهرهبيدا وشه کانی (البأس و الورد والرائد و النجمة ... وهلم جرا) له تايبه ته وه بوون به گشتی ، و هك (البأس) وشه يه كه له بنه پرتدا مانای (الحرب) گه ياندووه ، به لام شه ونده زور به كار هاتووه بو تنگ و چه له مه بووه به مانايه كي گشتی .

ههروها وشه ی (الورد) له بنه پرتدا به واتای (اتيان الماء وحده) ه، به لام پاشان بوو به (اتيان كل شيء) بوو به (وردا) ، شه ويش له شه نجامي زور به كار هيټان بووه بو مانا گشتيه كهي .

وشه ی (الرائد) له بنه پرتدا به مانای (طالب الكلاء) هاتووه ، پاشان بوو به (طالب كل حاجة رائدا) .

وشه ی (النجعة) له بنه پرتدا (طلب الغيث) ه (فرياكه وتن) ، به لام پاشان گشتيټروو به كار هيټانه كهي بوو به (كل طلب انتجاعا) .

هر له م پوهوه ده توانين زماني فهرنسي وهرگرين و نمونه ی لی بهيني نه وه ، بو وينه وشه ی (salaire) واتا كهي له بنه پرتدا شه وه بوو كه شه و پاره يه ی بو سهر باز خهرج ده كرا به مانای كه پيويستي به خويي چيشت هه يه . به م جوړه به كار هيټاني بو واتای (كړی) بلاو بووه وه ته نانه ت و اتا بنه پرتيه كهي له بير چوووه . ههروها وشه ی (arriver) له بنه پرتدا واتای (گه يشتن به كه نار) ده به خشيټ . پاشان مانا كهي (به گه يشتنه كه نار) بلاو بووه شه شيوه گشتييه ی به خووه كرت .

ههروها زور به كار هيټاني وشه يه ك به واتايه كي دركهي له بهر هر هويه كي كومه لايه تي بيت ، زور جار شه به كار هيټانه زوره ده بيته هوي له ناو بردني و اتا راسته قينه كهي و شه (درکه) يه جيگاي ده گريټه وه ، بو وينه له زماني عهرهبيدا وشه کانی (المجد، الافن، الوغی، الغفران، العقیقة... هتد) باشري نمونه ن چونكه وشه ی (المجد) له بنه پرتدا به واتای سك پر كړدني (ولاخ) به ټاليك ديټ ، پاشان هيټده به شيوه ی (درکه) به كار هات بو به خشنده يي تا واتا كهي له ناو چوو و شه و اتا دركييه بوو به راستييه ك بو وشه كه .

هر له هه مان پوانگه وه وشه ی (الافن) كه كه مي شيري حوشر ده گه يه نيټ ، شه ونده به (مجاز) بو كه مي (هوش) به كار هات ، ئيستا واتای (كه مي هوش) ي به خويه وه گرتووه . مانای وشه ی (الوغی) تي كه ل بووني ده نگه كان له

کاتی جهنگدا دهبه خشیت، له شه نجامی به کارهیناندا ئیستا واتای (جهنگ) ی به خویوه گرتوه. مانای وشه ی (الغفر) و (الغفران) له بنه پرتدا له (الستر) وه هاتوه، واتا (پوشین) که ئیستا به واتای (له گونا هو تاوان خوشبوون) دهبه خشیت.

ههروهها واتای وشه ی (العقیقة) بهو (قژه) دهوترا که له سه ری مندالی سک دایک دهرده چوو، پاشان شه مانایه گوراو به هه موو شه قوربانیا نه دهوترا که له پاش تاشینی شه (قژه) سه رده پرا ن.

ههروهها زور به کارهینانی دهسته واژه ی نه هی کردن ده بیته هوی دامالینی واتا بنه پرتیه که ی و واتایه کی گشتی و په ها به خویوه ده گریت و وای لی دیت بیته یه کی که له ئامرازه کانی (نه ری)، بو نمونه وشه کانی (أحد - قگ - أبدا ... هتد) له زمانی عه ره بیدا باشترین وینهن، ههروهها وشه کانی (rien) و (pas) و (personne) هتد له زمانی فه رهنسیدا نمونه ی ئاشکران. که له سه رده تا دهسته واژه یه کی نه هی کردن بوونه و پاشان بوونه به ئامرازی (نه هی).

ههروهها به کارهینانی وشه یه که له بواریکی هونه ریدا بو مانایه کی تاییه تی به کارهات له واتا زمانیه که ی دایده مالیت و ته نها واتایه کی زاراو هی پی دهبه خشیت. بو نمونه زاراو ه کانی (شه ده ب و فه لسه فه و و یاسا و کومه لایه تی و زانست و هونه رو ... هتد) ده چنه ژیر شه بواره وه . ههروهها شه ویش ده بینین که وشه یه که له بواری هونراوه دا به واتایه که به کار دیت و له بواری نامه دا به واتایه کی دیکه و له بواری (رامیاریدا) به واتای سییه م و له (یاسا) دا به واتای چواره م و له (هونه ری جهنگدا) به واتای پینجه م و له (سروش تدا) به واتای شه شه م و له (نوشداریدا) به واتای هه وته م و ... هتد). ههروهها پیوستیه کانی ژیا نی کومه لایه تی و کاروباره کانی گرنگترین هۆکارن بو دروستبوونی شه و شانیه کی که پیشتر له زمانه که دا نه بووه، یان ده ست لی هه لگرتن له هه ندیک وشه که پیشتر به کار دههات یا خود نه مان و له ناوچوونی وشه به شیوه یه کی ته واو . که واته گرنگترین هۆکاری دروستبوونی وشه کان له زماندا ده گه ریته وه بو ناولینانی شته کومه لایه تییه تازه داهینراوه کان وه ک پیوستیه که بویه سیسته می نوی له کاروباری کومه لایه تی و ئابووری و شه وانی تر یان تیوری تازه ی زانستی و فه لسه فی و داهینانی ماددی نوی و ... هتد، هۆکارن بو دروستبوونی وشه ی نوی.

ههروهه گرنگترین هوکاري له ناوچوونی وشه له به کاره یئاندا دهگه پرتیه وه بو له ناوچوونی واتاکه ی، له چوار چیوه ی ژيانی کومه لایه تیدا یان هه ر به کارنه هیئانی. ئەم له ناوچوونی (وشانه) ش له بواره کانی جل و بهرگ و شتومه ک و کهرسته ی جهنگ و ئامیری گواستنه وه کهرسته ی پیشه سازی و پیوانه یی و پاره و رواله ت و دیمه نی چالاکییه کان و سیسته می کومه لایه تییه له ناوچوه کان. یان ئەو رژیমে ی که له ناوده چیته له گه ل نه مانی خویدا، ئەو وشانه شی له ناو برد که مه به سته ی ئەو رژیمه یان دهگه یاند. بوئمونه گه لیک وشه له زمانی عه ره بیدا به له ناوچووی سیسته می (جاهلی) و هاتنی ئیسلام له ناوچوون و به کار نه هاتن وه که به شه کانی: (المرباع و الصرورة و النوافج) ههروهه به هه مان هوکار له زمانی فه ره نسیشدا گه لیک وشه له ناوچوون و به کارنه مان وه ک:

Veste , casaquin , cabas , carosse , soupentes , briquet ,
pacotille , correttefregate , rutot , boule , arpent , ect , tiard ,
toiseele .

تیبینی:

المرباع: چواریه کی تالانی دهکات ، که سه روک خیله کانی ئەو سهرده مه بو خویمان وهریان دهگرت.

الصروره: ئەو کهسه ی دهگاته ته مه نی هه رزه کاری و ژن ناهینیت خه ریکی میبازی ده بیته .

النوافج: شیربایی وهرگرتن به هوشتر.

* ژیدهر: د. علی عبدالواحد الوافی، اللغة والمجتمع.

لادان و جوړه‌کانی

له شیعری نوښی کوردیدا

هه‌ندی له شیعره‌کانی (نه‌جات نه‌سپینداره‌یی) وه‌کو نمونه

ئیدریس عه‌بدووللا

ماموستا له زانکۆی سه‌لاحه‌دین

پیشه‌کی

شیعری نوښی کوردی که زیاتر له شه‌پۆلیکی هه‌یه‌و به زیاتر له سیمو شیعروازیکی ده‌ناسریته‌وه، وای لیهاتوو به‌یته ماده‌ییکی باش بۆ لیکۆلینه‌وه... لیکۆلینه‌وه شیعروازیکیه‌کان له رۆژی نه‌مرومان واقیعیکی دیکه‌یان له ئاقاری لیکۆلینه‌وه نه‌ده‌بی و زمانیه‌کاندا هیناوه‌ته پیش، که به شیوه‌ییکی گشتی شیواز واته لادان و لادان واته شیوازی تایه‌ت...

(نه‌جات نه‌سپینداره‌یی) ش‌یه‌کیکه له شاعیرانی نوښی هه‌ولیر، سالانیکه شیعره‌کانی له گوڤار و رۆژناکاندا بلاؤمانسیانه‌ی (گورگنامه‌ی) بلاؤکرده‌وه... له‌به‌ر هه‌موو نه‌و خالانه‌ی سه‌روو: له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر دوو جوړی لادان و نمونه بۆ نه‌م دوو جوړه‌ی لادان له شیعره‌کانی نه‌سپینداری وه‌کو مۆده‌ییکی شیعری نوښی کوردی وه‌رده‌گرین، به ئومیدی سوود گه‌یاندنی.

پیناسه

له ساده‌ترین پیناسه‌یدا مه‌به‌ست له لادان، لادانی قسه‌که‌ر (نیره‌ه)، له باری ئاسایی ئاخوتن و درووستکردنی وشه‌و ده‌سته‌واژه‌و ده‌رپرین و پرسته‌کانی به شیوازیکی دیکه‌ی تایه‌ت و جیا له بنه‌ماکانی ئاخوتنی ئاسایی.

زمانناسی

جوړه کانی لادان

به بهرچا وگرتنی ټه شوینهی له ده قدا لادانی تیا ټه نجامده دریت، ټهوا لادان به هه موو پیکهاتهی ده قه که دا دریتده بیته وه و له هه شوین و رسته و پهره گرافیکدا ده شی لادانیک، یان دووان و سیان و زیاتریش دهر بکه ون، بویه شیواز گهران گوتوویانه ټه م هوپیهی دریتبوونه وهی لادان به هه موو به شه کانی ده قدا بوو ته هوپی ټه وهی دوو جوړی لادان زه قببیتته وه، بریتینه له:

۱- لادانی ئیستیدالی (الأنزیاح الأستبدالی)

۲- لادانی ته رکیبی (الأنزیاح ترکیبی)

یه که م: لادانی ئیستیدالی (الأنزیاح الأستبدالی)

لیرهدا لادانه که په یوه نندار ده بیته به جه وه هری ماده زمانیه که و (کوهن) به (الأنزیاح الأستبدالی) ناوی ناوناوه.. خواستن (استعارة) کوله گهی ټه م جوړه لادانیه، که مه به ستمان له خواستن، ټه و خواستنه یه، که له تاکه وشهدا کورتده بیته وه، په یوه نندی نیوان وشه خوستراو وشه بو خواستراوه که په یوه نندی لیکچوونه.. یان به واتاییکی تر: خواستن بریتیه له گوازتنه وهی ناوی شتیکی بو شتیکی دیکه.. بو نمونه:

- گوله که پیکه نی.

(گول) ټه و رووه که یه، که پاکي و بوخوشی و هیمنی و چه ندين سیفاتی جوان له بیجگهی خوپی جیا ده کاته وه، به لام هوکاره کانی پیکه نین و گریان تایبته به گول نین و ناشیت گولیک له گوله کان بو هه مه به ست و له هه باریکدا، پیکه نیته، یان بگریته.. (پیکه نین) یش هوکاریکی گوزارشتکهره له باری ئاساییدا بو خوشی و له باری ئاساییشدا له داخ و غه میش هه ندی جار به کارده هیتریت، بکه ره که ی مرؤقه و بیجگهی مرؤف شتیکی دیکه هه مان ټه و هوکاره ی وه کو ټه وهی مرؤقی نییه و ناتوانی سوودی لیوه رگری. ټه وه و امان لیده کات، که رسته ییکی و هها بیینین، بلینین: نایته، ټه و (گول) ه (گول) ی دروست بیت، چونکه وه کو گوتمان پیکه نین سیفه تی مرؤقه و گول ناشیت پیکه نیته، که واشبیت: ټه م (گول) هی ئیره به و اتا (مرؤقی) یک هاتووه، که بو گوزارشتکردن له ناخی خوپی پیکه نیوه، به لام

له بهر يهك له تايبه تمه ندييه كانى ليكچووى نيوان (مرۆڤ) كه بكهرى دروسته له گهلا (گول)، كه بكهرى خواستراوه، (گول) له برى (مرۆ) هكه رۆلى بينيوه. (خواستن) شيوازيكى هينده گرنگ دروست دهكات، له زودا ته پرستو گوتويهتى: (له راستيدا گرنگترين و جوانترين شيواز، شيوازي خواستنه، ته مه شتيكه ئاده ميزاد ناكري له بييجگه خوى وه بگرى، بويه هيماييكي گه وره ي داهينانه له دروستكهره كه ي، نيشانه ي ليها تووي خوا هه كه يه تى). .. (كوهن) يش هينده گرنكي به خواستن ده دات، شيعريه ت هه مووى له و لادانه كورته كاته وه وه ده لئيت: (سه رچاوه ي سه ره كى هه موو شيعريك خوازه ي خوازه كانه، كه خواستنه). .. بويه به لاي (كوهن) وه: وي نه ي شيعرى واته خواستن.

هه رچى ره خه گرى ره خه ي نو يى ته ورو يى ريتشاردز (١٨٩٣ - ١٩٧٩ ز) ي خوا هنى كتيبي (فهل سه فه ي به لاغه) شه، گرنكي زور تاييه ت به شيوازي خواستن ده دات و ده لئيت: هه ر له كو ندا وا ته ماشاي خواستن كرا وه، كه ته م شيوازه واته: ياري كردن به وشه كان، منيش به لامه وه وايه: خواستن جوانى و رازان دنه وه وه هي زيكي دي كه ي زياتر به وشه له بارى به كار هينانى ئاسايى خوى ده دات. ته م نمونه خواستنه ي سه روو، به (خواستنى ئاشكرا) ده ناسريت، به لام جو ريكي دي كه ي خواستن (خواستنى دركا وه)، كه ته ويش به شيوه ييكي دي كه به ره هم ديت. .. بو نمونه:

- قو لايى سينه م گو پستان يي كه

ته رمى هه زاران خه ونى تيدا يه ... گو رگنامه

له دوا له ته دي پى ته م چوارينه دا وشه ي (ته رم) درا وه ته پال (خه ون)، كه ته مه ش خواستنى دركاوى به ره مه ي نا وه، چونكه له بارى دروستدا (ته رم) بو ئاده ميزاد به كاردى نهك بو خه ون، به لام لي ره دا خواستن به جيا له شيوازي خواستنى ئاشكرا به ره مه مه اتوه.

ئاشكرا يه خواستن له سه ر بنه ماي (ليكچو واندن) به ره هم ديت، (ليكچو واندن) دوو بنه ره تى سه ره كيبى هه يه، يه كيان (ليبيچوو) هه ئه وى دي كه يان (له وچوو) ه، ته گه ر هات و هه ريه كه يان لا بران، ته وا (ليكچو واندن) هكه له بار ده چي ت و خواستن به ره هم ديت، له سه ر ته و بنه مايه، ته گه ر هات و له نمونه يي كدا (ليبيچوو) نه ما بو، ته وا ته و خواستنه ي به ره هم ديت، به لاي ره وان بيژانه وه به (خواستنى ئاشكرا)

داده‌نریت، وه‌کو به‌کاره‌یینانی (گورگ) له‌بری (که‌سیکی گورگ سروشت) و به‌کاره‌یینانی (شیر) له‌بری (که‌سیکی وه‌کو شیر نازا) و به‌کاره‌یینانی (گول) له‌بری (مندال) و به‌م شیوه‌یه.. بۆ نمونه له‌رسته‌ی: (گول‌که هات)دا، (گول‌که) خواستراوه و (مندالکی پاکی وه‌کو گول) بۆخواستراوه، له‌بنجدا رسته‌که وه‌ها بووه: (مندالکی وه‌کو گول هات).. (مندال) لیچوو بووه، (گول) له‌وچوو بووه، که‌ثم رسته‌یه‌ی له‌سه‌ر بنه‌مای لیچوواندنه کورتکراوه‌ته‌وه، مندال‌که‌که‌که لیچوو، ده‌بینین لابراره و ته‌وه‌ی ماوه‌ته‌وه (گول)ه‌که‌یه‌که (له‌وچوو)ه، ته‌وه خواستنه‌ش خواستنیکی ئاشکرایه، به‌لام جاری دیکه‌ه‌یه، (له‌وچوو) لاده‌بریت، بۆ نمونه له‌و نمونه‌ی سه‌روو: (قولایی سینهم گۆرستانیکی تهرمی هه‌زاران خه‌ونی تیدایه).. له‌بنجدا‌ثم رسته‌یه وه‌ها بووه: (قولایی سینهم وه‌کو گۆرستانیکه، که‌هه‌زاران خه‌ون وه‌کو مرۆقی بیناز کوژراون و تهرمه‌کانیان له‌ناویدا نیژراوه).. خه‌ون (لیچوو)ه، مرۆقی بیناز (له‌وچوو)ه، که‌ثم رسته‌یه کورتکراوه‌ته‌وه و لیچوواندنه‌که‌ی تیکدراوه، خواستن دروستبووه، به‌لام خواستنیکی درکاو، نه‌ک ئاشکرا، چونکه‌له‌بری ته‌وه‌ی (لیچوو) لابرایی، (له‌وچوو) لابراره، له‌و باره‌شدا په‌یوه‌ستیک له‌(له‌وچوو) ده‌دریته‌پال (لیچوو)، که‌ته‌وه‌یه ده‌بینین (تهرم) که‌په‌یوه‌سته به‌(مرۆقی بیناز) و (مرۆقی بیناز) له‌وچوو، له‌(مرۆقی بی‌ناز) وه‌رگیراوه و دراوته (لیچوو)، که‌(خه‌ون)ه، به‌وه‌ش جوړیکی دیکه‌ی خواستن به‌ره‌م هاتوو، که‌ته‌ویش (خواستنی درکاو)ه.

خواستن دياره‌کیشه‌ی هه‌ندی له‌هه‌داسییه‌کان و شیعی‌ی نو‌ی له‌وه‌دایه، که‌په‌یوه‌ندی له‌نیوان خواستراو و بۆخواستراوه‌کانیان نابه‌نه‌وه سه‌ر په‌یوه‌ندی لیچوونی نیوان هه‌ردوو وشه‌ی خواستراو و بۆخواستراو له‌سه‌ر بنه‌مای ته‌وه‌ی، که‌زمان خۆی گوزارشتکه‌ره و پیویسته‌خوینه‌ر ته‌ئویلی خۆی بۆ وشه‌و ده‌رپرین و رسته‌و په‌ره‌گرافه‌کان هه‌بیت، په‌خه‌ی نو‌یی ته‌وروپیش و هه‌ندی له‌په‌خه‌گرانی رۆژه‌لاتیش، که‌به‌ریبازی هه‌داسی له‌داهینانی ته‌ده‌بیدا کارتیکراو بوون، خه‌لکیان بۆ ته‌و ته‌ئویله بانگکرد، به‌و پییه‌ی ده‌ق به‌ره‌میکی کراوه‌یه و ده‌شی به‌پیی بۆچوون و تیگه‌یشتنی خوینه‌ر واتای لیکیجا بۆ ده‌قه‌که دروست بیت، که‌ته‌مه‌ش حاله‌تیکی له‌نیگه‌رانی و له‌ده‌ستچوونی چیژی ته‌ده‌بی لای خوینه‌رانی ته‌ده‌ب و شیعر به‌تایبه‌ت دروستکرد و دابراونیکی جه‌رگه‌ری له‌نیوان

شیعر و خۆینه رانی هیڤنایه ئارا، (کۆهن) تهوهی به لادانیکی زهحمهت و ترسناک و ئیجراجکهه وهسف کرد. تهو بارهش لهولاه فشاریکی جه ماوه ری بۆسه شاعیران دروست کرد هوه وایلێکردن جاریکی تر پهنا ببه نه وه بۆ لادانه ئیستیدالیه کان و به شیوهییکی فراوانتر پهنا ببه نه بهر شیوازی خواستن، نه جات شه سپیندارهیی له شیعه کانی و به تایبهت له گورگنامهیدا، وهکو به رهه میکی نوی کاری زۆری له سهه ته مه کردوه و ته گهر له ههه سیسهه و چهند چوارینی ناوی گورگی هیڤنایی و ناوی چهندین گیاندار و ئاژهل و شتی دیکه ی هیڤنایی، زۆریه ی تهو ناوانه ی بۆ واتای خواستراو به کارهیناوه و خۆینه ر زۆرجار به ئاسانی ده توانیت په یوهندی نیوان خواستراو و بۆ خواستراوه کان بدۆزیته وه، ته وهش وینه کانی پروونتر و واتا کانی کاریگه رتر و جوانتر و شیوازه که ی خۆشتر و جه ماوه ره که ی فراوانتر ده کات.

چهند نمونه ییکی (خواستن) له شیعه کانی ته سپینداره یی

خواستن وهکو گرنگترین شیوازه کانی بوواری پروونییژی له به لاغه دا، گرنگی تایبهتی پیدراوه، شیوازه رانیسه تهوانه ی له باره ی (لادان) هوه شتیکیان نووسیوه، تیشکیان خستۆته سهه و لیبی بی خه بهر نینه... له م به شه دا چهند نمونه ییکی خواستن ده خه یینه بهر باس و شییان ده که یینه وه:

- له جیاتی به فر گونا ه ده باری

به بارستایی گه لای داره وه... گورگنامه، لا ۱۲۶.

(بارین) تایبهته بۆ (باران)، له باران وه رگیراوه وه دراوه به (گونا ه)، ته مهش (خواستنی درکاوه) وه لادانه له باری ئاسایی ئاخاوتن.

- شهوان له خهوما شه پۆلی خه یال

دهمبا بۆ لیوار که ناری یادئ

ههستم راده گرم له دهنگی گورگ

زۆر به په رۆشم ههتا رۆژ دادئ... گورگنامه، لا ۱۲۶.

(شه پۆل) تایبهته به (دهریا) و دراوه به (خه یال)، ته مهش (خواستنی درکاوه) وه لادانه له باری ئاسایی ئاخاوتن.

(که نار)یش دیسانه وه تایبه ته به (دهریا)، که چی دراوه به (یاد)، ته مهش دیسانه وه (خواستنی درکاوه) وه لادانه له باری ئاسایی ئاخوتن.

- له سه ر کلاوی که ژیک دانیشتوم

با شه پۆل ده دا له ته لی ههستم

چه ن له ره شه باو زریان بیزارم

به لوورهی گورگیش سه د هینده پهستم... گورگنامه، لا ۱۱۴.

(کلاو) هی مرۆقه و دراوه به (کهژ)، ته مهش (خواستنی درکاوه) وه لادانه له باری ئاسایی ئاخوتن.

(شه پۆل) تایبه ته به (دهریا) و دراوه به (با)، ته مهش (خواستنی درکاوه) وه لادانه له باری ئاسایی ئاخوتن.

دووه م: لادانی ته رکیبی (الانزیاح الترکیبی)

لی ره دا لادانه که به ستراوه ته وه به ته رکیبی لادانه ئیستیبدالییه که له گه ل وشه و به شه ئاخوتنه هاوسی کانی له و سییاقه ی تییدا ده رده که ویت، که نه و سییاقه ده شی کورت، یانیش درێژبیته وه.

ته مچۆره لادانه نه و کاته روودهدات، که به شیوه یی کی جیا له ئاخوتنی ئاسایی وشه و دهسته واژه و رسته کانی ده قه نه ده بییه که دروستده کرین و پیکه وه ده لکیترین، که ئاشکرایه له کۆندا له بهر نه و هۆیه بووه گوتوویانه زمانی ده قی نه ده بی له زمانی ئاخوتنی ئاسایی و په خشانی زانستی جیاوازه.. نه وه تا له کاتی کدا زمانی ئاخوتنی ئاسایی و زمانی په خشانی زانستی له گه لی به های جه مالی خالی ده بن، زمانی ده قی نه ده بی بهم شیوه یه نابی و زۆریه ی ده برپین و رسته و ته نانه ت وشه و دهسته واژه کانی شی به های کی جه مالی بو خویان دروستده کهن و به شیواز و چیژی کی جیا ده که ونه بهر چاو.. جا نه دیبی داهینه ر به وه ده ناسریتته وه، که تا چه ند توانای لادانی له باوو به کاره یانی زمان وه کو هه یه و دروستکردنی شیوازی دیکه ی کاریگه ر بو ده قه که ی هه یه.. ته مهش وا ده کات زمانی نه ده ب و به تایبه تیش زمانی شیعر هه میسه نو بی بیته وه و خوینه ر چاوه روانی زۆرتی لی بکات.. لی ره دا کی شه یی کی کۆن دیتته وه بیر، نه ویش کی شه ی

وشه و اتا (فۆرم و ناوه پۆك)ه، كه تايا گرنگی به کامیان بدری و شاعیر به کامیانهوه زیاتر له ئهوی دیکهیان خهریک بیئت، كه ئهم کیشهیه له وهتهی ئهدهب ههیه، تهناهت له سهدهکانی بهر له نووسینیش، کیشهییکی زیندوو بووه و ههمیشه ئامادهیی ههبووه، لهسهه بنه مای ئه وهش قوتابخانه و ریبازی ئهدهبی تهواو لیکجیا ههر له کۆنهوه دروستبووه، ههبووه گوتوویهتی وشه گرنگه و دهبیئت شاعیر خهریکی بهرهمهینانی وشه ی نووی و رازاندنه وهی دهبرپینهکانی بیئت و لهسهه بنه مای ئه و فلهسهفهیه ریبازی (هونهه بۆ هونهه) دروستبووه، ههیشه به پیچهوانهوه بیرى کردۆتهوه و گوتوویهتی و اتا گرنگتره له وشه و دهبرپین و لهسهه ئه و بنه مایهش ریبازی (هونهه بۆ ژیان) دروستبووه.

وهکو شتیکی باو گوتراوه: ئهگهه هونهه بۆ ژیان بوو، (ئهدهب)یش وهکو یهك له پینج، یان ههوت هونهه جوانهکان بۆ ژیان دهبیئت، ئهگهه ریش بۆ ژیان بوو، ئهوا به زمانی ئاخواتنی زۆرینه و ئاسایی خه لکی ده نووسریت، لیره شدا لادان که مدهبیته وه و ئاستی هونهه ری دهقی ئهدهبی به ره و نزمی دیت، ئهگهه ریش هونهه بۆ هونهه بوو، ئهوا رپژهی لادانه زمانیهکان زۆتر دهبیئت و شیوازی جوړاوجوړ دروست دهبیئت.. بهلام له راستیدا له ههردوو باردا ئهدهب ههه ئهدهبه و دهقی ئهدهبی ههه جوډایه له ئاخواتنی ئاسایی، تهناهت زۆریکی دهقهکانی شیعر و ههه کایهتی میلی و سهرزاریشم وهرگرتوه و لیمکۆلیونه ته وه، که وا باوه ئهوان له ههه دهقانیکی دیکه ی ئهدهبی زیاتر له ئاخواتنی ئاسایی نزیکن، ئینجا بۆم دهکره وتوه تا راده ی سفر خالی نینه له شیوازی نووی و جی په نهجه ی داهینانی خاوه نه کامیان ههه به سه ره وهیه، تهناهت دهقی وایان ههیه، زۆر پر به لاغه تیشه . له زمانی کوردیدا شیوازی ئاسایی ئاخواتن ته وهیه، هه میشه بکهه به پیش فرمان بکه ویت، بهلام له شیوازی نووسینی ئهدهبییدا ئه وه مه رج نییه هه موو جاریک و هها بیئت، به لکو شاعیر، یان چیرۆکنوس لادان له و بنه ما سینتاکسییه چه سپاوه دهکات و به شیوهییکی دیکه ی نووی رسته که ی ریکده خات، که شوینی به شه ئاخواتنهکانی بکهه و فرمان گۆرانیان به سه ردا هاتوه و وهکو خویان نه ماون.. بۆ نمونه:

درهختی ژینم زهرد هه لگه پراوه
ناگه پرته وه عومری بابردووم

قولابی گورگ له پیم گیربووه

له بی هیژیدا وا بزانی مردووم... گورگنامه، لا ۱۰۵.

له باری ئاساییدا دهبوو بلیت: درهختی ژینم زهرد هه لگه پارهوه عومری بابر دووم ناگه پیتتهوه.. چونکه (عومری بابر دووم) بکه رهوه (ناگه پیتتهوه) فرمانه، بکه ریش وه کو گوتان: دیاره ده بی له پیش فرمانه وه بی، به لام شاعیر زورجار وه ها ناکهن و لاده دن، به وهش شیوازی ته رکیبی کی نوی به ره هم دیت.

هه ندی نمونه ی لادانی ته رکیبی له شیعه کانی ته سپینداری و هوکاره کانیان

۱- پابه ند بوون به کیش هو ییکه لهو هو یانه ی زورجار شاعیر ناچار ده کات لادان بکات، واته بو ته وهی کیشی هو تراوه که ی جوان بیت و پاریزگاری لی بکریت شاعیر له زمانی باو لاده دات و وشه کان بهو ئاقاره دا دینیت، که کیشی شیعه که ی ده بخوازیت، ته مهش له چه ند حاله تیکدا خو ی ده بینیتته وه، له وانه:

أ- زیاد کردنی وشه:

خه لکی پیم ده لین: تو بی شمشیری

گورگ له بهر تو جا چون راده کا؟.. گورگنامه، لا ۱۸.

(جا) له نیوه دپری دووه زیاده وه له باری ئاساییدا زمان پیوستی به به کاره یانی نییه، چونکه به بی ته و اتا به دروستی و به روونی ده گات، به لام له بهر ری کبونی کیشی شیعه که هاتوه، له به لاغه دا (حه شو) ی پی ده لین، لهو جو ده یانه که زیانی نییه و هو تراوه کهش جوان ده کات.

ب - زیاد کردنی بیت:

- دل غافل نابی له و پانه مه پهی

گوچانیك نییه گلیان داته وه

هه میسه بیرم لای ته و شوانه یه

که له گه ل گورگا خوین ده خواته وه... گورگنامه، لا ۱۹.

له گه ل ئامرازی په یوه ندی لی کدرا و نییه و حاله تی (له گه ل... دا) ی نییه، وه کو (له... دا) هه یه تی، به لام شاعیر بو جوانی و ری کی کیشی دپره که ی پیتی (ا) ی زیاد کردوه وه له باوی لادا وه.

ج - که مکردنی پیت:
 له ئەشکەوتی کا دانیشتوم بە دیار
 بە فربارینی بە فرانباره وه
 بە فر دهباری و لوره ی گورگ دی
 چۆله کهش دیارنن به سهر داره وه... گورگنامه، لا ۳۷.
 له ئەشکەوتی کا درووسته که ی (له ئەشکەوتی کا) یه یه، (د) ی کۆتایی
 کورتکراوه ته وه و کراوه به (ا).

- نیشتمانی خۆشه ویستم
 دایکی چهن میهره بانه
 پاش مردنیش نامیزی خۆی
 بۆ لاشه م ده کاته لانه
 (چهن) درووسته که ی (چه ند) ه، له ولاشه وه ئەم دێره ی یه که مه (پرسیاریکی
 خوازه یی) ه، چونکه له ناوه وه ی خۆیدا هه والیکی هه لگرتوه، واتاکه ی ته وه یه:
 (نیشتمانی خۆشه ویستم دایکی زۆر میهره بانه)، ئەمه ش خه به ره، به لام شاعیر
 وه کو پرسیار خستوو یه تیه روو، که پرسیار ی درووستیش نییه، چونکه تاشکرایه
 پرسیار وه لامی ده ویت، به لام ئەم پرسیاره ی ئیره چاوه روانی وه لام ناکات.

- ئەو رێبوارانه ش وه ک ته وانی تر
 رێیان ونبووه له ته مو مژا
 له په ناو پیچی ئەو رێگایه دا
 په نگه گورگیکیان هاتبی به گژا... گورگنامه، لا ۹۷.
 (له ته مو مژا) درووسته که ی (له ته مو مژا) یه، (به گژا) درووسته که ی
 (به گژا) یه، له هه ردوو باردا پیتی (د) سراوه ته وه و که مکراوه ته وه.

۲- پاش و پيش کردن:

أ - پێشخستنی خه بهر له فرمان:

له لام ببوونه سوپای ته بپهه

ئهو گورگانهی که ناگه پینهوه... گورگنامه، لا ۲۵.

له باری ئاساییدا خه لک و هها قسه ناکات و دپیری یه که می و هها دهرده برپیت: (ئهو گورگانهی که ناگه پینهوه، له لام ببوونه سوپای ته بپهه).. به لام شاعیر بو جوانی دهر برپین و به هیز کردنی واتا و جه ختکردنه وه له سه ر مه بهست، ئه و پاش و پێشهی کردووه و خه بهری به پێش بکه ره که ی خستووه، به مهش شیوازیکی نوی و جیا له ئاخاوتنی ئاسایی درووستبووه.

- له نیو کیلگه که م گو له گه نم ده چینم

سه یر ده که م ئه وه ی شین بووه زیوانه

درووسته که ئه وه بوو بلی: (زیوان شین بووه)، به لام له بهر جوانی دهر برپین، (زیوان) ی بکه ری بردۆته به شی دواوه و (شین بووه) ی فرمانی هیناوه ته به شی یه که می هه واله که ی، ئه وهش لادانه له یاسای ئاخاوتنی کوردی.

- جاران ئه تو خۆشه ویست بووی

له ناخدا دا ئه گیرسای وه کو مۆمی

درووسته که ئه وه بوو بلی: (وه کو مۆمی له ناخدا دا ئه گیرسای)، به لام له بهر جوانی دهر برپین، (وه کو مۆمی) ی بردۆته به شی دواوه و (له ناخدا دا ئه گیرسای) هیناوه ته به شی یه که می هه واله که ی، ئه وهش لادانه له یاسای ئاخاوتنی کوردی.

ب - دواخستنی به شی یه که می ناوی ته واوکراوه:

- زۆر له میژ بوو من چاوه رپیم ده کرد

دارستانی ژین پی بگا بهری

که سه یری ده که م هه ر دره ختیکی

گورگیك نووستووه له ژیر سیبه ری... گورگنامه، لا ۱۱۹.

درووست ئه وه بوو بلی: بهری دارستانی ژین پی بگا، چونکه (بهری دارستانی ژین) ناوی ته واوکراوه، (بهر) ته واوکراوه، به (دارستان) و (دارستان) یش

تهواوكراره به (ژين)، كه له م شيوه تهواوكردنهى ناویش هه‌میشه ده‌بى تهواوكراره
له پيش تهواوكره‌دا بيت، كه چى ليره شاعیر ناوى تهواوكرارهى بردۆته دواوه ناوى
تهواوكره‌ى هیناوه‌ته پيش.

ج - دواخستنى تهواوكره‌ى پيشخستنى فرمان:

تۆ بۆ ياقوت و مهرجان ده‌گه‌پى

كه له ژىر ده‌رياو قولایى ئاوه

منیش ده‌گه‌پىم بۆ ئه‌و بزه‌یهى

له ده‌مى گورگه‌و لیمان دزراوه... گورگنامه، لا ۱۱۵.

جیگۆرپین كراوه، دپى دووهم ده‌بوو وه‌ها بنوسریت: (منیش بۆ ئه‌و بزه‌یه
ده‌گه‌پىم كه لیمان دزراوه‌و له ده‌مى گورگه‌)، كه چى تهواوكره‌ى راسته‌وخۆ، كه
(ئه‌و بزه‌یه‌)یه له ناوه‌راستى بكره‌ و فرمان، كه ئه‌مه جیى درووستى خۆیه‌تى
لابراوه، فرمان خراوه‌ته پيشى و ئه‌و دواى فرمانه‌كه خراوه.

۳- درووستکردنى وشه‌ى نوى:

رپچكه‌گه‌لیك هه‌ن له پال رپگادا

گورگ له سه‌ریان پۆل پۆل وه‌ستاون

ئه‌وانه‌ى وێلن به‌و رپچكانه‌دا

چاوساغى خه‌لكن به‌لام بیچاون... گورگنامه، لا ۳۸.

رپچكه‌گه‌ل له بارى درووستدا (گه‌لیك رپچكه‌)یه، شاعیر به‌كارى هیناوه، به‌لام
ه‌ى خۆى نییه‌و وه‌ریگرتوه.

۴- لادان له پانه‌بردوو بۆ پابردوو:

خۆزگه‌ ئه‌سپێك و دوو سه‌گم ده‌بوو

سۆراخى سه‌رى گورگم كردبا

تیراندازیكى ئه‌وتۆ بوومايه

به‌ تیری ده‌ستم گورگ مردبا... گورگنامه، لا ۱۰۲.

له م چوارینه دا که گوتوو یه تی: (خۆزگه شه سپیک و دوو سه گم ده بوو)، له دوای شه و ه دا درووست و ه ها بوو بلی: (سۆراخی سه ری گورگم پی ده کرد)، چونکه شه گه ر شه و ی بوو، شه و ی ده کرد، باو و ه هایه، به لام له وه لایدا وه له بارتی له رسته ی وه لامی مه رج فرمانی رانه بردووی (ده کرد) ی به کارینا یه، فرمانی رابردووی (کردبا) ی به کاره ی ناوه.

٦- کۆکردنه و ی دوو شت له یه ک شتدا .. بو نمونه:

میخی ره شمالان زۆر باش داکوتن

وا پایزیکی پر گه رده لووله

گورگ و ره شه با لووره لووریان دی

شوانیش له پر خه ی خه و یکی قووله ... گورگنامه، لا ١٢٧.

گورگ و ره شه با لووره لووریان دی.. لووره لوور بو گورگه نه ک بو ره شه با، به لام شاعیر هاتووه دهنگی هه ردووکیانی له (لوره لور) کۆکردۆته وه، شه وهش لادانه له شیوازی باو.

٧- تیكدانی سیستمی درووستکردنی وشه ی لیكدراو

- پۆپی سلیمان ته شی ریشه

له هه وادا بێن و بچن و بکه ن مه له

درووسته که شه و بوو بلی: (مه له بکه ن)، که شه مه فرمانیکی لیكدراوه له دوو وشه ی (مه له) و (بکه ن) پیکه اتووه و ه ها لیكده دریت، به لام له بهر جوانی ده برپین، شاعیر هاتووه پاش و پیشی به شه دوو به شانه ی فرمانه که ی کردووه، به مه (بکه ن مه له) ی درووستکردووه، که شه وهش لادانه له باسای ئاخاوتنی ئاسایی و درووست.

٨- پاش خستنی وینه ی لیكچوو

جاران ژیان تنۆك تنۆك

خۆشه ویستی داته باران

ئەقىنى ئەپىرئاندى دىل
 ۋەك شەۋنمۇ نەى باران
 (ۋەك شەۋنمۇ نەى باران) ۋىنەى لىكچوۋە، دەبوو بخرىتە پىش (ئەقىنى ئەپىرئاندى
 دىل)، واتە لە بارى دروستى دەرپىندا دەبوو ئەم پارچەى ۋەها بىت:
 جاران زىان تىك تىك
 خۇشەۋىستى دائەباران
 ۋەك شەۋنمۇ نەى باران
 ئەقىنى ئەپىرئاندى دىل

۹- دواخستى ئاۋەلقرمان

جۆگەلە خنجىلانەكان ۋەك سرىشك
 بەروومەتى كەژاندا دىنە خوار تىك تىك
 (تىك تىك) ئاۋەلقرمانى چۆنىيە، لە بارى دروستدا دەبوو شاعىر بلى:
 جۆگەلە خنجىلانەكان ۋەك سرىشك
 تىك تىك بەروومەتى كەژاندا دىنە خوار
 بەلام لەبەر جوانى دەرپىن شاعىر ئەم لادانەى كىدوۋە.

ئەنجام

لە كۆتايى ئەم لىكۆلىنەۋەدە دەگەينە چەند ئەنجامىك لەمانەى خوارەۋەيان
 كورتدەكەينەۋە:
 ۱- زمانى ئەدەب واتە لادان لە زمانى باو و دروستكىردنى شىۋازانى دىكەى
 دەرپىن، كە چەندىتى و چۆنىتەيىان دەكەۋىتە سەر تواناى داھىنانى شاعىر، يان
 نووسەرەكە.
 ۲- لادان لە شىۋازى باو بۆ شىۋازانى دىكە بە رىگاي جۆراو جۆر و لەبەر
 ھۆكارى جۆراو جۆر دروست دەبىت.
 ۳- لادانى ئىستىيدالى لايەنى ئەدەبى دەگرىتەۋە لە بەلاغەدا بە ھونەرەكانى
 خواستى و خوازە و كىنايە گوزارشتىان لى دەكرىت، ئەگەرچى لىرەدا گىرنگى تەنيا
 بە خواستى دراۋە.

- ۴- لادانی ته پکیبی لایه نی سینتاکسی ده گریته وه و لادانی ئیستیبدالی لایه نی واتایی ده گریته وه.
- ۵- شیعی نوئی کوردی وه کو شیعی کۆن له زمانی باو لاده دات و وینه و شیوازی جوړاوجۆر درووست ده کات.
- ۶- شیعه کانی ئه سپینداریش وه کو شیعی دیکه ی شاعیران سوود له لادانه زمانی کان وهرده گریته و به بی ئه مه ناتوانی وینه و شیوازه کان درووست بکات.

سه رچاوه کان:

بو ئه م بابه ته سوود له م سه رچاوانه وهرگیراوه:

- ۱- د. أحمد محمد ویس، الأنزیاح من منظور الدراسات الأسلوبية، بیروت مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ۱۴۲۶هـ، ۲۰۰۵م.
- ۲- د. أحمد محمد ویس، الأنزیاح في التراث النقدي والبلاغي، دمشق، مطبعة اتحاد كتاب العرب، ۲۰۰۲.
- ۳- هندی شیعی نه جات ئه سپینداریه ی، که به سیدی تاییه ت پیی دابوین.
- ۴- نه جات ئه سپینداریه ی، گورگنامه، ۲۰۰۸، هه ولیر، چاپخانه ی رۆژه ه لات.

تۆيزينه وهى كۆمه لايه تيانهى زمان

و: كاوه عه بدولكه ريم شيروانى

مامۇستا له زانكۆى سه لاجه ددين

بوارى ليكۆلينه وه كه:

كۆزمانه وانى (sociolinguistics) بوارى كه له پيوه ندى نيوان زمان و كۆمه ل، پيوه ندى نيوان به كارهيئانى زمان و پيئكه اتهى كۆمه لايه تى ژيانى شه و كه سانهى زمانه كه به كاردىن، ده كۆلئته وه. بوارى كى ليكۆلينه وه يه پيوه لايه كۆمه ل له چه ندين رهفتار و پاتيرنى په يوه ست به يه ك پيئكه اته وه، كه هه ندى كيان په يوه ندىيان به زمانه وه هه يه.

يه كى كه له به كارهيئانه سه ره كيه كانى زمان، گه ياندى مانايه، به لام ئه ركى زمان ته نها شه مه نييه، به لكو بو وه ده سه ته يئان و دامه زراندى پيوه ندىيه كۆمه لايه تيه كانيش به كاردىت. شه گه سه يرى پيوه ندى نيوان داى كى و مندالئيك بكه ين، ده بيىنين زۆربهى ناخاوتنه كانيان ده ربه رهى بره وييدان و به هيئز كردنى بۆندى كۆمه لايه تى نيوانيانه، سه يرى گفئوگۆى نيوان دوو هاوپرى بكه، زۆربهى هه ره زۆرى ده ربه رى باشتر كردنى پيوه ندى هاوپرييه تى نيوانيانه. كه كه سانى نامۆ غه ريب ده بيىنى، شيوهى قسه كردنىيان باكگراوندى كۆمه لايه تى و جوگرافىيان ده رده خات، شيوهى قسه كردنى توش ئامازهى شاراوه يان ئاشكراو زه قى تيدايه دره بارهى بۆچونى تۆ به رامبه ر شه وان. كۆزمانه وان

لەو لايەنەنەى زمان دەكۆلنەو ە كە باسکران.

لە ماوەى نزیكەى ئەو سى سالىەى كە تیايدا وەك لقیكى توژیینهو ەى زانستیانهى زمان ناسراو، كۆزمانهوانى بەشییهیهك گەشەى كردوو ە كە بوو ە بواریكى هەرە گرینگ و گریدراوى زمانهوانى. ئەم چەمكە بواریه بنچینهیهه كانی زمانهوانى وەسفى و میژووپی (فۆنۆلۆجى و مۆرفۆلۆجى و سینتاكس) لە بواریه نوپییه تیكچرژاوه كانی وەك زمانهوانى دەررونى (psycholinguistics) و زمانهوانى كرده كى (Applied linguistics) و دەماره زمانهوانى (neurolinguistics) و كۆزمانهوانى (sociolinguistics) یان سۆسیۆلۆژیای زمان جیا دەكاتهو ە. بەهۆى كەرتبوونى لە نیوان كۆمه لئاسى (یه كێك لە باوانه كانی ئەم زانسته) و زمانزانیسهو ە (باوانه كەى تری) ، لیکۆله رانى بواری كۆزمانهوانى خۆیان پاراستوو ە لهو ەى كە بكهونه نیو سنورى سهختى یهك تیۆر، یان بكهونه ژیر دالده و پهناگهى دیاریكراوى یهك دەستهى پرۆفیشنال. ئەوان میتۆدى جیاواز بو ەو فرە بابەتانه بە كاردینن، كە یهك رایه ل بەیه كهو دیان دەبهستیتتهو ە: زمان و بەكارهینانه كانی لە كۆنتیكستی كۆمه لایه تی.

لە راستیدا هەندى لە كۆزمانهوانان پیاان وایه كە ناكرى بە شیوازیكى تر لە زمان بكۆلریتتهو ە. پیاان وایه كە گه رانى زمانزانه فۆرمه له كانی وەك (نەعۆم چۆمسكى) بە دواى زمانهوانیه كى سه ربه خو ە، بە ئامانجى وەسف كردنى كارامه یی نمونه یی (idealized competence) كە سىكى تاك زمانى نمونه یی (idealized monolingual) لە كۆمه لىكى ئاخواتنى تاك چه شنى نمونه یی، چاره نو سه كەى نوشت هینانه، ههروهك چۆن ههولە كانی پیشووترى زمانزانه پیکهاته گه راكان (Structuralists) بو لیکۆلینهو ە لە پیکهاتهى زمان به یی گرینگیدان به مانا، شكستی هینا.

لە كاتیكدا كە (نەعۆم چۆمسكى) لە زۆر لایه نى زمانهوانیدا پیشر ەو بوو، شۆرشى هه لگه رساند لە لیکۆلینهو ەى سه ربه خو یانهى زمان وەك سیسته میكى پشت به خو بهستوو، به دواى زمانزانی پیکهاته گه رایى وەك (لیونارد بلۆمفیلد) كهوت، مه بهستى بوو كە پیکهاته یه كى ریزمانى (یونیقیترسه لى سه ره كى) بدۆزیتتهو ە، كە بتوانى حیساب بو ەو ویکچونانه بکات كە لە پیکهاتهى زمانه كاندا هەن ، به یی ئەو ەى پیویست بهو ە بکات كە گو ی بهو كۆنتیكسته كۆمه لایه تیبه بدرى كە زمانه كەى تیدا به كاردیت. (چۆمسكى) پیى وایه كە بوونى هه مه چه شنى و شیوهى جیا جیاى زمان، سه ر له

زمانه وان تيک ددهات و وای ليدهکات که ټو سيسته مه ټه بستراکته جوانه نه بيڼی که زمانى مرؤډ له سيسته مه کانی تری پيوه نديکردن جيا ده کاته وه، به لام به لای کوزمانه وانوه (sociolinguist) گرنگترین راستی حاشا هه لنه گر ټه ویه که زمان ،ههر زمانیک، پره له شیوه زاری سيسته ماتیکي، ټم هه مه چه شنیه ش ده کری حیسابی بو بکری ټه نهها له ریگهی گرینگیدان به راستی و هیزه هاوپه یوهسته کومه لایه تیه کان له دهره وهی خودی زمان.

کوزمانه وان به ټهرکی خوی دوزانی که هه مه چه شنی زمانه وانى بو باره کومه لایه تیه کان بگه ریټیټه وه. ټه مه ش ټه نهها هه مه چه شنی سینکرؤنیکی (هه مه چه شن له کاتیکی دیاریکراودا) روون ناکه نه وه، به لکو هه مه چه شنی دایکرؤنیکی (هه مه چه شن به دریټایی کات) و گورانی زمانیش روون ده کاته وه.

تیکه لټوون و تیکنالانی راستیه زمانى و کومه لایه تیه کان، زور پيويستن بو ریپازی کوزمانه وانى. پیښ ټه وهی مندالان بتوانن به روونی قسه بکن. شیوازیکی جیاواز و تاییهت به خویان په ره پیده ده و به کاریده هیئنن له کاتی قسه کردن له گه ل هه ره که سیک یان شتیکی له خویان بچو کتر. که گوره ش دهن شیوازی جیا جیا ټا خاوتن فیرده بن، که ټه مه ش له کوتاییدا ده بیټه ستایلیکی ناسراوی تاییهت به خویان. له ټه مه نی پیښ سالاندا، مندالان هه ولده دهن رولی جیا بیینن و لاسایی شیوازی قسه کردنی جیا جیا خه لک بکه نه وه. ټم هه مه چه شنیه که مهی زمان که هه موو که سیکی په روره ده بو له ژینگه یه کی ټاساییدا فیری ده بی، ده کری بو ناسینه وه مان، بیان ناسینه وهی ټه که سانهی که قسه یان له گه ل ده که بن، یان دیاریکردنی ټه و بابته ی که قسه ی له سه ر ده که بن، به کاربه یندریت. یه ک شیوازی یان قسه که ری یه ک شیوه زار بوونی نییه “هیچ کومه لگه یه کی ټا خاوتن نییه که هه لټزاردنی چهنده شنیکى له به رده م ټا وه لانه بیټ” ژماره ی ټه و که سانه ی که به یه ک زمان قسه ده که بن، زور که مترن له وهی ټا خپوه رانی ټینگلیزی بیری لیده که نه وه.

بوونی هه مه چه شنی و شیوه زاری جیا جیا له زماندا، وا ده کات که خومان و که سانی تریش بناسینه وه و بزاین که هه ریبه که مان سه ر به گروپیکی دیاریکراوین. پایه ی کومه لایه تی که به م شیوه زاران وه گریدراوه، وا ده کات زمان بیټه سه رچاوه یه کی هیز و ده سه لاتی سیاسی و کومه لایه تی. ټه نهها به هوی هیئانه ناوه ی فاکتوره زمانى و

کۆمه لایه تییه کان له رافه کردن و شیکردنه وه کانیه تردا ده کری حساب بو ئه م ئالۆزی و رهفتاره خاوهن ریسایانه بکری، ئه مهش ئامانجی کۆزمانه وانیه.

رېبازه ته واو کاریه کان:

به خۆلادان له توندی مشتومپی ئه کادیمیانه، ده کری بلیین رېبازه ته واو کاریه جیا جیاکانی توژیینه وهی زمان، هه ریه که لایه نیکی جیای ئه م دیارده ئالۆزه وهرده گریته و ده یکاته دیلی بهرژه وه ندیه کانیه خۆی. زمانه وانیه فۆرمه ل به دوای سیسته میکی یونیقیرسالی سه ره خۆ ده که وئ، به به کارهینانی دیزاین و پیکهاته می شکی مرۆف هه ولده دات بنه ما سه ره کیه کانیه زمان پرون بکاته وه. زمانزانی دهروونی پرساری ئه وه ده کات که چۆن ئه م سیسته مه کارده کات و چۆن خه لکی فیتری ده بی یان له دهستی ده دات. کۆزمانه وان ده پرسی له کۆمه لگایه کی ئاخاوتنی زیندوو و ئالۆزدا ئه م سیسته مه چۆن به کاردیته. وه لامه کانیه هه ریه که له م پرسیارانه گرنگ بو زمانه وانیه کرداره کی، که له سه رووی هه موو شتی که وه، گرنگی به چۆنیته ی یارمه تیدانی خه لک ده دات له فیروونی زمان و چۆنیته ی به کارهینانی کاریگه رییانه ی زمان له چاره سه رکردنی کیشه پراکتیکیه کانیه ژیا نی رۆژانه .

ههروه که چۆن زمانه وانیه فۆرمه ل و سایکۆزمانه وان گرنگی به زمان ده دهن وه که سیسته میک که تاییه تمه ندی یونیقیرسالی هه یه، کۆزمانه وانیش ته ماشای په یوه ندی ئالۆزی نیوان شیوه زاره کانیه نیو زمان و چه شننه په یوه سته کانیه ئه و گروپه کۆمه لایه تیانه ی که زمانه که به کاردینن، ده کات. بو له گۆرانیدا ده گوتری "توماتو"، به لام تو ده لیی "تومه ی تو". بوچی من به هه ندی که س ده لیم "Good morning" به هه ندی تریش "Hi"؟ چۆن (پرو فیسۆر هه یگینس) ده زانی که کامه به شی ئاخاوتنی (ئیلینرا دولیتل) پیویسته بگۆردری بو ئه وه ی بیته ئه ندامی چینی سه رده ست (upper class)، کۆزمانه وانیه هه مووی ده رباره ی هه مه چه شنیه، به دوای لیکدانه وه کۆمه لایه تیبه کاند ده گه ری بو هه مه چه شنیه و هه مه شیوازی له به کارهینانی زماندا.

کۆزمانه وان گرنگی به وه ده دات چۆن ئه ندامانی کۆمه لگه یه کی ئاخاوتن ده توانن کاردانه وه یان هه بی و جیاوازی ده رپینه زمانیه کانیه په یوه ست به دابه شبوونی

کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری و سیاسی و ټایینه‌کانی نیو یه‌ک کۆمه‌لگای ټاخاوتن دیاری بکهن، له‌وه‌ی که پیی ده‌گوتری ټامانجی مایکرۆبیانه‌ی کۆزمانه‌وانی. زمانه‌وان ده‌یه‌وی پیشانی بدات چۆن جیاوازییه‌ تاییه‌تیه‌کان له‌ گۆکردن یان پزیماندا وا له‌ ټه‌ندامانی کۆمه‌لگه‌یه‌کی ټاخاوتن ده‌کهن، که بریار له‌سه‌ر پله‌ی خوینده‌واری و باری ئابووری قسه‌که‌ر بدات. له‌ شاری نیویۆرک، بۆ نمونه، گۆکردنی وشه‌ی "this" وه‌ک /دیس/ یان گۆکردنی وشه‌ی "bird" وه‌ک /بوید/، ټامازه‌یه‌ که تویژی کۆمه‌لایه‌تی قسه‌که‌ر ده‌رده‌خات. به‌هه‌مان شیوه‌ هه‌لټزاردنی ده‌سته‌واژه‌کان (ټه‌گه‌ر له‌ جیاتی " doctor's office" بلټی "doctor's surgery") به‌ پرونی ده‌ریده‌خات که قسه‌که‌ری ئینگلیز له‌ چ به‌ریکی ئوقیانووسی ټه‌له‌سی ژیاوه. له‌ راده‌به‌ده‌ر به‌کاره‌ینانی کلکه‌پرسیار تاییه‌تمه‌ندییه‌کی کچانی گه‌نجی نیوزله‌ندایه. زۆر به‌کاره‌ینانی وشه‌ی ستانداری عه‌ره‌بی تاییه‌تمه‌ندییه‌کی ټاخاوتنی په‌تیانه‌ی عه‌ره‌به‌ پۆشنبیره‌کانه. هه‌روه‌ک چۆن ټاخاوتن خو‌ی ناوه‌رۆک ده‌گوازیته‌وه، شیوازی ټاخاوتن و هه‌لټزاردنی شیوازیکی کۆمه‌لایه‌تی تاییه‌ت زانیاری کۆمه‌لایه‌تی ده‌رباره‌ی قسه‌که‌ر و گوینگر و په‌یه‌ندی نیوانیان پیشان ده‌دات. به‌ مانایه‌کی تر (مارشال ماکوهان) گوته‌نی، ناوه‌نده‌که (ټه‌و شیوازه‌ی هه‌لټزیردراوه)، خو‌ی له‌ خویدا ده‌بیته‌ په‌یامیک.

له‌ لایه‌کی تره‌وه، ټامانجی ماکرۆبی (macro end) شه‌به‌نگه‌که، که هه‌ندی جار پیی ده‌گوتری "سۆسیۆلۆژیای زمان"، که جیاوازه‌ له‌ کۆزمانه‌وانی، گرنگیپیدانی زانیان له‌ فینۆمینای زمانه‌وانی تاییه‌ت ده‌گۆریت بۆ گرینگیپیدانی سه‌رتاسه‌ری زمان یان چه‌شن (ټه‌م چه‌مکه‌ به‌کارده‌هینین بۆ هه‌ر چه‌شنیک له‌ چه‌شنه‌کانی زمان) له‌ ماکرۆ زمانه‌وانی هاوشان له‌گه‌ل فینۆمینه‌ که‌لتورییه‌ مرۆقاه‌تیه‌کانی تر مامه‌له‌ له‌گه‌ل زمان (زمانیکی تاییه‌تیش) ده‌که‌ین. بۆ نمونه، له‌وانه‌یه‌ پرسیار بکه‌ین ده‌رباره‌ی گرنگی گۆرانی ته‌واوی زمانی گروپیکی کۆچه‌ر له‌ ولاتیکی بیگانه‌ بۆ زمانیکی نوی یان پاراستنی زمانه‌ کۆنه‌که‌یان به‌مه‌به‌ستیکی دیاریکراو. بۆچی زۆربه‌ی ټه‌وانه‌ی له‌ ټه‌ورپای باکووره‌وه‌ کۆچ ده‌کهن بۆ ټه‌مریکا، زۆر به‌ خیرایی واز له‌ زمانه‌که‌ی خو‌یان ده‌هینن، له‌ کاتی‌کدا ټه‌و کۆچه‌ره‌ ټاسیایانه‌ی بۆ ئینگلته‌را کۆچ ده‌کهن، زمانه‌که‌ی خو‌یان به‌ زیندوویی ده‌پاریزن؟ چۆن زمانی ویلژییه‌کان له‌ داگیرکردنی ئینگلیز ده‌ربازبوو، یان چۆن زمانی باسکۆ و که‌ته‌لان به‌ زیندوویی مانه‌وه‌ له‌ ژیر سیاسه‌تی فرانکویی و ناچارکردنی به‌کاره‌ینانی ئیسپانی که‌ته‌لانی؟ له‌وانه‌یه‌ له‌ پیوه‌ندی نزیک

ههلبژاردنی زمان و ناسنامهی کومه لایه تی بکولینه وه، پرسپاری ئه وه بکه مین بوچی ئه م زمانه ئه وه نده گرننگن بو مه ورپه کان (Maoris) و باسکوییه کان (Basques) و فریسیه کان (Frisians)، به شیوه یه ک ناماده بوون که کرده وی سیاسیه بگرنه بهر بو ئه وه بیانپاریزن. ده کری پرسپاری ئه وه بکه مین که بوچی قسه که رانی هه ندی شیوه زار زور کاریگر و به هیزن، که چی قسه که رانی شیوه زاره کانی تر به دهستی سیاسه تی جیاکاری ده نالینن. ئه م پرسپاران به یه وه ستن به به کاره یئانی سه رتاسه ربیانه ی زمان یان شیوه زار نه ک جیاوازی تاکه که سی، کردنی ئه م پرسپاران هه ش وا ده کات که توژیینه وه له زمان بیته هه کاریک بو تیگه یشتنی کومه ل.

هه ندی له زانایان ئه م جیاوازی به له به رو بوچوون به کار دینن بو دابه شکردنی ئه م به وه بو دو به ش. ده یانه وی کوزمانه وانی، که جه خت له سه ر گرنگی کاریگره ییه کومه لایه تیه کان له سه ر زمان ده کات، له سو سیو لۆژیای زمان جیا بکه نه وه، که جه خت له سه ر گرنگی رۆلی زمان له کومه لگادا ده کات. له م باسه دا، من له هه ردوو لایه نه که ده کومه وه، گرنگی به شته هاوبه شه کانی پیوه ندی نیوان زمان و کومه لگا ده ده یین، پیوستیش به وه ناکات پرایوریته ی به دینه یه کیکیان.

هه روه ک ده بینن، ژماره یه کی زور له فینومینیای پچر پچر و جیا جیان، به لام په یه ونیدار هه ن که ده کری له هه ردوو گوشه نیگاوه سه یر بکرین، له وانه بابته کانی وه ک زمان و جینده ر، چین و توژیته کومه لایه تیه کان، پلاندا نان بو زمان، زمان و ده سه لات، زمان و ئیتیک، زمان و ناسیونالیزم. بو ئه وه ی ره هه نده په یه وه سه کانی ئه و پاتیرنه ی که لییده کولیتته وه بگریته وه، کوزمانه وانان به به رده وامی ناچار ده بیته که مه ودا ی لیتوژیینه وه که ی فراوان بکات له زانسته سه ره کیه کانی زمانه وانی و سو سیو لۆژی بو به وه کانی تری وه ک سایکولۆژیای کومه لایه تی و لیکولینه وه جینده ربیه کان و کاریگری سیاسه تی گشتی و زانستی سیاسی و میژووی.

ئه گه ر تیمیک هه وه ش هه بیته که له لیکولینه وه کانی کوزمانه وانی هه لقوولای، ده بی ئه وه بی که ئه و تیکچرژانه ئالۆزه ی پیکهاته ی زمان له گه ل پیکهاته ی کومه لایه تی مانای ئه وه یه که هه ر به کاره یینه ریکی زمان به به رده وامی کاردانه وه ی بو زانیاریه کومه لایه تیه کان هه یه و ئاماژه ی کومه لایه تیه ش ده رباره ی خو ی به به رامبه ر نیشان ده دات. ناسنامه ی من (یان ناسنامه هه مه چه شه نه کانی من) ده ناسریتته وه و دیاریده کریت له ریگه ی هه لبژاردنی من بو ئه و شیوازه جیاوازه ی که زمان

دهسته بهري دهکات. له مەش زياتر، دهکری بليين که ئەم هەلبژاردنی ناسنامەيه، چاکتر له فاکتوره کانی تر، حيساب بۆ شيوازه جياواز و بهرچاوه کانی ناخاوتنی سرووشتی دهکات.

بهلام پيش ئەوهی له مە بابەتە تايبه تيانە بکۆلینه وه و ئەم تيورانە بخوینين، که ئەم دياردانە پروون دهکەن وه، زۆر گرنگه پروونی بکهينه وه که داتای کۆزمانه وانی چييه، چ ريبازيک بۆ کۆکردنه وهی ئەم داتايانە به کار ديت.

میتۆده کانی ليکۆلینه وه:

له چی بکۆلرته وه و چۆن ليکۆلینه وه که بکری، دوو پرسياری پهيوهست به يه کن. تيوره کان پيمان دهليين چ راستييه که به داتا حيساب دهکری. زانست، يان به کردنی پرسياری گرنگ له بارهی داتاوه يانيش به دۆزينه وهی ريگه ی نوئی تيبيني کردنی داتاگان و وهلامدانه وهی پرسياره گرنگه کان پيشده که وي. (نه عۆم چۆمسکی) له زمانه وانیدا شوړشیکي هه لگيرساند به پرسيار کردنی له باره ی ئەوهی چۆن هه موو ئەو که سانه ی فيری زمان دهبن (زمانی يه که میان، بابليين) به لگه ی ئەوه نيشانده دن که کۆنترۆلی ريساکانيان کردوه، له کاتيکدا له کاتی قسه کردنی ناساييدا له گه ل خه لکانی تر ئەمە ديارنييه. کۆزمانه وانا پرسياریکی جياواز دهکەن: چۆن له سه ر ئەو هه مەچه شنيه راوه ستين، که له هه ر زمانیکدا هه يه. ئەوان چۆن گرنگی به وهلامدانه وهی ئەم پرسياره ده دن، ئەوه اش گرنگی به خودی پرسياره که ده دن. هۆی ئەم گرنگی پيدانه ش ئەوه يه ئيمه ده بی تيبيني فينۆمينه دایناميکيه که بکه ين له بارودۆخه سروشتيه که ی خۆيدا.

له بايلۆجيدا، بهر بلاوترين ميتۆدی ليکۆلینه وه له سه ر (بۆق) بريتييه له توپکاری کردنی لاشه که ی، به لام به دلنيايه وه بۆقیکی مردوو سوودی نيه. له کۆزمانه وانیدا، مه ته لی هاوشيوه ی بۆقه که ئەوه يه که له بۆق پيی ده لی پارادۆکسی چاودير "paradox observer's" ئەويش ئەوه يه که چۆن ده توانين چاوديري شيوازی قسه کردنی خه لک بکه ين، به بی ئەوه ی ئەوان هه ستي پی بکه ن؟

مه ته له که لي ره دايه، کۆزمانه وانا پييان وايه به کارهينانی زمان هه ميشه هه ستيا ره و په يوه ندی به په يوه ندیه کۆمه لايه تيه کانی به شداربووانی پروودای ناخاوتنه که وه هه يه. ئيمه به يه که شيوه قسه ناکه ين، قسه کردنمان له گه ل گه وره کانی خۆمان جيايه، له

قسه كردغان له گهڼ ټول هارپيشه كانمان، هارپيكانمان، يان له گهڼ مندلان. شيوآزي قسه كردغان به ته واوي ده گوري كاتيځ يه كيځي تر (به تاييه تي كه سيځي نامو) دپته ناو گفټوگوكانمان. هه تا مندلانيش زور به خيڙايي فيري به كارهيڼاني شيوآزي جيا جيا ده بن بو قسه كردن له گهڼ خه لځي جيا جيا. به بوني هم هه ستيا ريه، زمانه وان، كه خوي نامو و غه ريه، چوڼ ده تواني تيبيني شيوه زاري قسه كه و ټولو شيوآزي كه هارپيڼان له نيوان خوياندا به كاري دپنن، بكات، به بي ټوهي كه هه ستي پي بكنه تو ماري بكات؟ ټايا ټاماده بوني خودي كوزمانه وان سروشتي ټاخاوتنه كه ناكوژي، هه روهك چوڼ چه قوي بايلو جيسته كه له كاتي تو يكاريه كه دا بو قه كه ده كوژي؟ هيچ وه لا ميځي گونجاو بو هم پرسياره نييه. كوزمانه وانان به زور شيوه هه وليان داوه له م پارادوكسه رزگاريان بي، هه روهك له مه ودوا ده بينين.

داتاكان چين؟

پرسيا ريه سهره كي له هه زانستي كدا ټوهيه كه داتاي روون و ټاشكرا له چي پي كديت. له كوزمانه وانيدا، له مباره وه ناكوكيهك له نيوان چاوديريان و ټه ندازه پيوه ران هه يه. (چوشوا فيشمان) چه ندين جار ټوهي گيڼاوه ته وه كه كاتيځ ټوه له گهڼ (چوڼ گه مپيڼز) پي كه وه كاريان له ليكوليڼه وه يه كه ده كرد له باره ي دوو زماني (bilingualism) له نيو پي ټرو ريكانيه كان له شاري باريو له جيڼسي، (گه مپيڼز) ناوه ناوه داواي ليكردوه كه به لځه بو راستيه كان پهيدا بكا. (فيشمان) به هوي ټوه باكگراونده ي له سو سيولوژي و سايكولوژي هه ييو، كومه ليك ټاماري ټاماده كراوي به هوي كوميپيوته روه ټاماده ده كرد. كاتيځيش (گه مپيڼز) له لايه ن فيشمانه وه روو به رووي پرسيا ريه ده رياره ي به لځه ده بو، له به رټه وه ي ټوه وهك ټيټنوگرافيځ كاري كردبو، باسي ټوه گفټوگويي ده كرد كه شهوي رابردوو له ټاهه نكي كدا گويي لي بيو. سه يركه، (فيشمان) داتاي ده رهيڼراوي به كارهيڼاوه، كه ده كوي به شيوه ي ټامار شيبكريته وه، له كاتيځي كدا (گه مپيڼز) له ريگه ي چاوديري كرنه به كارهيڼاني زمان له شوي نكاتيځي سروشتيدا داتاكاني دوزيوه ته وه. ټه گه هه وليده ين له بنچينه ي ټهم دوو ريڼازه تيڼگه ين، ده كوي بلين كومه لئاسان به لځه كاني خويان له شيوآزي وه لا مدانه وه ي ژماره يه كي زوري خه لك بو ټوه پرسيا ريه وردانه ي كه ليڼان ده كوي هه لده هيڼجن. كومه لئاسان پيڼان وايه ټوه هيڼه كومه لايه تيانه ي كه كوزنوژولي ټاخاوتني ټا كه كان ده كهن له و ټامارانه ده رپراوه كه

ته گهر نه ندازه يه کي زور له داتاگان شيبکړينه وه، ده کړي لايه نگرې و پشستگري
 ناخيوران بدوزرېته وه. ټينزگرافيه کان له لايه کي تره وه، که ده توان به راورد له نيوان
 رډه فتري تاکه کاني کلتوريک له گه ل کلتور ه کاني تر بکه ن، نه وان ده توان پشت به
 هوښي زگماکي (intuition) خوږيان به ستن و رووداويکي دياریکراو راقه بکه ن. ده کړي
 بلين هه ردو و ريبازه که ته واوکري به کترن.

ته گهر هه ر ميتوډيک به کار به ينين، نه وه ي کو زمانه وانان به دوايدا ده گه رين نه وه يه که
 نه وان ده يانه وي به لگه ي نه وه يان ده ستکه وي که ريساگه ليکي کو مه لايه تي قبول کراو
 هه ن، هه مه چه شني له ناخاوتندا ته فسير ده که ن. به شيکي به لگه کان په يوه نديان به
 شيوه زاره کانه وه هه يه (جياوازي له گوگردن يان هه لېژاردي وشه کان يان هه لېژاردي
 ريزمان)، به شيکي تريان په يوه ندي به تاييه تمه نديه کاني قسه که ره وه هه يه (ته مه ن،
 جينده ر، پله ي خوږينده واري، شويني له دايکبون، شويني نيشته جيبون)، به شيکي
 تريان په يوه نديان به سروشتي قسه که رنه که وه هه يه (ژينگه که، بابه ته که، رولي
 قسه که ران). هه ندي له و داتايانه ده کړي له ريگه ي چاوديري که رنه وه کو بکړينه وه،
 هه نديکي تريان له ريگه ي لي هه لېنجان هه وه. تاي ا چاوديري که رن (observation)
 جينگه ي متمانه يه؟ نه مه ش کيشه يه که: قسه که ر له وانه يه خو ي وا پيشان بدات يان درو
 بکات، چاوديريش له وانه يه زور به وردی سه يري شته کان بکات يان به پيچه وانه وه زور
 شتي گرنه نه ييني. هه موو نه م گرفته ميتوډيانه جينگه ي له سه ر وه ستان، به تاييه تي
 له توږينه وه له فينومينه يه کي زيندوي وه ک زمان و له کاتي به کاره ينيان ي
 کو مه لايه تيشدا.

له بهر نه م گرفتانه زورتيک له ليکوږينه وه کان داتاي هه مه جوړ به کار ده هينن که به
 شيوازي جيا جيا کوکراينه وه. ته گهر ريبازي چاوديري که رن هه مان نه نجامي ليکدانه وه ي
 نمونه ي ناخاوتنه کاني هه بوو، ته گهر راپرسی بيړ و بوچوونه کان له گه ل ناماره
 تيبينیکراوه کان هاوتابون، ليره دا کو زمانه وانه که ده تواني دلنيابي له وه ي پيکه اته ي
 ژيره وه ي ليکوږينه وه که ي جينگه ي متمانه يه.

کو زمانه وان له کاتي کار که رندا:

له رووي پراکتیکيه وه، ژماره يه که چاره سه ري که ردي بو گرفته کاني "پارادوکسي
 چاودير" دوزراونه ته وه بو کوگردنه وه نمونه ي ناخاوتني سروشتي. بو ليکدانه وه ي

گۆكردنى جىيا جىيا، ئەو كۆزمانەوانانەى كە لىكۆلئىنەوہ لەسەر ھەمەچەشنى ماىكۆزمانەوانى دەكەن، زۆر جار حىساب بۆ زۆر روودان و زوو زوو دووبارەبوونەوہى فيچەرئىكى زمانەوانى لە شوپىنكاتىكى كۆمەلايەتيدا دەكەن. بۆ دۆزىنەوہى جىياوۈى چاكتەر، لەوانەيە ئامىر بەكاربەيىن بۆ پىوانى دەنگ لەكاتى ئاخاوتىندا. لىرەدا بۆ وەدەستخستنى نمونە بۆ شىكردنەوہكانيان، ئاخاوتنى سروشتى دەبى لەسەر كاسىت تۆمار بكرىت. ئەمەش ديسان كىشەى مېتۆدى دىنپتە ئاراوہ. ئايا قسەكەران ئاگايان لە تۆماركردنەكە بى، ھەولنادەن روونتر قسەبەكەن يان كە رىكۆردەر بىيىن، بە شىوہيەكى ستاندار قسەناكەن؟ ئايا ئەو داتايانەى بەم شىوہيە كۆدەكرىنەوہ سروشتىن؟ زۆرجاران تۆماركردنى نەيىنى بەكارھىنراوہ، بەلام بەشىوہيەكى گشتى وازى لىھىنراوہ. لەوانەيە ھۆكارى پراكتىكى لە پشتى ئەمەوہ ھەبى، كاسىت و رىكۆردەر بەزۆرى دەنگدەنگيان ھەيە و بە پرۆسەيەكى گران بەھاو ئالۆز دادەنرئىن. لەوانەيە ھۆكارى ئەخلاقىشى لەپشتەوہ بى. پەنجا سال لەمەوبەر دەكرا لىكۆلئىنەوہيەك پشت بەو گىتوگۆيە بەستى كە بە شىوہيەكى نەيىنى لەو ھىلە تەلەفونىەوہ وەرگىراوہ كە بە بۆردىكى زانكۆوہ بەستراوہتەوہ. بۆ ئەوہى زىاتر رىزى ئەو كەسانە بگىرى كە تاقىكردنەوہيان لەسەر دەكرى و تايبەتمەنديان پىشيل نەكرى، ئىستا كۆزنامەوانان خۆيان داواى مۆلت لەو كەسانە دەكەن كە كاسىتى قسەكردنەكانيان بەدەنى. ئەمپرو رىكۆردەر بە ئازادى بەكاردەھىندىت، توپزەران پىيان وايە كە كاتىك چاوپىكەوتن بەردەوام دەيىت ئەو ھۆكارانەى كە دەبنە ھۆى ئەوہى قسەكەر بە فۆرمەلى قسەبكات، نامىنى.

چاوپىكەوتنى كۆزمانەوانى، كە مۆدىلئىكە لە لايەن (ويليەم لەبۆف) گەشەى پىدراوہ و كاتى خۆى لە توپزىنەوہى دكتوراكەى خۆى (كە ئىستا بە كلاسىك دادەنرئىت) بەكاربەيىناوہ، كە لە بارەى ئىنگلىزى شارى نىويۆركەوہ، بە يەكىك لە بەربلاوترىن تەكنىكەكانى كۆكردنەوہى سامپلى زمان دادەنرئىت. لەم جۆرە چاوپىكەوتنەدا، كۆزمانەوان قسە لەگەل كەسەكەدا دەكات، ھەولدەدات رايىكىشپتە نىو گىتوگۆيەكە، بۆ ئەوہى بتوانى شىوہ جىياوازەكانى ئاخاوتن لە قسەكانيدا بدۆزىتەوہ. ستايلى ئاسايى ئەم جۆرە چاوپىكەوتنە تارا دەيەك فۆرمەلە، چونكە قسەكەرەكان نامۆن بە يەكتەر، بەلام چەند رىگايەك ھەن بۆ كەمكردنەوہى فۆرمالىتى. چاكترىن شىواز بۆ ئەوہى بەئاگايى قسەكەر كەمبكرىتەوہ ئەوہيە كە تىكستىك يان لىستىك وشە بەدەيتە ئەو كەسەى كە

چاوپيکەوتنى له گەڵ دەکەى بۆ ئەو بىخوینیتەوه. زۆر ئاستەمه بتوانى ئاستى فۆرماليه کەى بياريزى. ليرەولهوى ئاخاوتنى نافرمى هەر دەردهکەوى، به تاييهتى کاتيک قسه کەر قسه له سەر بابەتيک دەکا له دەردهوى چاوپيکەوتنه که ، بۆ نمونه کاتيک دايکيک که له لايەن کۆزمانه وانیکه وه چاوپيکەوتنى له گەڵ دەکرى، مندالە کەى دیتە ژوروه و ئەویش قسهى له گەڵدەکات. حالهتیکى تر ئەوهيه کاتيک قسه کەر پروداويکى پر له جۆش و خرۆش دەگيريتەوه که خۆى تيدا به ژدار بووه.

دەکرى سوود لهم حالته وەرگيرى بهوى که پرسيار له بارهى پروداويک له قسه کەر بکريت که تيدا ژيانى له مەترسيدا بووه و به مەش ئاخاوتنيکى سروشتى بى ناگايانه مان دەست دەکەوى.

چاوپيکەوتنه کان پريکى باش داتا به دەسته وه دەدەن، له بەرئەوه زۆر به هادارن له ليکۆلینهوى قولى شيوه جيا جياکانى زمان. به هەلبژاردنيکى وردى که سه کان، قه کۆلەر ده توانى دلنابى لهوى که چهشنه کۆمه لايهتیه گرنگه کان (بۆ نمونه، جيندر، تەمەن، پلهى خوینده وارى، کار) دەکرى پيشاندرين. يه کيک له و رپگايانه ئەوهيه ئەو که سانه هەلبژيرى که پيشتر ليکۆلینهوى سۆسيۆلۆژانه يان له سەر کراوه. به لām له بەرئەوهى چاوپيکەوتن کات و توانايه کى زۆرى دهوى، به زۆرى ژمارهى ئەو که سانهى بۆ چاوپيکەوتن هەلدەبژيردين ديارى کراوه.

بۆ ليکۆلینهوى له ژمارهيه کى زۆرى خەلک، تەکنیکيکى شاراهه هيه بۆ کۆکردنهوى داتا پيى ده گوتري وه لām خۆتیهه لئه قورتينه ره کان (non-intrusive responses). له بۆق ئەم تەکنیکهى به کارهینا، کاتيک پرسيارى له فرۆشياره کانى سى نهوى بازاره کەى نيۆرک کرد. وه لāmى پرسياره کەش "نهمى چوارهم" (fourth floor) بوو. ئەم وه لāmە دوو شيوه گۆکردنى (I) و (پ) يکى تيدا بوو. کاتيک که داواى ليده کردن وه لāmە که دووباره بکەنه وه، سیتیکی تری داتا دەسکەوت، ئەمجاره يان وه لāmە کان ستريسيان تيدا بوو. ههروهه ريبازيکى تر په پره و کراوه له شارىکى فره زماندا به به کارهينانى گفتوگو ته له فۆنيه کان که به زمانى جيا جيا کراون، بۆ زانينى ئەوهى که ئايا ده مارگيرى به رامبه ر قسه کەرانى يه کيک له و زمانانه هيه يان نا؟

کاتيک نمونه له ئاخاوتنه سروشتيه کان کۆده کرينه وه ئينجا ده بى شيبکرينه وه. به زۆرى زمانه وان گۆراويک (variable) هەلدەبژيريت، که ئەمەش فيچهرىکى تاييه تيه و تيبينيه کانى پيشتر ده ريانخستوه. که ئەم فيچهره گرنگيه کى کۆمه لايه تى هيه. له

له و خه لکه ده کرد که توږينه وهيان له سهر ده کردن (يان به وردی گروپيکيان لي هه لده بزاردن، که نوينه رايه تي ژماره يه کی زورتري خه لک بکه ن)، دهر باره ی خوځيان و بيروباوهرپيان و ر هفتاريان. به دووباره کردنه وهی هه مان پرسيار به شيوهی جيا جيا، سايکولوجيسته که دهيتوانی بزانی که وه لآمه کان جيگهی پروان يان نا، ههروهه به دانانی وشه ی گونجاو ورد له پرسياره کاند، دهيتوانی جهخت بکاته سهر ته وه لايه ن و فيچه رانه ی که دهيه وي شيان بکاته وه. يه کيک له گرفته کانی راپرسی ته وه يه که زور به پرونی جهخت ده کاته سهر بابه تيک که ته وه خه لکه ی وه لآم ده داته وه، ده زانی راپرسیه که مه به ستي چييه. گرفتیکي تر ته وه يه له به رته وهی راپرسی له پيشدا داده نری، پاشان ناگوردری، له وانه يه پاشتر ده رکه وي که زور پرسياری تری چاک ده بوايه بکرايه. له م باره يه وه، چاوپيکته وتن زور فليکسييل تره، به لآم کاتی زياتری ده وي بو ته نجامدان و شيکردنه وه.

راپرسی زور به سووده له کورکونه وهی داتای ديؤگرافي (ته مه نت چهنده؟ چهند سالت له قوتابخانه به سهر برد؟ کارت چييه؟). ههروهه به ليکولينه وه له بيروبوچونيش به کارديت (پيتوايه کامه زمان به سوود ترين يانه؟ کامه زمان جوان ترين يانه؟) به به کارهينانی پرسياری "دهتوانی-بکه ی" (can-do)، راپرسی له وه ده دستخستنی توانای به کارهينانی زمانه کانيش به کارديت (به چهند زمانیک دهتوانی بخوځينه وه؟ به چهند زمان دهتوانی گفتوگو بکه ی؟).

پاشکو

تيکستی يه که م:

رونالډ وورډو: پيشه کيه که دهر باره ی کوزمانه وانی. (چاپی دووه م). بلاک وييل ۱۹۹۲، لاپه ره ۱۰-۱۱

کوزمانه وانان گرینگی به پيوهندي نيوان زمان و کومهل ده دن. ته گهر پيناسه ی کومهل بکه ين به وهی که بریتی بي له کومهلک خه لکی ريکخراو، زمانيش بریتی بي له ريگه يه که بو پيوهنديکردنی ته م کومهل خه لکه له گهل يه که، که واته ههر له تيستاوه جوریک له پيوهنديمان له نيوان هه ردوو چه مکه که دياریکردوه، چونکه کومهل به زمانیک قسه ده که ن. له وانه يه پيوهندي تری زور ثالوزتريش له نيوان زمان و کومهل

هه بې. له تم ټيکستهي خواره وه، رڼالډ وړدو چوار جور پيوه ندي له نيوان هم دوو چه مکه پيشنيار ده کات:

ده کړي چند جورتيک پيوه ندي له نيوان زمان و کومه لدا هه بې. يه کيکيان ته وه يه که له وانه يه پيکها ته ي کومه لايه تي کاربکاته سر پيکها ته يان ره فتاري زمانه واني يان ييش هر به ته ووي هم پيکها ته يه ديار ي بکات. ده کريت چند ين به لگه بو هم بو چوونه به يتر يته وه: له وانه ديار ده ي پله ي ته مه ن (age - grading). منداله بو چو که کان جياواز له وانه ي له خويان گه وره تر قسان ده که ن، ته وانيش له لايه ن خويانه وه جياواز له گه وره کان قسان ده که ن. هه روه ها هه ندي ليکول ينه وه ده ريده خن شيوازه جياوازه کاني زمان ره نگدانه وه ي شوي ني جوگرافي و کومه لايه تي يان بنه چه ي نيتنيکي و ره گه زي قسه که رانه. ليکول ينه وه ي تريش ده ريده خن که شيوازي قسه کردن و هه لبراردني وشه کان و هه تا ريساکاني گفتو وگو کردنيش به گو يره ي داخوازيه کومه لايه تي هه کان ديار يده کرين. ليره دا ده گه ينه ته و نه نجامه ش که ده سه لات (power) چه ميکي زيور گر ينگه له روونکردنه وه ي ره فتاره زمان يه کان. ده سه لات، چ بو وه ده سه ته ينان يان بهر گر يکردن له شتيک کار يگه رييه کي زوري له سه ر هه لبراردني زماندا هه يه.

پيوه ندي دووه مي چاوه روا نکراو به ته ووي پيچه وانه ي يه که مه: پيکها ته يان ره فتاري زمانه واني له وانه يه کار يگه ري هه بې له سه ر پيکها ته ي کومه لايه تي يان ييش هر به ته ووي هم پيکها ته يه ديار ي بکات. هم بو چوونه له پشتي گر يانه ي وورف (Whorfian Hypothesis) و بو چوونه کاني (بيرنستين) و هه موو ته وانه ي که پييان وايه ته وه زمانه کانن بو نيان هه يه نه ک قسه که راني هم زمانانه. جوري سييه مي پيوه ندي له نيوان زمان و کومه ل ته وه يه که کار يگه رييه که دوو لايه نانه يه (bi-directional): له وانه يه زمان و کومه ل هه ردوولا کار له يه ک بکه ن. يه کيک له لايه نه جياوازه کاني هم ري يازه ته وه يه که سروشتي هم کار يگه رييه دايه ليکتيکيه، ته مه ش بو چوونيکي مارکسيانه يه و له لايه ن ديتماره وه پيشنيار کراوه، که پي ي وايه " ره فتاري ناخوتن و ره فتاري کومه لايه تي له حاله تيکي کار ليکردني به رده وامدان " هه روه ها " باره زيندووه کاني ماده ده " فاکته ريکي گر ينگن له م په يوه ندي ه دا.

جوري چواره مي پيوه ندي يه که پي ي وايه که به ه يچ شي وه يه ک پيوه ندي له نيوان پيکها ته ي زمانه واني و پيکها ته ي کومه لايه تي نيه و هه ري هه که يان سه ري هه خو ن. جياوازي هم گر يانه يه ته وه يه، هه رچه نده له وانه يه جورتيک پيوه ندي له نيوان هم دووانه هه بې،

به لآم چند هه ولټيكي پيښه گه يشتوون.

چهند پرسيارټيک:

◆ نووسر چ به لگه يهك دهه يښتته وه بو كار يگه ربي پيښه ته ي كومه لايه تي له سر زمان؟

◆ له زوري ي زمانه كاندا، رانوي نيري نه به كار ده يښت بو تاماژه كردن به نيو به مي. بو نمونه: پياو ده بي له كاتي خويدا كاره كاني خو ي جيبه جي بكات (ټم نمونه يه له لايه ن وهرگيړ وه له شوي ني نمونه ټينگليزي به كه دانراوه). ټايا ټمه جياوازي ره گه زي ني به؟ ده تواني باسي حال ته تي تري له م جوړه ب كه ي ت؟

◆ ده تواني چ به لگه يهك بو يان له دژي بو چووني " هيچ پيوه ندي بهك له نيوان زمان و كومه لدا ني به " به يښتته وه؟

ټيكتسي دووهم:

جه يس ميلرو ي: هه مه چه شني و گوړاني زمان. بلاك ويل ١٩٩٢، لاپره ٥-٦ بو يه به با شترين ريگه بو چاوديري كردني پيوه ندي نيوان زمان و كومه ل ټه وه بي كه له كاتي به كار هي ناني زمان له حال ته تيكي كومه لايه تي دا تي بي ني بكري ت. له بهر ټمه، (ميلرو ي) پي وايه له سره تا دا ده بي له كاتي گف تو گوډا سه يري زمان ب كه ي ن: ټاخاوتن چالاكيه كي كومه لايه تيه، به لآم نووسين وانبي ه، چا كترين شوين بو تي بي ني كردني ټاخاوتن گف تو گوډيه. گف تو گوډكان له نيوان دوو به شدار يوو يان زياتر له شوي نكاتيكي كومه لايه تي دا روو ده دن، گوړاني زمانه وانبيش جوړيكي ټم فينو مي نانه يه كه له م شوي نكاتانه وه و له كه سي كه وه بو كه سيكي تر ده گوازي ټنه وه. هه ر يو يه به كه مين بنه ماي موډيليكي كومه لايه تي بو گوړاني زمان گرنگي ده دات به چاوديري كردني زمان له كاتي به كار هي ناني دا: هه ر له ربي ټم بنه مايه شه وه يه كه ده كرى چاوديري ټالو گوړ كردني ټاخاوتن ب كرى. ته نه اش له شوي نكاته كومه لايه تيه كاندا ټم ټالو گوړ كردنانه ناكري له م شوي نكاتانه خالي ب كرى ټنه وه. بو ټه وه ي ټمه جوان تر روونب كه ي نه وه، پيوستمان به م بنه مايانه هه يه:

پرنسيبي (١):

هه ر وهك چو ن زمان (ټمه له ده ر وه ي موډه ټه ده بي و ټا قير كردنه وه كاني نيو ټا قير گه دا) به كار نايه ت، ته نه ا له شوي نكاته كومه لايه تيه كان نه بي، كه تي بي ني ش ده كرى هه ميشه له م كو نتي كتستانه تي بي ني ده كرى، له بهر ټه وه ليك دانه وه كه مان -

ته گهر وردبين بين - دهبي كومه لگاو بارود زخه كه و قسه كهر / گوځگر به هند وهر بگري.

ته م ينه مايه چندين ته نجامي تر له گهل خوي دههيني، گرنگزينيان ته و گشتاندينه به كه دهلي پيكهاته ي زمان پشت دههستي به پرؤسه ي به ته بستراكت كردني زمان له و شوينكاته ي كه به شيويه كي سروشتي درده كه وي. له راستيدا ئيمه تيبيني زمانه كه يان زمان به ته بستراكتي ناكه ين: ئيمه تيبيني خه لكه كه دهه ين. له بهرته وه له به هند وهرگرني گوراني زمان دهبي ته وه پروون بكه ينه وه چون گورانه كان ته م پيكهاته ته بستراكته ده گرينه وه، كه پتي ده لئين زمان (كه ناتوانين به شيويه كي راسته وخو تيبيني بكه ين)، وه كه ته نجامي كي ته و چالاكيانه ي كه خه لك له كاتي قسه كردندا ته نجامي ده دن (كه ده توانين به شيويه كي راسته وخو تيبينيان بكه ين). له گهل ته وه شدا، تيبيني ناپيكهاته ييه كاني ته م فينومينه هلبژيردراوه به س نيه لي ره دا: وه سفكرده كانمان بو شيوازه كوزمانه وانويه كان پشت به و شيوازانه دههستي كه دو ياره ده بنه وه و دهبي سيته ماتيك بي و داتاكان به هند وهر بگري. ههروه ها له م پرينسپه وه بومان درده كه وي كه پيوسته گرينگيه كي زور به ميتوده كاني كوكردنه وه و شيكردنه وه ي داتاكان (و پيونديان به يه كه وه) بده ين.

له كاتي كدا كه بنه ماي يه كه م درباره ي ته وه يه كه ناكري به جيا له كومه ل تيبيني زمان بكه ين، بنه ماي دووم درباره ي ته وه يه كه ناكري وه سف يي كه اته ي زمان بكه ين له دره وه ي كومه ل. ته مهش دياره زور جيگه ي مشتومر نيه.

بنه ماي (۲)

وه سفكرديكي ته واوي پيكهاته ي شيوه زايك (جا چ ئينگليزي ستاندار بي)، يان دايه له كتيك، يان ستايليك، يان هه ر پيجسته ريك بي) ته نها له و كاته دا به سه ركه وتويي ته نجام ده دريت كه برياريكي بنچينه يي يان حكومداني كومه لايه تي له م وه سفكرده دا به هند وهر بگري.

وشه ي "كومه لايه تي" لي ره ماناي چيني كومه لايه تي يان پايه ناگيه نيته - ته و بريارانه ي (يان حوكمانه ي) كه باسيان دهه ين بريارن (يان حوكمن) درباره ي نورمي شيوه زاره كان، ته و نورمانه ش كومه لايه تين به و مانايه ي كه به شيويه كي كومه لايه تيانه فه بوول كراون - پشت به ريكه وتن و را له سه ر بووني گشتي قسه كهران له ناو كومه لگايه كدا دههستي و له كومه لگايه كه وه بو كومه لگايه كي تريش ده گورپت.

چهند پرسيارتيك:

- له چ روويه كه وه "ئاخاوتن چالاكيه كي كوومه لايه تيبه، كه چي نوسين وانيبه"؟
- به بوچووني نووسه چ جوړه تيبيني كردنيك پيوسته بو وه دهسته يناني زانياريبه كه كه جيگه ي باوه رپيت دهر باره ي چه شنه كاني زمان؟
- بوچي وه سفكردني پيكهاته ي كوومل پشت به "برپاره كوومه لايه تيبه كان" ده به ستي؟

تيكستي سيپه م:

وليه م له بوڅ: به چين چين كردني كوومه لايه تيبانه ي زمانې ټينگليزي له شاري نيويوركا. سه تنه ري زمانه وانې كاره كي ۱۹۹۶. لاپه ر ۹۱-۹۲:

ټه گهر به و نارگيو ميته رازي بين كه ده لئې ده بې داتا بنچينه يبه كان له به كار هيناني كوومه لايه تيبانه ي زمان وهرگرين، ټه و پرسياره ديتنه پيشه وه كه چوون كو بركرته وه. كيشه كه له وه دا به چاوديري كهر (ټه و كه سه ي داتا كو ده كاته وه) لايه نيكي تر بو گفتوگوكان زياد ده كات.

بو وه ده سته و تنې زانيارې ورد دهر باره ي ره فتاري ئاخاوتن، دواچار پيوستيمان به وه ده بې كه به راورد له نيوان قسه كردني ژماره يه كي زور له قسه كهران بكه ين. له مهش زياتر، ده بې نمونه يه وهرگرين كه نوينه رايه تي گروپيكي زور گه وره بكات، بو نمونه نوينه رايه تي هه موو كوومل گاي ئاخاوتني شاري نيويوركا بكات. ټه مهش ته نها به هه لېژاردي ليره وله وي نمونه كانه وه ده كرى. بو وهرگرتنې نمونه ليره وه له وي و بو ټه وه ي داتا كان به راوردې ژماره يه كي زور له قسه كهران بكه ين، پيوستمان به چاوپيكه و تنه فورمال و پيكه اته يبه كان هه يه . ليره دا تووشې پارادوكس ده بين: چاوپيكه و تنې فورمال شوينكاتيكي ئاخاوتن دياريده كات كه تيبدا به شپوه يه كي ئاسايي ته نها يه ك ستايلي قسه كردن به كاردېت، كه له وان ه يه پيې بگوتري قسه كردن به وريايي (careful speech). له وان ه شه قه باره ي قسه كردني قسه كهره كه له كاتيكي تر دا زور جياواز بي. له وان ه يه له زور شوينكادا قسه كهر به وريايي قسه بكات، به لام له زور به ي هره زوري حال ته كاندا زور گرنگي به قسه كاني خوې نادات، ستايليكي زور هيمن به كاردېنيت، كه پيې ده لېن ئاخاوتني سه رپيبي (casual speech). ده توانين گويمان له م جوړه ئاخاوتنه سه رپيپانه بي له شه قامه كاني نيويوركا، له باره كان، له هيله ژيرزه مينه كان، له كه ناري ده ريا كان ، يان هه ركاتيكي له شاردا سه رداني هاوريپه كمان بكه ين.

هاورپيکامان گروپي زور تاييه تن، به هه مان شيوه ي شم نيويورکيانه ي زور سهرداني باره کان ده کهن، قاوشاني له سهر شه قامه کان ده کهن، سهرداني که نار ه گشتيه کاني ده ریا ده کهن، يان له چيشته خانه کاند ا به دهنگيکي به رز قسه ده کهن بوته وه ي خه لک گوپيان ليبي. تنها له ريگه ي ميتودتيکي ووردي نمونه وهرگرتن که هه موو هاو لاتييان بگريته وه و چاوپيکه وتن له گه ل قسه که ران ليروه وله وي، ده توانين بي لايه نانه کاره کاني خومان پيشکesh بکه ين. ئيستا کيشه که ليروه دايه چون ده توانين شته کان به ده ست بينين له چوارچيوه ي سنووري چاوپيکه وتندا.

چهند پرسيارتيک:

- بوجي چاوپيکه وتني فورمال و پيکه اته تاميژ پيوسته؟
- چون ناماده بوني که سيکي نامو به تاميژي ريکورد هره وه شويکات و باري قسه کردنه که دياريد هکات؟
- چون ده کري شم ريپازه له چاوديريکردني ناخاوتني سهرپيبي به کاربه ي نريت؟
- بوجي چاوديريکردني نه ناسراو (anonymous observation) له شويته گشتيه کاند ا ، هيشته بي لايه نانه نييه؟

تيکستي چواره م:

جوشوا فيشمان: "سوسيولوزيای زمان" چاپي جوشوا فيشمان: پيشکه وتنه کاني سوسيولوزيای زمان. ماوتن ۱۹۷۱. قول ۱، لاپه ره ۲۲۱:

يه کيک له به شداريه هه ره گرنه گه کاني کوزمانه وان له ليکولينه وه ي زماندا شه وه وه له بووه بو دياريرکردني شه به ها کومه لايه تيه ي که به شيوه زارتيک ده دريت. نووسه ر قسه له سهر شه ده کات گرنه گي شيوه زاره کان له وه دانبييه که جياوازن، به لکو به هايه کي سمبولي (symbolic value) ده ده نه زمانه که يان شيوه زاره که شه وه ش دياريد هکات ثايا خه لک به کاريد هينن يان نا. هه روه ک چون چوره جياوازيه کاني پوشاک وه ک يه ک ئيمه گه رم ده که نه وه، به لام به رگي ره سمی سيمبولي گروپيکي تاييه تمه نده، به هه مان شيوه شيوه زاره جياجياکان به هاي تاييه تيان هه يه و سمبولي شه ند امي تيه له گروپيکدا.

به گشتي، سوسيولوزيای زمان ته نها به دواي شه وه دا ناگه ري شه و ريساو فورمه کومه لايه تيانه بدوزريته وه که ره فتاري زمان و هه لسوکه وت به رامبه ر زمان له

کۆمه‌لگایه‌کی ئاخاوتندا روونبکاته‌وه و سنووری بۆ دابنێ، به‌لکو به‌دوای ئەمه‌شدا ده‌گه‌رێ که به‌ها سیمبولیه‌کانی زمان بۆ قسه‌که‌رانی دیاریبکات. شیوه‌زاره‌کانی زمان هه‌ر له‌ خۆیانوه به‌های ئاماژه‌یی و سمبولیان هه‌یه، وه‌ک ئه‌نجامی‌کی حه‌تمی و به‌هوی جیاوازی ئه‌رکه‌کانیان. ئه‌گه‌ر چه‌ند شیوه‌زاری ئاماژه‌یی بۆ چه‌ند خولیاو به‌رژه‌وه‌ندیه‌ک، چه‌ند باکگراوندیک، یان چه‌ند بنچه‌یه‌ک، که‌واته‌ په‌یوه‌ندی و خواستی به‌رز، سنوور و چانسه‌کانی ئه‌و خولیاو به‌رژه‌وه‌ندیانه‌ دیاریده‌که‌ن. به‌های سیمبولی شیوه‌زاره‌کانی زمان په‌یدا ده‌بن و له‌ ناو ده‌چن هه‌رکاتیک پایه‌ی ئه‌و ئه‌رکانه‌ یان سیماکانیان په‌یدابن و له‌ ناوچن. شیوه‌زاره‌کان لیک نزیکی و یه‌کسانی نیشاندده‌ن ئه‌گه‌ر به‌ شیوه‌یه‌کی نمونه‌یی وهرگيرین له‌و پیوه‌ندیانه‌دا به‌کاربه‌یترین که‌ جه‌خت ده‌کاته‌ سه‌ر پیوه‌ندی نیوان قسه‌که‌رانه‌وه. له‌وانه‌یه‌ شیوه‌زاره‌کانی تر نیشانه‌ی پله‌ی خۆینده‌واری و ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی بن له‌ ئه‌نجامی به‌کاره‌ینانیان له‌ لایه‌ن قسه‌که‌رانیانه‌وه له‌ ئه‌نجامی به‌جیه‌ینانی ئامانجیک له‌ به‌کاره‌ینانیدا، هه‌روه‌ها له‌ ئه‌نجامی به‌دیه‌ینانیان له‌و شۆینکات و په‌یوه‌ندیانه‌ی که‌ شیاون بۆ فیروونی ره‌سمی یان بۆ ئایدۆلۆژیایه‌کی تایبه‌ت . له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ئه‌م ئه‌رکانه‌ ده‌کرێ بگۆرین. به‌رئوچوونی (evolution) هه‌نگاو به‌ هه‌نگای زۆربه‌ی شیوه‌زاره‌ لۆکاله‌کانی ئه‌وروپا بۆ ئه‌و ئاسته‌ی ئیستایان وه‌ک زمانی که‌لتور و ته‌کنۆلۆجی ته‌نها نمونه‌یه‌که‌ و پيشانی ده‌دات چۆن ئه‌رکه‌ سیمبولی و کرداریه‌کانی زمان به‌ شیوه‌یه‌کی دراماتیکی ده‌کرێ بگۆرێ. ئه‌مڕۆ گۆرانی له‌م شیوه‌یه‌ به‌ به‌رده‌وامی رووده‌دات.

چه‌ند پرسیاریک

- ژماره‌یه‌کی زۆری خه‌لک پێیان وایه‌ که هه‌موو جوهره‌کانی زمان یه‌کسانن، پێیان وایه هه‌موویان وه‌کو یه‌ک به‌سوودن. بۆچوونه‌کانی فیشمان ده‌باره‌ی به‌های سیمبولی چۆن ئه‌م بۆچوونانه‌ ره‌تده‌کاته‌وه‌؟

- زمانی نه‌ته‌وه‌یی چ جوهره‌ به‌هایه‌کی سیمبولی هه‌لده‌گرێ؟ ئایا ئه‌مه‌ یارمه‌تیمان ده‌دات له‌ تێگه‌یشتنی ئه‌وه‌ی که چۆن جولانه‌وه‌ نه‌ته‌واپیه‌کان زمان هه‌لده‌بژیرن؟

- ئه‌گه‌ر بیر له‌ گۆرانه‌ به‌رده‌وامه‌کانی زمان بکه‌ینه‌وه، چۆن به‌های سیمبولی زمانه‌کان ده‌بنه‌ گرفت بۆ کۆمه‌لگا ئه‌وروپیه‌کان یان هه‌ر کۆمه‌لگایه‌کی فره‌ زمان؟

ژێدەر:

Bernard Spolsky. (۱۹۹۸). Sociolinguistics. Oxford University Press.

نەرشیفی زمانناسی

چەند حەشارگەیهکی ریزمانی کوردی

حەشارگەیی (راناو) *

مەسعوود محەممەد

پاناو لە هەموو زماناندا جیگەیی قسە لێکردن و لێکۆڵینەوەیە، زۆریشی لەسەر نووسراوە تەنانەت خۆم گوتاریکی (١٢٠) لاپەرەیییم لەسەر هەندێ باری پانای کوردییەوه نووسی، لە بەرگی دووهمی گۆفاری کۆردا بلاوکرایەوه. چی لێرەدا بە لایەنیکی شرایەوهی پانای کوردی دەهینرێتە پیش نیگای بینەرانیەوه، گۆشەییکی زۆر تەسک و بزری پاناو، کەوا هەرگیز لێرە بە پیشەوه قسەیی لێ نەکراوە، رەنگە زیهنی کەسی تریشی بۆ نەچووێت، چونکە هەر کەسیکی باسە کەم لە گەڵدا کردبێتەوه بەتەواوی بۆی نوێ بوو.

لێکۆڵینەوەکەش لەبارەیی هەندێ تاییهتی ئەو بەشەییە پێی دەلێن (پانای لکاو)، کە تەعبیریکیە کەسەر لە زاراوەکەیی عەرەبی (ضمیر متصل) ەوه وەرگیردراوەتە سەر کوردی. من لە گوتارە باس کراوەکەیی سەرەوهدا نارەزایی خۆم لەم زاراوەییە (پانای لکاو) دەربریوه، لەو روووه کەوا تاییهتی و خەسلەتە یە کجار بی مانەندەکانی ئەو تەرزە پانای زمانی کوردی لەبن سیبەری تیری ئەو زاراوە پیاوغەلەتینەدا دەشرینەوه و دەورە هەرە گرنگەکەیی لە پیکهینانی رستەیی واتاداری کوردی، یە کجارەکی بی نموود دەبیت. من پیشنیارم ئەوه بۆ زاراوە (پانای چالاک) ی بۆ بە کاریت، هەر بەو پێشەش زاراوەیی (پانای مەند) بکریتە جیگری (پانای لکاو)، هۆی پیشنیارە کەشم لە گوتارە کەدا روون کراوەتەوه،

كەسىك بىيەوى لەگۆشەى نىگام بگات، دەبى بگەرپتەوہ بو خويندەوہى گوتارەكە. وادەزنام باسى ئەم حەشارگەيەش ھەر لەبى جىيى و نالەبارى زاراوہى (لكاو - نەلكاو) زياد دەكات.

با بىيە سەر چەقى باسەكە:

دەزانين پاناوى چالاک (لكاو) لەكوردیدا (بەرپاستى دەبى بلين لە لەھجە ئاخاوتنى كوردستانى خواروو، چونكە لەھجەى سەروو ھەموو پاناوہ چالاکەكانى تیدا دەرناكەويت، دووجۆرە: ۱- پاناوى چالاکى كارى تىپەرى رابردوو (ماض متعد) ۲- پاناوى چالاکى كارى تىپەرى رابردوو كە ھەر خويەتى لەكارى ئايندەدا، چ تىپەرىت چ تىنەپەر.

پاناوہ چالاکەكانى تىپەرى رابردوو، وەك دەزانين ئەمانەن:

(م) بو كەسى يەكەمى تاك وەك: كردم.

(مان) بو كەسى يەكەمى كو وەك: كردمان.

(ت) بو كەسى دووہمى تاك وەك: كردت.

(تان) بو كەسى دووہمى كو وەك: كردتان.

(ى) بو كەسى سىيەمى تاك وەك: كردى.

(يان) بو كەسى سىيەمى كو وەك: كرديان.

پاناوہ چالاکەكانى تىنەپەرى رابردوو ھەموو ئايندەيىكىش ئەمانەن:

(م) بو كەسى يەكەمى تاك وەك: ھاتم، ديم، دەكەم.

(ين) بو كەسى يەكەمى كو وەك: ھاتين، ديين، دەكەين.

(يت، ى) بو كەسى دووہمى تاك وەك: ھاتيت، دىيت، دەكەيت، ياخود ھاتى،

دىي، دەكەي.

(ن) بو كەسى دووہمى كو وەك: ھاتن، دین، دەكەن.

- كەسى سىيەمى تاك ئەم پاناوہى نييە.

(ن) بو كەسى سىيەمى كو وەك: ھاتن، دین، دەكەن.

سرنجىكى سەرىپى دەرى دەخا كەوا پىنج پاناوى كۆمەلەى يەكەم ھەميشە لەدوا كارى تىپەردا دین، دەشانين لەرووى ھىزەوہ تىپەر ژوروى ھەموو كارەكانەوہ دیت. لىزەدا دەبى بەبىر خوينەرى بىنمەوہ، كار لەرووى ھىزەوہ سى پلەى ھەيە: يەكەم: كارى تىپەر كە ھىزەكەى بە تەنھا (كارا - فاعل) داين ناييت و (بەركار -

مفعول) داوا دەکات.

دووهم: تێنەپەری عادهتی وهك: (هات، چو، گه‌یشت، رۆیشت، نیشت) كه له‌ویدا كرا به‌خوایستی خۆی كار كه ده‌كات.

سییهم: تێنەپەری هه‌ره بی هیز كه له‌عه‌ره‌بیدا پیتی ده‌لێن (افعال المطاوعة) و من له كوردیدا پێیان ده‌لێم (كاری ڕوودان) كه فاعیله‌كه‌یان خواستی نییه له‌وشته‌ی ڕوو ده‌دات. صیغهی هه‌ره به‌رچاوی كوردی بۆ ئه‌و كارانه ئه‌وه‌یه كۆتاییه‌كه‌ی له رابردوودا به‌ده‌نگی (ا) دیت و له‌ ئاینده‌دا (ا) كه ده‌بیته (ئ)، وهك: ترازان، پسان، سووتان، ڤان، لوان، لكان، سوان، كولان، برژان.. ئه‌مه‌ش جووری (تصرف) یانه له رابردووه‌وه بۆ ئاینده‌ نیشان ده‌دات كه ئه‌لفه‌كه‌یان ده‌بیته (ئ):

ئیه‌وه برژان ده‌برژێن - لكان - ده‌لكێن

ئیمه سووتاین ده‌سووتیین - برژاین ده‌برژێن

من ترازام ده‌تراییم - كولام ده‌كولیم

ده‌نگی ئه‌لفی كۆتایی كار ئه‌گه‌ر هی (مطاوعة - ڕوودان) نه‌بیته، له ئاینده‌دا به‌دیار ناکه‌وێته‌وه چ تێپه‌ری پیت چ تێنەپه‌ر. نمونه‌ی تێپه‌ر وهك:

کیلام ده‌کیلم، ناگوتری ده‌کیلیم

پێواتان ده‌پێون، ناگوتری ده‌پێوین

نونه‌ی تێنەپه‌ر وهك:

هه‌لستم هه‌ل ده‌ستم، ناگوتری: هه‌لده‌ستیم

صیغهی تریش هه‌یه بۆ كاری ڕوودان، به‌لام هینده‌ی كار هه‌لفیه‌كان به‌رچا و نین، وهك: خشین، له‌رزین، به‌زین (به‌واتای له‌شه‌ردا هه‌لاتن نهك غاردانه‌ی به‌ ئاره‌زوو)، رزین، جین (وهك: ریگا كه جی، واته هه‌ره‌سی كرد).

پێویسته لێره‌دا ئه‌وه‌ش بلیمه‌وه (چونكه له نووسینی ترمدا گوتومه) صیغهی كاری كارا بزر (الفعل المبني للمجهول) له كوردیدا به‌ ته‌واوی و له‌هه‌موو ڕوویكه‌وه وهك كاری ڕوودانی ئه‌لفی گه‌ردان ده‌كری و وهك ئه‌ویش ڕانای كاری تێنەپه‌ری بۆ به‌كار دیت، چونكه به‌راستی ئه‌ویش له‌و په‌ری بی هیزیدا، وهك:

دیتران، ده‌دیترین - خوراین، ده‌خورین - گه‌رام، ده‌گیریم، هتد...

مه‌به‌ست له‌م ڕونکردنه‌وه‌یه ئه‌وه‌بوو كه بیه‌كه‌مه‌ پێشه‌کی بۆ چونه ناو هه‌شارگه

ریژمانییبه‌که‌ی باس لیّ کراو:

پاناوه‌کان به‌پیی هاتنیان به‌دوا کاری رابردووی به‌هیژ و بیّ هیژدا، خوْشیان دابه‌ش ده‌کرین به‌چهند به‌شیک له‌رووی هیژو بیّ هیژییه‌وه. یه‌که‌م: ئەو پاناوانه‌ی هه‌میشه له‌دوا کاری رابردووی تیپه‌په‌وه دین و هه‌رگیز ناچنه دواوه‌ی کاری تیپه‌په‌ر. ئەو پاناوانه بریتیین له: مان، ت، تان، ی، یان. دووهم: ئەو پاناوانه‌ی (راست ئەوه‌یه بلییم ئەو پاناوه‌ی) ده‌چنه دوا‌ی رابردووی تیپه‌په‌ر تیپه‌په‌ر‌وه. له‌م بابته یه‌ک پاناو هه‌یه، ئەویش پاناوی که‌سی یه‌که‌می تاکه (م).

سییه‌م: ئەو پاناوانه‌ی هه‌میشه له‌کووتایی رابردووی تیپه‌په‌ر‌وه دین که ئەمانه‌ن: یین - بۆ که‌سی یه‌که‌می کو، وه‌ک: نوستین.

یت، ی - بۆ که‌سی دووهمی تاک. وه‌ک: نوستیت (نوستی).

ن - بۆ که‌سانی دووهم و سییه‌می کو، وه‌ک: نوستن.

تا ئیره کاریکی کردییتم، زیاد له‌وه‌ی نووسه‌رانی تر کردییتیان، هه‌ر ئەوه‌یه که پاناوه‌کانم له‌رووی هیژوه کرد به‌سی پله، به‌لام جاری ئەنجامه هه‌ره گه‌وره‌که‌ی ئەم دیارده ریژمانییبه ماوه له‌هه‌شارکه‌ ده‌ر به‌پنریت.

من له‌و نموانانه‌دا کاری رابردوو ده‌هیئمه ناو رسته‌کانه‌وه، چونکه نامه‌وی لیره‌دا به‌دریژی هه‌موو سه‌رو به‌ریک و ئەنجامیکی دوور و نیژیکی ئەم دیارده‌یه بکوتمه‌وه، له‌به‌ر زیده‌ دریژی و ئالۆز و بلۆزی باسه‌که، ناو ناوه‌ییکیش، به‌نیازی پتر وونکردنه‌وه، نمونه له‌غه‌یری رابردووش ده‌هیئمه‌وه. هۆی بایه‌خ دانیشم به‌ رابردوووه‌ له‌وه‌وه دیت، که هه‌ر خو‌یه‌تی پله‌ی هیژو بیّ هیژی کاره‌کانی تیدا به‌دیار ده‌که‌ویت، چونکه دیتمان له‌ئاینده (مضارع)دا پاناوه‌ چالاکه‌کان ناگۆرین له‌ تیپه‌په‌ر‌وه بۆ تیپه‌په‌ر.

ئیس‌تا دیمه‌ سه‌ر روناک کردنه‌وه‌ی ده‌روونی هه‌شارکه‌که:

له‌کاری رابردووی تیپه‌په‌ر‌دا که پاناوی چالاکی به‌هیژو ناوه‌ندی وه‌یا ناوه‌ندی و بیّ هیژ کو‌بونه‌وه، هه‌میشه پاناوه‌ به‌هیژتره‌که ده‌بیته‌ کارا (فاعل) و بیّ هیژه‌که‌ش ده‌بیته‌ به‌رکار (مفعول)، هه‌ر چه‌ندیکیش جیگه‌یان به‌یه‌کتر بگۆریته‌وه و پاناوه‌ به‌هیژه‌که له‌شوینی به‌رکار دانییت و بیّ هیژه‌که‌ش بجه‌يته شوینی کاراوه، هه‌میسان پاناوه‌ به‌هیژه‌که هه‌ر به‌کارایی (فاعلی) ده‌میئیته‌وه. ده‌زانین

لەرابردووی تیپەردا کارا (فاعل) بەرکارەکە (مفعولەکە) دەخاتە پێشەخۆیەوه وەك که دەلێی (نام خوارد، گوشتمان کړی، چیرۆکت نووسی) هەر بەو پێشەش که پاناوی چالاک (واته پاناوی لكاو) بەدوا یەکتەردا دین، پاناوەکە ی پێشەوه دەبیته بەرکارو ئەوی دواپیش دەبیته کارا، بەلام که پاناوەکان لەدوو پلە ی جیاوازی هیژدا بوون، هەمیشە هیژدارەکه دەبیته کارا:

دیتمن واتە من ئیوه وهیا ئەوام دیت.

دیتنم هەمیسان بەواتای من ئیوه وهیا ئەوان دیت (لەههجهی پژدەر).

لەم نمونەیهدا پاناوی (م) لە پلە ی ناوەندی هیژدایە، پاناوی (ن) ییش لەپلە ی بی هیژی تهواودایە بۆیه هەر (م) هکه دەبیته فاعل. بەلام که پاناوی (م) لەگەڵ پاناوی (ت) ی کهسی دووهمی تاکدا هات، هەمیشە پاناوەکە ی (ت) دەبیته فاعل:

دیتمت واتە تۆ منت دیت.

دیتتم هەمیسان بەواتای تۆ منت دیت.

که ویستت بلێیت (من تۆم دیت)، دەبی پاناوه بی هیژه که کهسی دووهمی تاک بهییت، که (یت، ی) ه:

من دیتیمت (وهیا دیتمی).

لەم نمونەیهی (دیتمی) راستییکی گهوره خو بەدیار دەخات:

ئەگەر لە گوتە ی (دیتمی) مەبەست کهسی دووهمی تاک بوو و (ی) که کورت کرایهوهی (یت) بو پاناوی (م) فاعله و (ی) هکه مفعوله. بەلام ئەگەر لە گوتە ی (دیتمی) دا پاناوهکە ی (ی) بو کهسی سییهمی تاک بو ئەوسا ئەو دەبیته فاعل و پاناوهکە ی (م) دەبیته مفعول، چونکه پاناوی (ی) بو کهسی سییهمی تاک بههیژتره له پاناوی (م) جیگاگەشی جیگە ی فاعله، چونکه کهوتۆته دواوهی پاناوهکە ی تر. کهواته لەرسته ی (دیتمی) دا ئەگەر مەبەست (دیتیمت) بو پاناوی (م) فاعله و (ی - یت) مفعوله، به پێچهوانه ی ئەوهی پاناوهکە ی (ی) بو کهسی سییهمی تاک بیت، که ئەوسا (م) هکه دەبیته مفعول و (ی) هکهش فاعل.

لەم دەستورەوه دەزانری ئەگەر دوو پاناوی بههیژ له کاری رابردووی تیپەردا کۆبوونهوه، پاناوهکە ی پێشەوه دەبیته مفعول و هی دواوهش دەبیته فاعل بهپیی دەستووری گشتی ریزمان وەك که لهههندی شیوه ئاخاوتندا دەلێین (دیتمانیان -

واته ئەوان ئیتمەیان دیت). بەلام راستر ئەوهیه لەتەك پاناوی بەهێزدا كە بیته فاعل پاناوی بئ هیز بەكار بیته وهك مەفعل. باشتەر و دروستتر ئەوهیه بگوتری (دیتیانین - بەواتای ئەوان ئیتمەیان دیت) كە بەپیی دەستووری پاناوی بئ هیزی (بین) بۆ كەسی یەكەمی كۆ وهك مەفعل هاتۆتهوه. ئیتمە كە پاناوی (م) لەپیش و لە پاشی پاناوی فاعل بەكار دینین و دەلین (دیتیان، دیتیانم) لەهەردوو حالیدا (م) هەكە مەفعله، بۆیه چونكە پاناوی (م) لە پلە ی ناوهندی هیزدایه و بە فاعلی و بە مەفعلی هەروهك خۆی دەمینیتهوه، بەلام پاناوه بەهیزهكان شیوهی بئ هیزیان ههیه، كە بیته مەفعل، كەواته چاكتەر ئەوهیه لەحالی مەفعلیدا شیوه بئ هیزه كەیان بەكار بیته.

لە تاینده (مضارع) دا دەستووری كی گشتی ههیه كە بریتییه لهوهی پاناوی لكای دواي نیشانهی تاینده كە دەنگی (ده) یه (لهشیوهی سلیمانی دەنگی ڤه ڤه ڤه) هه میسه ده بیته مەفعل له بهرته مه كه ده لئیی (دهتان بینم) پاناوی (تان) مەفعله و پاناوی (م) فاعله، ههروهه هاش كە ده لئیی (دهتان بینن، دهیان بینن) لههه موو حالدا پاناوه كە دواي (ده) ی تاینده مەفعله. لیره دا دیمه نیکی بهروالته سهیر دیته پیش چاو: پاناوه بههیزهكان بوونه ته مەفعل و بئ هیزه كانی فاعل. هۆی ئەم دیاردهیه لهوه دیت كە پاناوی لكای فعلی تاینده (مضارع) هه میسه بئ هیزه هه چهند فاعلیشه، واته لهگوتهی (دهبینن) دا پاناوی (بین) فاعله و ده بی فاعل بیته، ئیتر بهناچاری پاناوی بههیزی كەسهكان وهك مەفعل دیته وه له مضارعا، چونكە مومكین نییه (وهیاخود په سه ند نییه) له مضارعا پاناوی بئ هیز بهغیری فاعلیهت بیته.

ئەم تیبینییهی هاتنی پاناوی بئ هیز بۆ کاری تاینده و هی بههیز بۆ رابردوی تیبەر، جاریکی تریش له سه رنج گرتن له صیغه ی رابردوی بهردهوام تی ده خویندریتهوه:

وهك ده زانین صیغه ی رابردوی بهردهوام (ماضی استمراری) نیشانهی تایندهی له پیشه وه دیت، وهك كە ده لئین (دهمان دیت، دهی خوارد، دهتان بیست، لیره دا کاری تینه پەرمان پیوست نییه، چونكە ده مانه وی بزانی کاراو بهرکار چۆن رهفتار ده كەن، دیاریشه له کاری تینه پەر بهرکار پهیدا نابێ).
گومان له کاری تاینده دا هه میسه مەفعل ده كه ویته دواي نیشانهی (ده) ی

تایندەو، وەك (دەمگرن، دەمبیینن..) بەلام لەرابردووی بەردەوامدا چونكە كارەكە تاینده نییه و رابردوو، نیشانهكەى (دە) سروشتی خۆی دۆرانددوو و لەو دەرجوو نیشانهی تاینده بێ، بۆیه ئەو پاناوێ بەدوا (دە)كە دادیت پاناوی فاعیلە نەك مەفعول، پاناوێكەى مەفعولیش كە دەكەوتتە دوایی فعلەكەو پاناوی بێ هیزی مەفعولە وەك كە لە عادەتی دەلیی (هەلیان گرتم، رایان گرتم). ئەم راستییە مەتەلەكەى، دەمگرن (تاینده - مضارع)

دەمگرتن (رابردووی بەردەوام)

روون دەكاتەو: وەك دەبینیت، دۆزینەوێ ئەم دیاردەیهی بەهیزی و بێ هیزی پاناوی چالاك (لكاو) روپەرپهییكى هەل نەدرایەوێ ریزمانی كوردی هەل دەداتەو كە لەویدا نەینى و نەزانراوی هۆی بەشێك لە رەفتارە سەیرهكانی پاناوی لكاو دیتە ناو جغزی ئاشكرایی و زانراوییهو. هەلدانەوێ رۆپەرپهی ئەوتویی لەتاكە رپی لیکۆلینەوێ رەسەن و سەربەخۆی زمانەكەمانەو مومكین دەبیت، هەرگیز بەرووناكایی خواستەوێ دەستوراتی ریزمانە بیگانەكان هەشارگەى هیندە خۆمالی رۆشن ناییتەو.

* وەرگیراوه لەكتیبی چەند هەشارگەیهكى ریزمانی كوردی، مامۆستا مەسعود محەمد، كۆری زانیاری كورد، بەغدا، ۱۹۷۶، ل ۹ - ۱۷.

فهرهنگی زمانناسی

زاراوهگه لی بواری وزه و گهرمی بزووتن

بهشی بهکهم

نا: رزگار بهکر وهلی

پروفیسوری یاریدهدهر

زانکوی سه لاجه دین

نیتلیزی

Abrupt enlargement

Absolute path

Absolute pressure

Absolute pressure

Absorber

Absorbitivity

Absorption

Absorption

Acceleration

Acceleration

کوردی

فراوانبوونی له ناکاو

رێچکهی رهها

پانه پهستی رهها

یهکسانه به پاه پهستوی

گیج + پانه پهستوی نه تموسفیر

پانه پهستوی رهها: دهکاته

پانه پهستوی ههوا + پانه پهستوی

پیوه

هه ئمژهر، میژهک

توانای هه ئمژین

هه ئمژین، میژتن

هه ئمژین

تاودان، تاوسه ندن

تاودان

Acceptance angle	گۆشه‌ی پېشوازی
Access door	دهرگای چوونه ژوور
Accumulator	که نه که که که، کۆمکه‌ر
Acoustic velocity	خیرایی دهنگ
Activated alumina	نه نۆمینای چالاککراو، نه نۆمینا بزفانندی
Activated carbon	کاربۆنی چالاککراو، کاربۆنی بزفانندی
Actual air	هه‌وای ته‌واو (راسته‌قینه)
Adhesion	پېوه‌نووسان،
Adiabatic flow	رۆشنتی نه‌دیاباتی
Adiabatic process	پروسه‌ی نه‌دیاباتی: نه‌و پروسیسه‌یه که گواستنه‌وی گهرمایی نه‌دهره‌وه بۆ سیسته‌میک وه یان نه‌و سیسته‌مه‌که‌وه بۆ دهره‌وه یه‌کسانه به سفر
Adsorbate	جیاکراوه
Adsorbent ()	جیاکه‌ره‌وه
Adsorption	جیاکردنه‌وه: جیاکردنه‌وه‌ی دوو ماده نه‌یه‌کتري به هۆکاری میکانیکی
Aerated burber	سوتینه‌ری هوایی
Aeration	هه‌واگۆرکی
Aeration	هه‌واگۆرکی، باوه‌شاندن: تیکه‌ل بوونی هه‌وای نوێ نه‌گه‌ل هه‌وای کۆنی ناو بۆشاییه‌کی دیاریکراو.
Aerodynamic	ئیرۆدینامیک، هه‌وا بزوتن
Aerofoil	ئیرۆفۆیل، پروویه‌کی گونجاو

Aerosol) (نېرۇسۇل : كۆيۈنەنەۋە ھەۋرىك ئە تەنۇلكەى بچووك، رەق يان شل، ماددەى ھەئاسراۋ ئە ھەۋادا. ۋە تيرەى تەنۇلكەكان ئە نېۋان ۱۰۰ مايكرۇن تا ۰،۰۱ مايكرۇن يان بچوكتىر. بۇ نموونە تۇز، تەم، ۋە دووكەل
Aging		پېرېوون، پېركردن
Aging room	()	ژوورى كۆنكردن (پېركردن)
Air agitation		تېكەنكردن بە ھەۋا
Air blast cooling		ساردكردن بە ھەۋا باراندن
Air conditioner		ھەۋا سازكەر، ھەۋا سازئېنەر
Air conditioning		ھەۋا سازكردن، ھەۋا سازاندن
Air conditioning		ھەۋا سازكردن
Air cooled condenser		خەستكەرەۋە بە ھەۋا ساردكرنەۋە
Air cooler		ساردكەرەۋى ھەۋا، ھەۋا ساردكەرە
Air cycle		سوورى ھەۋا
Air diffuser		ھەۋا پېرئېنەر، ھەۋا بېرئېنەر
Air heater		ھەۋاگەرەمكەرە
Air tunnel		تونئېلى ھەۋا
Air ventilation		ھەۋاگۆركى، باۋەشاندىن، باگۆركى
Air washer		شۆرەرى ھەۋا، شۆرەر بە ھەۋا، ھەۋا شۆرە
Air-water system		سېستەمى ھەۋا و ئاۋ
Algaemt		قەۋزە، بەمېلۇك
Alignment		رېزكردن، رېزبەندى
Alkylation		تفتاندىن، بە ئەلكالى كىردن

Aluminous fire-bricks	كەرىپوچى ئاگرى ئەلۇمىنى
Ambient air	ھەۋاي دەرووبەر، بايى دۇرماندۇر
Ambient conditions	رەۋشە ھەۋاي دەرووبەر
Ammonia ()	گازى ئەمۇنىيا
Anaerobic	بەكتىرىيى بى ھەناسە
Ancillary equipment	ئامبىرە يارىدەدەرەكان
Anemometer	پىۋەرى خىرايى، ئەنيمۇمىتەر
Aniline point	خالى ئەنيلىن
Annual drift	لادانى سالانە
Antemeridian(A.M.)	پىش نىۋەرۇ، بەرى نىشۇرۇ
Anti freeze	دژە بەستن
Anti knock rating	بەرگرى كردنى لىدان
Aphelion	پۇپەي خۇرگەرەمى، ئەفېلىۋن
Aqua ammonia	ئەمۇنىيائى شى، ئاۋى ئەمۇنىيا
Arctic circle	بازنەي جەمسەرى باكور
Ash content	پىكھاتەي خۇلەمىش، پىكھاتەي سووتوو
Asphalted base	بىنچىنەي قىرى، بىنستىرى قىرى
Associated gas	ھاۋەنگاز
Astronomy	ئەستىرە ناسى
Atmosphere	كەش، ئەتمۇسفىر
Atmospheric distillation	دئۇپاندن ئەكەشى ناسايى
Atmospheric gas burner ()	پەرەمىزى كەشە ھەۋا
atomization	پىرژاندن
Atomization	پىرژاندن، پەشاندىن

Atomization by fluid	پروژاندن به يارمه تي گازاو
Attenuation	هه واگۆرکى
Attitude	به رزى، بلندی
Auto balancing	هاوسه نگی ئۆتوماتىكى، خۆ هاوسه نگی
Auto ignition	داگيرسانى خويى، به خۆ هه ئېوون
Auto thermal	گهرمى خوجيى
Automatic defrosting	شه خته لابردنى ئۆتوماتىكىيانه
Autumnal equinox	خالى ناوه ندى پايزانه، خالى يه كوه ختى پايزانه
Aviation fuels	سووته مه نى فرۆكه
Aviation turbine fuels	سووته مه نى فرۆكه تۇربىنيه كان
Awning	پېچھى په نجه ره، سه رپه نجه ره، شقاند
Axial flow	داشلىنى ته وهرى
Axially symmetric flow	داشلىنى چوونيه كى ته وهرى
Azimuth angle	گۆشه ي ئاوابوون، گۆشه ي نه مان
Baffle	به ربه ست، كۆسپ
Balanced draught	ته ووژمى راکيشانى هاوسه نگی
Band	گورز، چه پك
barometer	باروميتر: پيئهرى پاله په ستوى هه وا
Barometric condenser	خه سنكه ره وه ي باروميترى
Bends	چه ماوه كان
Bernoulli's theorem	بېردۆزى (هاكيشه ي) بېرنولى

Bitumen

بتیومین :

ماددەییەکی هیدروکاربونی ئاتۆزە ئە
نەوتی خاوە بەرھەم دەھینریت وە
بەکار دەھینریت ئە کارەکانی
ساردکرنەو وەدا ئەو شوینانەیی کە
نەگیانەنی گەرمییان بۆ
ئە نجامدراو، وەک ماددەییەکی
کە تیرەیی بۆ چەسپاندنی بۆردە
نەگەییە نەرەکان.

Blades

پەرەکانی تۆرپین، دەقە

Blast furnace

تەندوووری فوودراو

Blasuis friction
factor equation

ھاوکیشەیی ھاوکۆلکەیی لیکخشانی

بلازیۆس

Blue gas

شینە گاز

Boiler

بۆیلەر، گیزەر

Boiling

کۆلن، کۆل دان

Bole metric

ئامییری ھەستکردن بە گەرمایی

تیشکدانەو

Bomb calorimeter

کانۆریمەتری بۆمبا

Boost fluids

شلەیی سەرپار

Bottom dead center

خانی مردوووی خوارەکی

Bound

قەیشکراو، بەند، گریڈراو

Boundaries

رۆخەکان، کەنارەکان

Boundary layer

رۆخەچین

Bourdon gauge

پیۆھری بۆردن

Brake horse power

توانای ئەسپی بەوستان

()

Bricks

کەریوچ، خشت

Brine

گپراوہی خویدار، خوئییاو

briquettes	رەژووی قالبەکان
British thermal unit(BTU)	یەكەكانی گەرمی بەریتانی (I.E.)
British units	یەكەكانی بەریتانی
Brown coal	خە ئووزی بۆر
Bubble caps	كلاوہی بلقदार
Bucket	دەوئك، سەتل
Bulk	گشتی
Bunsen burner	سووتینەری بنزن
Buoyancy	سەرئاوكەوتن
Burner	سووتینەر، سوژینەك
Burner tip	نووكی رەمی پەرەمیز
Burning zone	شوینی سووتاندن
Calcining	بەكلس كردن، كالیساندن
Calorific value	بەهای گەرمی
Capillary	دیاردەى موویى
Capillary rise	بەرزبوونەوہى موویى
Carbon residue	كاربۆنى پاشماوہ، كاربۆنى بەرماوہ
Carbonization	بەكاربۆن كردن
Carborundum bricks	كەرپوچی كاربورۆندم
Carnot cycle	سوورى كارنۆت
	سووریکى سیرمۆدینامیکى نمونەییە
	كە زۆرتەرىن ووزەى گەرمی دەگۆریت بۆ
	ووزەى میکانیکى وە بە زۆرى ئە
	شیکردنەوہى ئیشکردنى سیستەمەكانى
	ساردکردنەوہدا بەکار دەھینریت.

Cartesian	كارتېزىيان، پۈتۈن : ديارى كىردى شۇيى خالىك بە پۈتۈننى x,y,z
Cascade condenser	خەستكەرەۋەدى بە كۆمەل
Catalytic cracking	درزىردنى بە ھۆكارى ماددەى يارىدەدەر
Cauchy number	ژمارەى كۆشى
Cavitation	دروست بوونى بلق، خلۆلەبوون
Cavitation number	ھاوكۆلكەى دروست بوونى بۆشايى
Ceiling void	بۆشايى بنمىچ، قالاھىيا بانى
Celerity(for pressure)	خىرايى (بۇ شە پۆلەكانى پائە پەستۆ)
Celestial	ئاسمانى
Cellular insulator	داپرى خانەيى
Centipoises	سەنتى پۇيز: يەكەى پىۋانەى لىنجى = ۰,۱ نيوتن چركە\مەتر دووجا
Centistokes	سېنتى ستۆك: يەكەى پىۋانەى لىنجى كىنىماتى = مەتر دووجا\چركە
Centrifugal acceleration	تاۋدانى چەقى
Centrifugal pump	ترومپاى چەقە پاننەر
Centroids	ناۋەندە چەق، لاچەق
Cetane number	ژمارەى سىتان: پىۋەرە بۇ جۇرىيەتى سووتەمەنى بزوئىنەرى دىزل ۋە چەند ژمارەكە بەرز بىتت ۋەۋا جۇرى سووتەمەنىكە باشە.
Characteristic curves	چەماۋەكانى تايىبە تمەندى

Charging	بارگاوی کردن
Check valve	زمانه‌ی چیک کردن
Chemical treatment	چارکردنی کیمیای
Chezy formula	هاوکیشه‌ی شیژی
Chilled water	ناوی ساردکراوه، نولاف
Chilling ()	تهزاندن
Chimney	دووکە ئکیش، کونه باچکه، باچکه
Chromospheres	کروموسفیر، چینه رهنگداره‌کانی خور
Cipolletti weir	جوگه‌ی سیپولیتی: جوگه‌ی برگه شیوه لاکیشه یان سی‌گوشه بو پیوانی داشلانی شله‌کان له که نالی کراوه‌دا
Circulation	سوورانده
Cloud point	خالی ته‌ئخ بوون (شیلووبوون)
Cloud point	خالی ته‌راویلیکه
Coal	خه‌ئووزی به‌ردین
Coal gas	گازی خه‌ئووز
Coating	رووپوش کردن
Coefficient	هاوکونکه
Coefficient of performance	هاوکونکه‌ی نه‌نجام دان
Cohesion	سخایه‌تی، پیکه‌وه‌نووسان
Coil	کویل، گنولک، گنوله
Coke	خه‌ئووزی کوک
Cold starting ()	سه‌ره‌تای ئیشکردن (له بزوینه‌ر)
Collector	کۆکه‌ره‌وه، کۆمکه‌ر
Combustion	سووتان

Combustion calculations	ژمیریاری سووتان
Combustion chamber	ژووری سووتان
Combustion characteristics	نه‌دگاره‌کانی سووتان
Comfort air conditioning	هه‌واسازکردن بۆ جه‌سانه‌وه
Compressibility factor	هاوکۆنکه‌ی په‌ستاندن
Compression	په‌ستاندن
Compression ignition engines	بزوینه‌ری په‌ستانه سووت
Compression ratio	رێژه‌ی په‌ستاندن
Computational fluid dynamics	بزووتنی ژمیریاری شلگازه‌کان
Concentrators	چرکه‌ره‌وه‌کان
Condenser	خه‌ستکه‌ره‌وه، چرکه‌ره‌وه، کۆندینسه‌ر
conduction	گه‌یاندن، پی‌گه‌یاندن
Conductivity	توانای گه‌یاندن
Conformal transformation	گواستنه‌وه‌ی هاوشیوه‌یی
Conical diffuser	بلاوکه‌ره‌وه‌ی قووچه‌کی
Conjugate depths	قولا‌ییه‌ هاوتاکان
Content	ناوه‌رۆک
Continuity equation	هاوکیشی‌ به‌رده‌وامی
Contracted weir	جوگه‌ی به‌رتسه‌ک
Contraction	ته‌سکبوونه‌وه، ته‌نگه‌به‌ری
Contraction coefficient	هاوکۆنکه‌ی به‌رتسه‌سکی
Contraction loss	زیانی به‌رتسه‌سکی
Control section	برپه‌گی نارا‌سته‌کردن

Control surface	پووتەختی ئاراستەکردن
Control volume	قەبارەى ئاراستەکردن
Controller	پیکخەر
convection	هەنگرتن
Convolved	پیچراو
cooling	ساردکرنەوه، پچاندن
Cooling load	بارتای ساردکردن
Coordinates	پۆ و تان
Core area	پووبەرى ناواخن (کاکل)
Cork	فلین، تە پەدۆر
Cork pipe covering	دا پۆشینى بۆرى بە فلین
Correlation	گریدان، هەقەبەندى
Corrosion inhibitors	دژەتەنى داخوران، دژە مادەى (دارزین)
Counter current flow	داشلاندنى پیچەوانەى تەووژم
Cracking	درزبەردن
Cracking gas	گازی شکاندن
Crank case	کیس ی مەکینە، تەشتى پۆن
Crest, edge	پۆخ، لیوار، هنداڤ
Critical	مۆلەق، تەنگەتاو
Critical pressure	پائە پەستۆى شلۆق، فشارا گۆشانەیی
Critical slope	لارى تەنگەتاو
Cross flow	داشلاندنى یەکتەرپ
Crust freezing	بەستنى تویکل

Cryogenic

كرايوچينى :

دەستەواژەيەكى گشتىيە كە
بەكار دەهيئەرا بۇ تىكە لاوەكانى
بەستن، بەلام نىستا بەكار دەهيئەريت
بۇ ريگاكاني وه دەستهيئەنانى بارەكان
پلەي گەرمى زۆر نزم كە ئە نيوان - ۱۱۱
پلەي سەدى تا نزيك سەرى رووت، وه
نەم ريگايە بەكار دەهيئەريت بۇ بەهەم
هيئەنانى گازە دەگمە نەكان ئە هەواي
زە پۆشدا.

Cryostat

كرايوستات :

ئاميريكە بەكار دەهيئەريت بۇ
بەدەستهيئەنانى پلەي گەرمای زۆر نزم
كە دەگاتە - ۲۸۶ پلەي سەدى.

Cupola

()

كورهى كلاوهدار، تەندوورى كيوپولا
تەزوو

Current

Current meter

Cycle

پيوهرى تەزووى كارەبا، تەزوو پيوهرە
سوور :

زنجيرەيەك ئە كردارى گەرمى بزوتن
كە بە كۆمەل ئە نجام دەدرىت بە بوونى
ماددەي نيشكردن وه تواناي گەرانەوهي
هەيە بۇ ئەو خائەي كە ئيوهى دەستى
پيكر دبوو.

Cycling

دووبارە بوونەوه بە سوور (سووردارى)

Cyclone

()

تەئەي مەواده رەقەكان (پالاوتن)

Cylinder

ئوولەك

Cylindrical vortex

گيژاوى ئوولەكى

Darcy-weisbach equation	هوگيشه‌ی دارسی وايژباخ: نهم هاوگيشه‌یه به کار دههينريت بو دؤزينه‌وی بېری زيانی ناست نه‌بهر بوونی ئېخشاندن نه کاتی داشلانی شلگاز به ناو بؤريه‌کاندا.
Deceleration	داکه‌وتنی تاودان، هیواشبوونه‌وه
Deep well pump	ترومپای قوونه بیر
Deflection	لادان، سكدان
Defrosting	شه‌خته‌لابردن
Degassing	بی‌گازکردن
Dehumidifier	شی‌لابهر
Dehydration	ناو‌لابردن
Dehydrator	ناو‌لابهره، زوهاکهر
Dehydrogenation	بی‌هایدروژین کردن
Delay period	کاتی دواخستن
Density	چېری، تیراتی
Density gradient	پلیکانه‌ی چېری
Desalination	خوی‌لابردن
Desiccation	ووشک کردنه‌وه، هه‌ئم‌لابردن
Destructive	دنؤپاندن به لابردن
Distillation	
Device	نامیر، نالاق
Dew point	خالی‌ناونگ
Diesel fuels	سووته‌مه‌نی دیزل
Diesel power plant	ویستگه‌ی به‌رهمه‌ینانی توانا به‌بزوینه‌ری دیزل
Differential manometer	مانؤمیتەر: بو‌خویندنه‌وی جیاوازی پالنه‌په‌ستؤ

Differential pressure	پالە پەستۆی جیاکاری
Diffuse flux	ئیشاوی بىلاو بوووه، ئەھى بەربىلاو
Diffuser	بىلاو كەرەوھ : ئەو ئامىرەيە كە بەكار دەھىنریت بۇ كەم كەردنەوھى خىرايى شىگاز ئەكاتى داشلىنى بە ناويدا، وھ ئەمەش دەبىتە ھۆى زىادكەردنى پالە پەستۆى گازاوھە بە پىى ياساى بىرنۆلى.
Dimension	دوورى، رەھەند
Dimensional analysis	شەرفەكەردنى دوورىيەكان
Dimensionless	بى دوورايى، بى رەھەند
Dimensions	دوورايى يەكان، رەھەندەكان
Dimmer	رۇناكەكى كز
DIN(Deutsche Norm)	ستانداردى ئەئمانى (DIN)
Dipping	نقوو مەكەردن، تى ھەئنان
Direct flux	ئیشاوی راستەوخۇ
Discharge	ئیشاوی گازاو، داشلاندىنى شىگاز
Discharge	دەررپىژكەردن، رۆكەردن
Discharge coefficient	ھاوكۆلكەى دەررپىژكەردن
Disk friction	ئىكخشاندىن بەدىسك
Dispersion	پەرشبوونەوھ، جىياكەردنەوھ
Dissipation	پەرشبوونەوھ، بىژالەبوون
Distillate	دئوپىنراو
Distillation	دئوپاندىن
Distillation gas	گازى دئوپاندىن ئەو گازەى ئە ئە نجامى كەردارى دئوپاندىن پەيدا دەبن

Disturbed flow	داشلانى پەشۇكاو
Diverging flow	داشلان بە پەنى
Diversity factor	ھۆكۈرى ھەمە جۆرى
Dolomite bricks	كەرپوچى دۆلۇمايت
Dome	كلاۋە، گۇمبەت، گۇمەز
Domestic fuel	سۇوتەمەنى ناوماى
Domestic refrigerator	بەفرخەرۋەى مائەۋە
Doped	موتروپە كراۋ، پەترمە كراۋ
Double glazing	دا پۇشەرى جۇوت شۇوشە
Doublet	دوۋانەيى، جۇوتە
Down comer	بۇرى دا بەزىن
Down wash velocity	خىرايى شۇوشتن نە خوارەۋە
Draft head	بەرزى پاكىشان
Draft tube	بۇرى پاكىشان
Drag	بەرگى راكىشان
Drag	بەرگى، ئاستەنگ
Drag coefficient	ھاۋكۇنكەى بەرگى (پاكىشان)
Drag diagram	ھىلكارى بەرگى
Draught	تەۋۋژمى پاكىشان
Drier	ۋوشكەرەۋە
Drift velocity	خىرايى رامائىن
Drip	دئۇپە، ئىچچون، دەلاندىن
Drop method	رېگىگى دئۇپ
Droplets	دئۇپى زۇر بچوك، پىرووشە، پەشك

()

ته ووره وپه ايك

پرو

گه څه گون

دهق و زمان له پهيوه ندييه كي دياليكتيكي دا نين؟!

گرنگه دهرك بهوه بكهين، كه ههريهك له (دهق) و(زمان) به عهقلی دوور له ميتودیي تهنيا دوو نامرازو كه نالی گهيانندن. لهم چند ساله دا ټه دووه هينده خويندنه وهی جياوازيان بو کراوه، به جوړی ههردوو سنووری به کتر ټه وهنده دهتهنن، ريشال و شا دهماره کانيان تيکه له بهيهك بن.

دهق هه رسته و شهيه؟! نامرازه زمانيهه کان چ روټيک ده گيرن له هه ناي دهقدا؟! ټه وانه چي له دهق ده کوژن و چي ده بوژينسه وه؟! له کامه يان مرؤف و کيشه کاني تيرور ده کرين؟! ټه ستاتيکاي دهق ده توانی روحي دهق پيارين؟! ټه روي هه ژموني هزر و نايديا له به رانه ر ستاتيکا چي به سهر ټه ده بي سوشيا ليستي هينا؟! ټه مه له تهره ف مه نديکه وه روحي بونياد گه ريبه وه هه ژموني فورم به سهر و اتا و په يام هه ر کوشتنی بيرو هزر و ناي دلؤژيا نييه، به لکو کوشتنی خودی مرؤف يشه!!

لهو نيوه، قه يرانی مرؤف به خه نه به ندانی وشه وه تيرور ده کریت! له لايه كي تر، هه ر دهق خوی حالته له زمانی نو سراودا له هه مان کاتيش به گوپره ی بنه ما کانی تيوروی گوتاره وه، دهق خوی گوتاريکی زيندروه!

هيرومؤنتيکا ټه وهنده ی پهيوه سته به زمانه وه ههنده پهيوه ست نييه به نايديولؤژيا وه، چونکه ټه وه خودی دهقه هيرومؤنتيکا ده خولقيني نهك به پيچه وانه وه. له مه دا ده رده كه وي هه ژموني و ستاتيکاي دهق روټی خو يان ده بينن له گه شه کردنی زمانه وانی دهقدا.

ليروهه ش هيرومؤنتيکا پالپشت به نامرازه زمانيهه کان و چوارچيوه زمانه وانی و نازمانه وانی به دهقه وه خويندنه وه يه كي تر بو دهق ده کات!

گو قاری (زمانناسی) ټه وه درگايه له سهر ټه و بنه مایه ده کاته وه، که (زمان) و (دهق - ټه ده ب) دوو دنيای زياتر له يهك نزيکن نهك هه ر يه كه ی له په رگه يهك بي ... هيوادارين به نووسينه کانتان ټه و ته وهره يه ده وله مه ند بکه ن.

خاوه نی نيمتياز